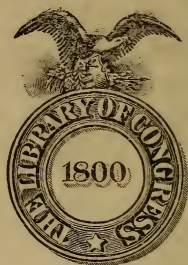

PA

6386

A2

F827

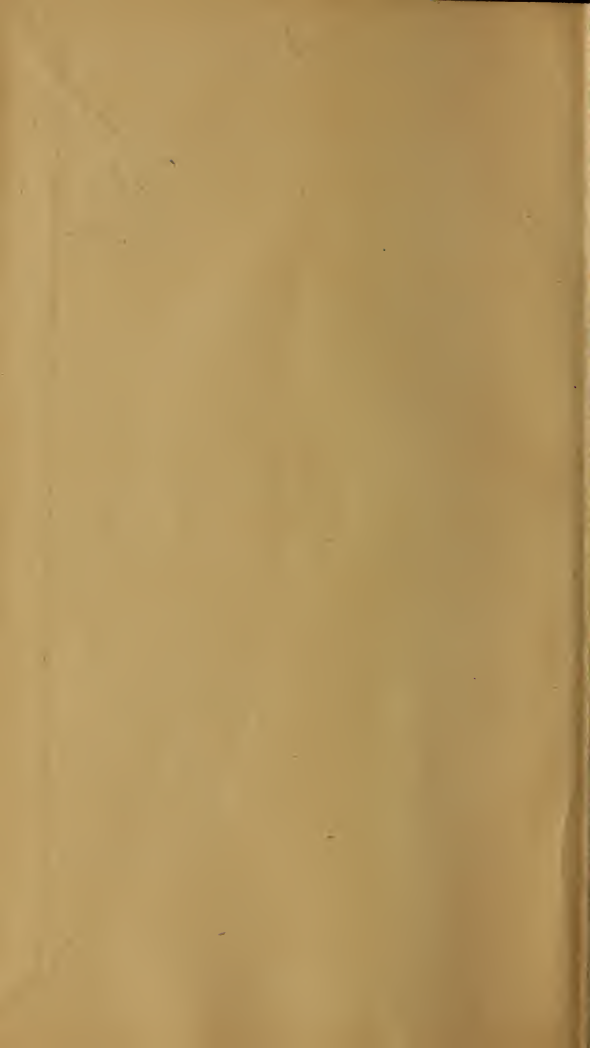

Class PA 6386

Book A2

1827

Florus 1

L. ANNAEI FLORI

EPITOME *371*

627

RERUM ROMANARUM.

AD

OPTIMORUM LIBRORUM FIDEM

EMENDATIONESQUE

RECENTISSIMAS DILIGENTER EXPRESSA.

*4
3
2
1*

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

SUMTIBUS ET TYPIS CAROLI TAUCHNITII

1827.

PA 6386
A2
1827

Florus quo tempore vixerit, aut qui fuerit, aut quomodo vere habeat praenomen eius, ambigitur hodiernum inter doctos. Sub Traiano eum floruisse, recte concludas ex prooemii fine, nisi, ut innumera dubio procul in textu historiae ipsius, ita et in illo quaedam supposita iudicari debeant. Ipsa enim epitome res Romanorum nonnisi ad Octaviani Caesaris tempora persequitur. Porro quaedam insunt in opusculo ipso, ex quibus iure coniicias, Augusti potius aetati accensendum esse autorem; de quibus omnibus a Titzio in libro de epitomae rerum Rom., quae sub nomine Lucii Ann. sive Flori sive Senecae (is enim antiquus titulus est) fertur, aetate probabilissima etc., accurate expositum est. Eo pertinet inprimis, quod lib. IV. cap. 12 aquilas duas adhuc possidere hostes dicuntur, quas scimus post Octaviani tempora recuperatas esse. Sic de eadem aetate etiam praesens tempus adhibetur, lib. IV, cap. 3, §. 5. Hinc idem Titzius contendit, auctorem epitomae fuisse nullum alium, nisi Lucium Julium Florum, eundem, cui Horatius duo carmina sua, Epist. I, 3 et II, 2, inscripserit, quemadmodum et quidam libri ha-

beant Iulium Fl. aut L. Iulium. Ceterum qui Hadriani temporibus vixisse credunt, eum fuisse dicunt Florum poetam, quicum versuum habuerit commercium Hadrianus, referente Spartiano in Hadr. capite 15. Et sane per totum libellum poeticus quidam color et vigor conspicuus est. Omne autem opus non tam historia est dicenda, quam panegyricus populi Romani, cuius unice homines et instituta et res gestas auctor admiratur; videturque non solum Livium, sed alios etiam, ut Salustium, Catonem etc. ob oculos habuisse. Eidem Floro plerumque tribuitur Epitome quatuordecim decadum Titi Livii; quae tamen illius esse nullo documento certo probari posse videtur.

Nos in hac editione fere secuti sumus Seebo-dianam, ita quidem, ut ubique et alias et Gruterianam antiquam praemissis Salmasii notis, cuius fere omnes emendationes in textum receptas esse sensimus, diligenter adhiberemus.

L. ANNAEI FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

LIBER PRIMUS.

CAPUT I.

1. **P**opulus Romanus a rege Romulo in Caesarem Augustum septingentos per annos tantum operum pace belloque gessit, ut, si quis magnitudinem imperii cum annis conferat, aetatem ultra putet. 2. Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut, qui res eius legunt, non unius populi, sed generis humani facta discant; tot in laboribus periculisque iactatus est, ut ad constituendum eius imperium contendisse Virtus et Fortuna viderentur. 3. Quare quum praecipue hoc quoque operae pretium sit cognoscere; tamen, quia ipsa sibi obstat magnitudo, rerumque diversitas aciem intentionis abrumpit, faciam, quod solent, qui terrarum situs pingunt: in brevi quasi tabella totam eius imaginem amplectar, nonnihil, ut spero, ad admirationem principis populi collaturus, si pariter atque in semet universam magnitudinem eius ostendero. 4. Si quis ergo populum Romanum quasi hominem consideret, totamque eius aetatem percenseat, ut coeperit, utque adoleverit, ut quasi ad quendam iuventae florem pervenerit, ut postea velut consenuerit, quatuor gradus processus-

L. ANN. FLORUS.

A

que eius inveniet. 5. Prima aetas sub regibus fuit prope ducentos quinquaginta per annos, quibus circum ipsam matrem cum finitimis luctatus est. Haec erit eius infantia. 6. Sequens a Bruto Collatinoque Consulibus, in Appium Claudium, Quintum Fulvium Consules, ducentos quinquaginta annos patet: quibus Italiam subegit. Hoc fuit tempus viris, armis incitatissimum: ideo quis adolescentiam dixerit. 7. Deinceps ad Caesarem Augustum ducenti anni, quibus totum orbem pacavit. Hic iam ipsa iuventus imperii, et quasi robusta maturitas. 8. A Caesare Augusto in saeculum nostrum haud multo minus anni ducenti: quibus inertia Caesarum quasi conseruit, atque decoxit; nisi quod sub Traiano principe movit lacertos, et praeter spem omnium senectus imperii, quasi reddita iuventute, revirescit.

C A P U T I.

1. Primus ille et Urbis et Imperii conditor Romulus fuit, Marte genitus et Rhea Silvia. 2. Hoc de se sacerdos gravida confessa est: nec mox fama dubitavit, quum Amulii imperio abiectus in profluentem cum Remo fratre non potuit exstingui: 3. siquidem et Tiberinus amnem repressit: et relictis catulis lupa secuta vagitum ubera admovit infantibus, matremque gessit. Sic repertos apud arborem, regii gregis pastor tulit in casam atque educavit. 4. Alba tum erat Latio caput, Iuli opus: nam Lavinium patris Aeneae contempserat. Ab his Amulius bis septima subole regnabat, fratre pulso Numitore, cuius ex filia Romulus. 5. Igitur statim prima iuventutae facie, patrum ab arce deturbat, avum reponit. Ipse fluminis amator et montium, apud quos erat educatus, moenia novae urbis agitabat. 6. Gemini erant: uter auspicaretur et regeret, adhibere placuit.

deos. Remus montem Aventinum, hic Palatinum occupat. Prius ille sex vultures; hic postea, sed duodecim videt. 7. Sic victor augurio, urbem excitat, plenus spei, bellatricem fore: ita assuetæ sanguine et præda aves pollicebantur. 8. Ad tutelam novæ urbis sufficere vallum videbatur: cuius dum irridet angustias Remus, idque increpat saltu, (dubium, an iussu fratris) occisus est. Prima certe victima fuit: munitionemque urbis novæ sanguine suo consecravit. 9. Imaginem urbis magis, quam urbem fecerat. Incolæ deerant. Erat in proximo lucus: hunc Asylum facit: et statim mira vis hominum, Latini Tuscique pastores; [quidam] etiam transmarini, Phryges, qui sub Aenea; Arcades, qui sub Evandro duce influxerant. Ita ex variis quasi elementis congregavit corpus unum, populumque Romanum ipse fecit. 10. Res erat unius ætatis; populus virorum. Itaque matrimonia a finitimis petita: quia non impetrabantur, manu capta sunt. Simulatis quippe ludis equestribus, virgines, quæ ad spectaculum venerant, prædæ fuere. Et hæc statim causa bellorum. 11. Pulsi, fugati Veientes. Caeninensium captum ac dirutum oppidum. Spolia in super opima de rege Feretrio Iovi [manibus suis] rex reportavit. 12. Sabinis proditæ portæ per virginem: nec dolo; sed puella pretium rei, quæ gerebant in sinistris, petierat. Dubium clypeos, an armillas. Illi ut et fidem solverent, et ulciscerentur, clypeis obruere. 13. Ita admissis intra moenia hostibus, atrox in ipso foro pugna, adeo ut Romulus Iovem oraret, *foedam suorum fugam sisteret*. 14. Hinc templum et Stator Iuppiter. Tandem funcribus intervenire raptæ laceris comis. Sic pax facta cum Tatio foedusque percussum: sequutaque res mira dictu, ut relictis sedibus suis novam in urbem hostes demigrarent, et cum generis suis avitas opes pro

dote sociarent. 15. Auctis brevi viribus, hunc rex sapientissimus statum reipublicae imposuit: iuventus divisa per tribus, in equis et in armis, ad subita belli excubaret: consilium Reipublicae penes senes esset, qui ex auctoritate *Patres*, ob aetatem *Senatus* vocabantur. 16. His ita ordinatis, repente, cum concionem haberet apud Caprae paludem, e conspectu ablatum est. 17. Discerptum aliqui a senatu putant ob asperius ingenium: sed oborta tempestas solisque defectio consecrationis speciem praebuere: 18. cui mox Iulius Proculus fidem fecit, visum a se Romulum affirmans, augustiore forma, quam fuisset: mandare praeterea, ut se pro numine acciperent: *Quirinum* in coelo vocari: placitum deis ita, ut gentium Roma poteretur.

C A P U T II.

1. **S**uccedit Romulo Numa Pompilius, quem, Curibus Sabinis agentem, ultro petiverunt ob inclitam viri religionem. 2. Ille sacra et caerimonias omnemque cultum deorum immortalium docuit: ille Pontifices, Augures, Salios ceteraque populi Romani sacerdotia, annum quoque in duodecim menses, fastos dies nefastosque descripsit. 3. Ille Ancilia atque Palladium, secreta quaedam imperii pignora, Ianumque geminum, Fidem pacis ac belli: imprimis focum Vestae virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum coelestium siderum custos imperii flamma vigilaret. [Haec omnia quasi monitu deae Egeriae, quo magis barbari acciperent.] 4. Eo denique ferocem populum redegit, ut, quod vi et iniuria occuparat imperium, religione atque iustitia gubernaret.

CAPUT III.

1. **E**xcipit Pompilium Numam Tullus Hostilius, cui in honorem virtutis regnum ultro datum. Hic omnem militarem disciplinam artemque bellandi condidit. 2. Itaque mirum in modum exercitata iuventute, provocare ausus Albanos, gravem et diu principem populum. 3. Sed quum pari robore frequentibus proeliis utrique comminuerentur, misso in compendium bello, Horatii Curiatiusque, trigeminis hinc atque inde fratribus, utriusque populi fata permissa sunt. 4. Anceps et pulchra contentio, exituque ipso mirabilis. Tribus quippe illinc vulneratis, hinc duobus occisis, qui supererat Horatius, addito ad virtutem dolo, ut distraheret hostem, simulat fugam, singulosque, prout sequi poterant, adortus exsuperat. 5. Sic (rarum alias decus!) unius manu parta victoria est, quam ille mox parricidio foedavit. Flentem circa se spolia sponsi quidem, sed hostis, sororem viderat. Hunc tam immaturum virginis amorem ultus est ferro. Citavere leges nefas; sed abstulit virtus parricidam, et facinus intra gloriam fuit. 6. Nec diu in fide Albanus. Nam Fidenate bello, missi in auxilium ex foedere, medii inter duos expectavere fortunam. 7. Sed rex callidus, ubi inclinare socios ad hostem videt, tollit animos, quasi mandasset. Spes inde nostris, metus hostibus. Sic fraus proditorum irrita fuit. 8. Itaque hoste victo, ruptorem foederis Mettum Fufetium, religatum inter duos currus, pernicibus equis distrahit: 9. Albamque ipsam, quamvis parentem, aemulam tamen, diruit, prius quum omnes opes urbis ipsumque populum Romam transtulisset: prorsus ut consanguinea civitas non perisse, sed in suum corpus redisse rursus videretur.

CAPUT IV.

1. **A**ncus deinde Marcius, nepos Pompilii ex filia, pari ingenio. 2. Igitur et muro moenia amplexus est, et interfluentem Tiberim ponte commisit, Ostiamque in ipso maris fluminisque confinio coloniam posuit: iam tum videlicet praesagiens animo, futurum, ut totius mundi opes et commeatus illo veluti maritimo Urbis hospitio reciperentur.

CAPUT V.

1. **T**arquinius postea Priscus, quamvis transmarinae originis, regnum ultro petens accepit ob industriam atque elegantiam: quippe qui, oriundus Corintho, Graecum ingenium Italicis artibus miscuisset. 2. Hic et senatus maiestatem numero ampliavit, et centuriis tribus auxit, quatenus Attius Navius numerum augeri prohibebat, vir summus augurio. 3. Quem rex in experimentum rogavit, *fierine posset, quod ipse mente conceperat?* 4. Ille rem expertus augurio, *posse*, respondit. *Atqui hoc*, inquit, *agitaram, cotem illam secari novacula posse?* Et Augur, *Potes ergo*, inquit, et secuit. 5. Inde Romanis sacer auguratus. Neque pace Tarquinius quam bello promptior. Duodecim namque Tusciae populos frequentibus armis subegit. 6. Inde fascēs, trabeae, curules, anuli, phalerae, paludamenta, praetextae; inde, quod aureo curru, quatuor equis triumphatur; togae pictae, tunicaeque palmatae; omnia denique decora et insignia, quibus imperii dignitas eminet.

CAPUT VI.

1. **S**ervius Tullius deinceps gubernacula Urbis invadit. Nec obscuritas inhibuit, quamvis matre

serva creatum. Nam eximiam indolem uxor Tarquini Tanaquil liberaliter educarat: et, clarum fore, visa circa caput flamma promiserat. 2. Ergo inter Tarquini mortem, annitente regina, substitutus in locum regis, quasi in tempus, regnum dolo partum sic egit industrie, ut iure adeptus videretur. 3. Ab hoc populus Romanus relatus in censum, digestus in classes, decuriis atque collegiis distributus: summaeque regis sollertia ita est ordinata respublica, ut omnia patrimonii, dignitatis, aetatis, artium, officiorumque discrimina in tabulas referrentur, ac sic maxima civitas minimae domus diligentia contineretur.

C A P U T VII.

1. **P**ostremus omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen *Superbo* ex moribus datum. 2. Hic regnum avitum, quod a Servio tenebatur, rapere maluit, quam exspectare, immissisque in eum percussoribus, scelere partam potestatem non melius egit, quam acquisierat. 3. Nec abhorrebat moribus uxor Tullia, quae, ut virum regem salutaret, supra cruentum patrem vecta carpento, consternatos equos egit. 4. Sed ipse in Senatum caedibus, in omnes superbia, quae crudelitate gravior est bonis, grassatus, quum saevitiam domi fatigasset, tandem in hostes conversus est. 5. Sic valida oppida in Latio capta sunt, Ardea, Oericolum, Gabii, Suessa Pometia. 6. Tum quoque cruentus in suos. Neque enim filium verberare dubitavit, ut simulanti transfugam apud hostes hinc fides esset. 7. Cui Gabios, ut voluerat, recepto, et per nuntios consulenti, *quid fieri vellet*, eminentia forte papaverum capita virgula excutiens, quum per hoc interficiendos esse principes intelligi vellet [quae superbia!] sic respondit. 8. Tamen de manubiis captarum urbium templum erexit. Quod quum

inauguraretur, cedentibus ceteris deis (mira res dictu!) restitere Iuventas et Terminus. 9. Placuit vatribus contumacia numinum, siquidem firma omnia et aeterna pollicebantur. Sed illud horrendum, quod molientibus aedem in fundamentis humanum reperi-
tum est caput, nec dubitavere cuncti, monstrum pulcherrimum imperii sedem caputque terrarum promittere. 10. Tamdiu superbiam regis populus Romanus perpressus est, donec aberat libido. Hanc ex liberis eius importunitatem tolerare non potuit. 11. Quorum quum alter ornatissimae feminae Lucretiae stuprum intulisset, matrona dedecus ferro expiavit. Imperium tum regibus abrogatum.

C A P U T V I I I .

1. Haec est prima aetas populi Romani, et quasi infantia, quam habuit sub regibus septem, quadam factorum industria, tam variis ingenio, ut reipublicae ratio et utilitas postulabat. 2. Nam quid Romulo ardentius? Tali opus fuit, ut invaderet regnum. 3. Quid Numa religiosius? Ita res poposcit, ut ferox populus deorum metu mitigaretur. 4. Quid ille militiae artifex Tullus? Bellatoribus viris quam necessarius, ut acueret ratione virtutem. Quid aedificator Ancus? Ut Urbem colonia extenderet, ponte iungeret, muro tueretur. 5. Iam vero ornamenta Tarquinii et insignia quantam principi populo addiderunt ex ipso habitu dignitatem? 6. Actus a Servio census quid effecit, nisi ut ipsa se nosset respublica? 7. Postremo Superbi illius importuna dominatio nonnihil, immo vel plurimum profuit. Sic enim effectum est, ut agitatus iniuriis populus cupiditate libertatis incenderetur.

CAPUT IX.

1. Igitur Bruto Collatinoque ducibus et auctoribus, quibus ultionem sui moriens matrona mandaverat, populus Romanus ad vindicandum libertatis ac pudicitiae decus, quodam quasi instinctu deorum concitatus, regem repente destituit, bona diripit, agrum Marti suo consecrat, imperium in eosdem libertatis suae vindices transfert, mutato tamen et iure et nomine. 2. Quippe ex perpetuo annum placuit, ex singulari duplex, ne potestas solitudine vel mora corrumpetur. *Consulesque* appellavit pro regibus, ut consulere se civibus suis debere meminissent. 3. Tantumque libertatis novae gaudium incesserat, ut vix mutati status fidem caperet; alterumque ex Consulibus, tantum ob nomen et genus regium, fascibus abrogatis, Urbe dimitteret. 4. Itaque substitutus Valerius Publicola, ex summo studio annisus est ad augendam liberi populi maiestatem. Nam et fasces ei pro concione submisit, et ius provocationis adversus ipsos dedit, et, ne specie arcis offenderet, eminentes aedes suas in plana submisit. 5. Brutus vero favori civium etiam domus suae clade et parricidio velificatus est. Quippe quum studere revocandis in urbem regibus liberos suos comperisset, protraxit in forum, et concione media virgis cecidit et securi percussit, ut plane publicus parens in locum liberorum adoptasse sibi populum videretur. 6. Liber iam hinc populus Romanus prima adversus externos arma pro libertate corripuit; mox pro finibus; deinde pro sociis; tum gloria et imperio, lacessentibus assidue usquequaque finitimis: 7. quippe cui patrii soli gleba nulla, sed statim hostile pomoerium, mediusque inter Latium atque Tuscos, quasi in quodam bivio collocatus, omnibus portis in hostem incurreret: donec quasi confagio

quodam per singulos itum est, 8. et, proximis quibusque correptis, totam Italiam sub se redegerunt.

C A P U T X.

1. Pulsis Urbe regnis, prima pro libertate arma corripuit. Nam Porsenna rex Etruscorum ingentibus copiis aderat et Tarquinius manu reducebat. 2. Hunc tamen, quamvis et armis et fame urgeret, occupatoque Ianiculo ipsis Urbis faucibus incubaret, sustinuit, repulit, novissime etiam tanta admiratione perculit, ut superior ultro cum paene victis amicitiae foedera feriret. 3. Tunc illa Romana prodigia atque miracula, Horatius, Mucius, Cloelia: qui nisi in annalibus forent, hodie fabulae viderentur. 4. Quippe Horatius Cocles postquam hostes undique instantes solus submovere non poterat, ponte rescisso tranat Tiberim, nec arma dimittit. 5. Mucius Scaevola regem per insidias in castris ipsius aggreditur; sed ubi frustrato circa purpuratum eius ictu tenetur, ardentibus focis iniicit manum, terroremque geminat dolo. *En, ut scias, inquit, quem virum effugeris.* 6. *Idem trecenti iuravimus:* quum interim (immane dictu!) hic interritus, ille trepidaret [tanquam manus regis arderet]. 7. Sic quidem viri. Sed ne qui sexus a laude cessaret, ecce et virginum virtus! Una ex obsidibus regi data, elapsa custodiam, Cloelia, per patrium flumen equitabat. 8. Et rex quidem tot tantisque virtutum territus monstris, valere liberosque esse iussit. Tarquinius tamdiu dimicaverunt, donec Aruntem filium regis manu sua Brutus occidit, superque ipsum mutuo vulnere exspiravit [plane quasi adulterum ad inferos usque sequeretur].

CAPUT XI.

1. Latini quoque Tarquinius asserebant aemulatione et invidia, ut populus, qui foris dominabatur, saltem domi serviret. Igitur omne Latium, Mamilio Tusculano duce, quasi in regis ultionem, tollit animos. 2. Apud Regilli lacum dimicatur diu Marte vario, donec Postumius ipse Dictator signum in hostes iaculatus est (novum et insigne commentum), ut inde peteretur [cursu]. 3. Cossus equitum magister exuere frenos imperavit (et hoc novum), quo acrius incurrerent. 4. Ea denique atrocitas proelii fuit, ut interfuisse deos spectaculo fama tradiderit, duos in candidis equis. Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. Itaque et Imperator veneratus est, pactusque victoriam templa promisit, et reddidit, plane quasi stipendium commilitonibus deis. 5. Hactenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis assidue et sine intermissione pugnatum est. 6. Cora (quis credat?) et Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provinciae. De Verulis et Bovillis, pudet, sed triumphavimus. 7. Tibur nunc suburbanum et aestivae Praeneste deliciae, nuncupatis in Capitolio votis, petebantur. 8. Idem tunc Faesulae, quod Carrae nuper: idem nemus Aricinum, quod Hercynius saltus: Fregellae, quod Gesoriacum: Tiberis, quod Euphrates. 9. Coriolos quoque (pro pudor!) victos adeo gloriae fuisse, ut captum oppidum Cnaeus Marcius quasi Numantiam aut Africam, nomini induceret. 10. Exstant et parta de Antio spolia, quae Maenius in suggestu fori, capta hostium classe, suffixit: si tamen illa classis: nam sex fuere rostratae. [Sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit.] 11. Pervicacissimi tamen Latinorum Aequi et Volsci fuere, et quotidiani, ut sic dixerim, hostes. 12. Et hos praecipue Titus Quintius do-

muit, ille Dictator ab aratro, qui obsessa et paene iam capta Marci Minucii Consulis castra egregia virtute servavit. 13. Medium erat tempus forte sementis, quum patricium virum innixum aratro [suo] lictor in ipso opereprehendit. Inde in aciem profectus, ne quid a rustici operis imitatione cessaret, victos more pecudum sub iugum misit. 14. Sic expeditione finita, redit ad boves rursus triumphalis agricola. Fidem numinum! qua velocitate! 15. Intra quindecim dies coeptum peractumque bellum: prorsus, ut festinasse Dictator ad relictum opus videretur.

C A P U T XII.

1. Assidui vero et anniversarii hostes ab Etruria [fuere] Veientes; adeo ut extraordinariam manum adversus eos promiserit, privatumque gesserit bellum gens una Fabiorum. 2. Satis superque idonea clades. Caesi apud Cremeram trecenti, patricius exercitus; et scelerato signata nomine, quae proficiscentes in proelium porta dimisit. 3. Sed ea clades ingentibus expiata victoriis, postquam per alios atque alios duces robustissima capta sunt oppida: vario quidem eventu. Falisci sponte se dediderunt. Cremati suo igne Fidenates. 4. Rapti funditus delique Veientes. Faliscis, quum obsiderentur, mira visa fides Imperatoris; 5. nec immerito: quod ludimagistrum, urbis proditorem, cum his quos adduxerat, pueris vinctum sibi ultro remisisset. 6. Eam namque vir sanctus et sapiens veram sciebat esse victoriam, quae salva fide et integra dignitate pareretur. 7. Fidenae, quia pares non erant ferro, ad terrorem movendum facibus armatae, et discoloribus, serpentum in modum, vittis, furiali more processerant; sed habitus ille feralis eversionis omen

fuit. 8. Veii quanta res fuerit, indicat decennis ob-
sidio. Tunc primum hiematum sub pellibus: taxata
stipendio hiberna: adactus miles sua sponte iureiu-
rando, ne, nisi *capta urbe*, remearet. 9. Spolia de
Larte Tolumnio rege ad Feretrium reportata. De-
nique non scalis, nec irruptione, sed cuniculo et sub-
terraneis dolis peractum urbis excidium. 10. Ea
denique visa est praedae magnitudo, cuius decimae
Apollini Pythio mitterentur: universusque populus
Romanus ad direptionem urbis vocaretur. 11. Hoc
tunc Veii fuere. Nunc quis meminit? quae reliquiae?
[quodve vestigium?] Laborat annalium fides, ut Ve-
ios fuisse credamus.

C A P U T XIII.

1. **H**ic sive invidia deum, sive fato, rapidissimus
procurrentis imperii cursus parumper Gallorum Se-
nonum incursione supprimitur. 2. Quod tempus
populo Romano nescio utrum clade funestius fuerit,
an virtutis experimentis speciosius. 3. Ea certe fuit
vis calamitatis, ut in experimentum illatam putem
divinitus, scire volentibus immortalibus deis, an Ro-
mana virtus imperium orbis mereretur. 4. Galli Se-
nones, gens natura ferox, moribus incondita, ad hoc
ipsa corporum mole, perinde armis ingentibus, adeo
omni genere terribilis fuit, ut plane nata ad homi-
num interitum, urbium stragem, videretur. 5. Hi
quondam ab ultimis terrarum oris et cingente omnia
Oceano, ingenti agmine profecti, quum iam media
vastassent, positos inter Alpes et Padum sedibus, ne
his quidem contenti, per Italiam vagabantur. 6. Tum
Clusium urbem obsidebant. Pro sociis ac foederatis
Romanus intervenit. Missi ex more legati. Sed quod
ius apud barbaros? Ferocius agunt: et inde certa-
men. 7. Conversis igitur a Clusio, Romanque ve-

nientibus, ad Aliam flumen cum exercitu Fabius Consul occurrit. Non temere foedior clades. 8. Itaque hunc diem fastis Roma damnavit. Fuso exercitu, iam moenibus Urbis appropinquabant. Erant nulla praesidia. Tum igitur [ut numquam alias] apparuit vera illa Romana virtus. 9. Iamprimum maiores natu, amplissimis usi honoribus, in forum coeunt: ibi, devovente Pontifice, se Diis Manibus consecrant; 10. statimque in suas quisque aedes regressi, sicut intrabeis erant et amplissimo cultu, in curulibus sellis sese posuerunt, ut, quum venisset hostis, in sua dignitate morerentur. 11. Pontifices et Flamines, quicquid religiosissimi in templis erat, partim in doleis defossa terrae recondunt, partim imposita plaustris secum auferunt. 12. Virgines simul ex sacerdotio Vestae, nudo pede fugientia sacra comitantur. Tamen excepisse fugientes unus e plebe fertur Albinus, qui, depositis uxore et liberis, virgines in plaustrum recepit. Adeo tum quoque in ultimis religio publica privatis affectibus antecellebat. 13. Inventus vero, quam satis constat vix mille hominum fuisse, duce Manlio, arcem Capitolini montis insedit, obtestata ipsum Iovem quasi praesentem, *ut, quemadmodum ipsi ad defendendum templum concucurrissent, ita ille virtutem eorum numine suo tueretur.* 14. Aderant interim Galli, apertamque Urbem primo trepidi, ne qui subesset dolus; mox ubi solitudinem vident, pari clamore et impetu invadunt. Patentes passim domus adeunt. Ibi sedentes in curulibus suis praetextatos senes, velut deos geniosque venerati, mox eosdem, postquam esse homines liquebat, alioquin nihil respondere dignantes, pari vecordia mactant, facesque tectis iniiciunt: et totam Urbem igne, ferro, manibus solo exaquant. 15. Sex mensibus barbari (quis crederet?) circa montem unum pependunt, nec diebus modo, sed noctibus quoque omnia

experti: quum tandem Manlius nocte subeuntes, clangore anseris excitatus, a summa rupe deiecit, et, ut spem hostibus demeret, quanquam in summa fame, tamen ad speciem fiducia, panes ab arce iaculatus est. 16. Et stato quodam die per medias hostium custodias Fabium Pontificem ab arce dimisit, qui sollemne sacrum in Quirinali monte conficeret. Atque ille per media hostium tela incolumis, religionis auxilio, rediit propitiosque deos renuntiavit. 17. Novissime quum iam obsidio sua barbaros fatigasset, mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, quum ad iniqua pondera addito adhuc gladio, insuper *vae victis* increpaverent, subito aggressus a tergo Camillus adeo cecidit, ut omnia incendiorum vestigia Gallici sanguinis inundatione deleret. 18. Agere gratias diis immortalibus ipso tantae cladis nomine libet. Pastorum casas ignis ille, et flamma paupertatem Romuli abscondit. Incendium illud quid egit aliud, nisi ut destinata hominum ac deorum domicilio civitas, non deleta, nec obruta, sed expiata potius et lustrata videatur? 19. Igitur post assertam a Manlio, restitutam a Camillo Urbem, acrius etiam vehementiusque in finitimos resurrexit. Ac primum omnium illam ipsam Gallicam gentem non contentus mœenibus expulisse, quum per Italiam naufragia sua latius traheret, sic persecutus est duce Camillo, ut hodie nulla Senonum vestigia supersint. 20. Semel apud Anienem trucidati; quum singulari certamine Manlius aureum torquem barbaro inter spolia detraxit. Inde Torquati. Iterum Pomptino agro, quum simili pugna Lucius Valerius, insidente galeae sacra alite adiutus, retulit spolia. 21. Inde Corvini. Nec non tandem post aliquot annos, omnes reliquias eorum in Etruria ad lacum Vadimonis Dolabella delevit [ne quis exstaret

in ea gente, quae incensam a se Romanam urbem gloriaretur.]

CAPUT XIV.

1. **C**onversus a Gallis in Latinos, Manlio Torquato, Decio Mure Consulibus, semper quidem aemulatione imperii infestos, tum vero contemptu Urbis incensae, quum *ius civitatis, partem imperii et magistratum* poscerent, atque iam amplius, quam congregi auderent. 2. Quo tempore quis cessisse hostem mirabitur? quum alter Consulum filium suum, quia contra imperium pugnaverat, quamvis victorem, occiderit; [quasi plus esset in imperio, quam in victoria:] alter quasi monitu deorum, capite velato, primam ante aciem Diis Manibus se devoverit, ut, in confertissima se hostium tela iaculatus, novum ad victoriam iter sanguine suo aperiret.

CAPUT XV.

1. **A** Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui immemores pactae sub Tito Tatius affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adiunxerant. 2. Sed Curio Dentato Consule, omnem eum tractum, qua Nar, Anio, fontes Velini, Hadriatico tenus mari, igne ferroque vastavit. 3. Qua victoria tantum hominum, tantum agrorum redactum in potestatem, ut, in utro plus esset, nec ipse posset aestimare, qui vicerat.

CAPUT XVI.

1. **P**recibus deinde Campaniae motus, non pro se, sed [quod speciosius] pro sociis Samnitas invadit. 2. Erat foedus cum utrisque percussus: sed hoc Cam-

pani sanctius et prius omnium suorum deditio-
nerant. Sic ergo Romanus bellum Samniticum tan-
quam sibi gessit. 3. Omnium, non modo Italiae, sed
toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniae plaga
est. Nihil mollius coelo. Denique bis floribus ver-
nat. Nihil uberius solo: ideo Liberi Cererisque cer-
tamen dicitur. Nihil hospitalius mari. 4. Hic illi
nobiles portus, Caieta, Misenus et tepentes fontibus
Baiae: Lucrinus et Avernus, quaedam maris otia.
5. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus,
Massicus et pulcherrimus omnium Vesuvius, Aetnaei
ignis imitator. 6. Urbes ad mare, Formiae, Cumae,
Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii, et ipsa
caput urbium Capua, quondam inter tres maximas,
Romam Carthaginemque numerata. 7. Pro hac urbe,
his regionibus populus Romanus Samnitas invasit;
gentem, si opulentiam quaeras, aureis et argenteis
armis et discolori veste usque ad ambitum armatam:
si fallaciam, saltibus fere et montium fraude gras-
santem: si rabiem ac furorem, sacratis legibus hu-
manisque hostiis in exitium Urbis agitatam: si per-
tinaciam, sexies rupto foedere cladibusque ipsis ani-
mosiorem. 8. Hos tamen quinquaginta annis per
Fabios et Papirios patres eorumque liberos ita sub-
egit ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut
hodie Samnium in ipsa Samnio requiratur: nec fa-
cile appareat materia quatuor et viginti triumpho-
rum. 9. Maxime tamen nota et illustris apud Cau-
dinas furculas ex hac gente clades Veturio Postu-
mioque Consulibus accepta est. 10. Clauso per in-
sidias intra eum saltum exercitu, unde non posset
evadere, stupens tanta occasione dux hostium Pon-
tius, Herennium patrem consuluit, et ille, *mitteret*
omnes, vel occideret, sapienter, ut senior, suaserat.
11. Hic armis exutos mittere sub iugum maluit; ut
nec amici forent beneficio, et post flagitium hostes

magis. 12. Itaque et Consules statim magnifice voluntaria deditione turpitudinem foederis dirimunt, et ultionem flagitans miles, Papirio duce (horribile dictu!) strictis ensibus per ipsam viam ante pugnam furit; et *in congressu arsisse omnium oculos*, hostis auctor fuit; nec prius finis caedibus datus, quam iugum et hostibus et duci capto reposuerunt.

CAPUT XVII.

1. **H**actenus populo Romano bellum cum singulis gentium, mox acervatim; tamen sic quoque par omnibus [fuit]. Etruscorum duodecim populi, Umbri, in id tempus intacti, antiquissimus Italiae populus, Samnitium reliqui in excidium Romani nominis repente coniurant. 2. Erat terror ingens tot simultorumque populorum; et late per Etruriam infesta quatuor agminum signa volitabant. 3. Ciminus interim saltus in medio, ante invius [plane quasi Caledonius, vel Hercynius] adeo tum terrori erat, ut Senatus Consuli denuntiaret, ne tantum periculi ingredi auderet. 4. Sed nihil horum terruit ducem, quin fratre praemisso exploraret accessus. Ille, per noctem pastorio habitu speculatus omnia, refert tutum iter. 5. Sic Fabius Maximus periculösissimum bellum sine periculo explicavit. Nam subito inconditos atque palantes aggressus est, captisque superioribus iugis, in subiectos suo iure detonuit. 6. [Ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e coelo [ac nubibus] tela iacerentur.] 7. Nec incruenta tamen illa victoria. Nam oppressus in sinu vallis alter Consul Decius, more patrio devotum Diis Manibus obtulit caput: sollennemque familiae suae consecrationem in victoriae pretium redegit.

CAPUT XVIII.

1. Sequitur bellum Tarentinum, unum quidem titulo et nomine, sed victoria multiplex. Hoc enim Calabros Apulos atque Lucanos et, caput belli, Tarentinos [id est, totam Italiam], et cum istis omnibus Pyrrhum, clarissimum Graeciae regem, una veluti ruina pariter involvit, ut eodem tempore et Italiam consummaret, et transmarinos triumphos auspicaretur. 2. Tarentus, Lacedaemoniorum opus, Calabriae quondam et Apuliae totiusque Lucaniae caput, quum magnitudine et muris portuque nobilis, tum mirabilis situ: 3. quippe in ipsis Hadriani maris faucibus posita, in omnes terras, Histriam, Illyricum, Epiron, Achaïam, Africam, Siciliam vela [di]mittit. Imminet portui ad prospectum maris positum theatrum: quod quidem causa miserae civitati fuit omnium calamitatum. 4. Ludos forte celebrabant, quum adremigantes littori Romanas classes inde vident; atque hostem rati, emicant, sine discrimine insultant. 5. *Qui enim aut unde Romani?* Nec satis. Aderat sine mora querelam ferens legatio. Hanc quoque foede per obscoenam turpemque dictu contumeliam violant. 6. Et hinc bellum. Sed apparatus horribilis, quum tot simul populi pro Tarentinis consurgerent, omnibusque vehementior Pyrrhus: qui, semigraecam ex Lacedaemoniis conditoribus civitatem vindicaturus, cum totius viribus Epiri, Thessaliae, Macedoniae incognitisque in id tempus elephantis, mari, terra, viris, equis, armis, addito insuper ferarum terrore, veniebat. 7. Apud Heracleam et fluvium Sirim, Laevino consule, prima pugna: quae tam atrox fuit, ut Frentanae turmae praefectus Obsidius, invectus in regem, turbaverit, coëgeritque, proiectis insignibus, proelio excedere. 8. Actum erat, nisi elephantis conversi in spectaculum belli procu-

currissent: quorum quum magnitudine, tum deformitate, et novo odore simul ac stridore consternati equi, quum incognitas sibi belluas amplius, quam erant, suspicarentur, fugam stragemque late dederunt. 9. In Apulia deinde apud Asculum melius dimicatum est, Curio Fabricioque consulibus. Iam quippe terror belluarum exoleverat, et Caius Minucius quartae legionis hastatus, unius promoscide abscisa mori posse belluas ostenderat. 10. Itaque et in ipsas pila congesta sunt et in turres vibratae faces, tota hostium agmina ardentibus ruinis operuerunt: nec alius cladi finis fuit, quam nox: postremusque fugientium ipse rex a satellitibus humero saucius in armis suis referretur. 11. Lucaniae suprema pugna sub Arusinis, quos vocant, campis, ducibus iisdem. Et tum tota victoria. Exitum, quem datura virtus fuit, casus dedit. 12. Nam productis in primam aciem rursus elephantis, unum ex his pullum adacti in caput teli gravis ictus avertit: qui quum per stragem suorum recurrens stridore quereretur, mater agnovit, et, quasi vindicaret, exsiluit: tum omnia circa quasi hostilia gravi mole permiscuit. 13. Ac sic eadem ferae, quae primam victoriam abstulerant, secundam parem fecerant, tertiam sine controversia tradiderunt. 14. Nec vero tantum armis et in campis, sed consiliis quoque et domi intra Urbem cum rege Pyrrho dimicatum est. Quippe post primam victoriam [rex callidus] intellecta virtute Romana, statim desperavit armis, seque ad dolos contulit. 15. Nam interemptos cremavit captivosque indulgenter habuit, et sine pretio restituit; missisque dein legatis in Urbem omni modo annisus est, ut facto foedere in amicitiam reciperetur. 16. Sed et bello et pace, et foris et domi, omnem in partem Romana virtus tum se approbavit; nec alia magis, quam Tarentina victoria, ostendit populi Romani fortitu-

dinem, Senatus sapientiam, ducum magnanimitatem. 17. Qui enim illi fuerunt viri, quos ab elephantis primo proelio obtritos accepimus? Omnium vulnera in pectore: quidam hostibus suis immortui: omnium in manibus enses, et relictæ in vultibus minae, et in ipsa morte ira vivebat. 18. Quod adeo Pyrrhus miratus est, ut diceret: *O quam facile erat orbis imperium occupare, aut mihi Romanis militibus, aut me rege Romanis!* — 19. Quae autem eorum in reparando exercitu festinatio? Quum Pyrrhus idem, *O me*, inquit, *plane Herculis sidere procreatum, cui, quasi ab angue Lernaeco, tot caesa hostium capita de sanguine suo renascuntur!* 20. Qui autem ille Senatus? quum, perorante Appio Caeco, pulsus cum muneribus suis ab Urbe legati, interroganti regi, quid de hostium sede sentirent: *Urbem templum sibi visam, Senatum regnum deum esse* confiterentur. 21. Qui porro ipsi duces, vel in castris? Quod medicum venale regis caput offerentem Curius remisit: Fabricius oblatam sibi a rege imperii partem repudiavit. 22. Vel in pace? Quum Curius fictilia sua Samnitico praeferret auro: Fabricius decem pondo argenti circa Rufinum consularem virum quasi luxuriam censoria gravitate damnaret. 23. Quis ergo miretur his moribus, ea virtute victorem populum Romanum fuisse? unoque bello Tarentino intra quadriennium maximam partem Italiae, fortissimas gentes, opulentissimas urbes, uberrimasque regiones in ditionem rede-gisse? 24. Aut quid adeo fidem superet, quam si principia belli cum exitu conferantur? Victor primo proelio Pyrrhus, tota tremante Campania, Lirim Fregellasque populatus, prope captam Urbem a Praenestina arce prospexit, et a vicesimo lapide oculos trepidae civitatis fumo ac pulvere implevit. 25. Eodem postea bis exuto castris, bis saucio et in Graeciam suam trans mare ac terras fugato, pax et quies;

et tanta de opulentissimis tot gentibus spolia, ut victoriam suam Roma non caperet. 26. Nec enim temere ullus pulchrior in Urbem aut speciosior triumphus intravit. 27. Ante hunc diem nihil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta Samnitum arma vidisses: tum si captivos aspiceres, Molossi, Thessali, Macedones, Bruttii, Apulus atque Lucanus: si pompas, aurum, purpura, signa, tabulae, Tarentinaeque deliciae. 28. Sed nihil libentius populus Romanus aspexit, quam illas, quas ita timuerat, cum turribus suis belluas, quae non sine sensu captivitatis, submissis cervicibus, victores equos sequebantur.

C A P U T X I X.

1. Omnis mox Italia pacem habuit. Qui enim post Tarentum auderent? nisi quod ultro persequi socios hostium placuit. 2. Domiti ergo Picentes, et caput gentis Asculum, Sempronio duce: qui, tremente inter proelium campo, Tellurem deam, promissa aede, placavit.

C A P U T X X.

1. Salentini Picentibus additi, caputque regionibus, Brundisium inclyto portu, Marco Atilio duce. 2. Et in hoc certamine, victoriae pretium templum sibi pastoria Pales ultro poposcit.

C A P U T X X I.

1. Postremi Italicorum in fidem venere Volsinii, opulentissimi Etruscorum, implorantes opem adversus servos quondam suos; 2. qui, libertate a dominis data, in ipsos se crexerant, translataque in se repu-

blica dominabantur. 3. Sed hi quoque, duce Fabio Gurgite, poenas dederunt.

C A P U T X X I I .

1. **H**aec est secunda aetas populi Romani, et quasi adolescentia, qua maxime viruit, et quodam flore virtutis exarsit ac ferbuit. Itaque inerat quaedam adhuc ex pastoribus feritas. [Quiddam spirabat indomitum]. 2. Inde est, quod exercitus Postumium Imperatorem, infitiantem, quas promiserat, praedas, facta in castris seditione, lapidavit: quod sub Appio Claudio noluit vincere hostem, quum posset: quod, duce Volerone, detrectantibus plerisque militiam, fracti Consul fasces: 3. inde, quod principes, quum adversarentur voluntati suae, exsultatione multavit: ut Coriolanum, colere agros iubentem; nec minus ille ferociter iniuriam armis vindicasset, nisi quod iam inferentem signa filium mater Veturia lacrimis suis exarmavit: 4. ut ipsum Camillum, quod inique inter plebem et exercitum divisisse Veientem praedam videretur. Sed hic melior Veis, in capta Urbe, conuenit: et mox supplices de hoste vindicavit. 5. Cum Senatu quoque vehementius aequo bonoque certatum est: adeo ut relictis sedibus solitudinem et interitum patriae suae minaretur.

C A P U T X X I I I .

1. **P**rima discordia ob impotentiam foeneratorum: quibus in terga quoque serviliter saevientibus, in Sacrum montem plebes armata secessit: aegreque, nec, nisi Tribunos impetrasset, Menenii Agrippae, facundi et sapientis viri, auctoritate, revocata est. 2. Exstat orationis antiquae satis efficax ad concordiam fabula, *qua dissedissee quondam humanos dixit artus,*

quod, omnibus opere fungentibus, solus venter immunis ageret: deinde moribundos a seiunctione redisse in gratiam, quando sensissent, quod eius opera redactis in sanguinem cibus irrigarentur.

C A P U T XXIV.

1. **S**ecundam in Urbe media decemviratus libido conflavit. Allatas a Graecia leges decem principes lecti, iubente populo, conscripserant: ordinataque erat in duodecim tabulis tota iustitia, quum tamen traditos fasces regio quodam furore retinebant. 2. Ante ceteros Appius eo insolentiae elatus est, ut ingenuam virginem stupro destinaret, oblitus et Lucretiae et iuris, quod ipse composuerat. 3. Itaque quum oppressam iudicio filiam trahi in servitutem videret Virginius pater, nihil cunctatus, in medio foro manu sua interfecit; admotisque signis commilitonum, totam eam dominationem, obsessam armis, in carcerem et catenas ab Aventino monte detraxit.

C A P U T XXV.

Tertiam seditionem excitavit matrimoniorum dignitas, ut plebes cum patriciis iungerentur: qui tumultus in monte Ianiculo, duce Canuleio, Tribuno plebis, exarsit.

C A P U T XXVI.

1. **Q**uartam honorum cupido, ut plebes quoque magistratus crearentur. 2. Fabius Ambustus, duarum pater, alteram Sulpicio patricii sanguinis dederat, alteram plebeio Stoloni. 3. Quae quodam tempore, quod lictoriae virgae sonum, ignotum penetibus suis, expaverat, a sorore satis insolenter irrita, iniu-

riam non tulit; 4. Stoloque nactus Tribunatum, honorum et magistratuum consortium, quamvis invito, Senatui extorsit. 5. Verum in his ipsis seditionibus principem populum non immerito suspexeris. Siquidem nunc libertatem, nunc pudicitiam, tum natalium dignitatem, tum honorum decora et insignia vindicavit. 6. Interque haec omnia nullius acrior custos, quam libertatis fuit; nullaque in pretium eius potuit largitione corrumpi, quum, ut in magno et in dies maiore populo, interim perniciosi cives existerent. 7. Maelium largitione, Spurium Cassium agraria lege suspectos regiae dominationis, praesenti morte multavit. Ac de Spurio quidem supplicium pater ipsius sumpsit: hunc Quintii Dictatoris imperio in medio foro Magister equitum Servilius Ahala confodit. 8. Manlium vero, Capitolii vindicem, quia plerosque debitorum liberaverat, altius se et incivilius efferentem, ab illa, quam defenderat, arce deiecit. 9. Talis domi ac foris, talis pace belloque populus Romanus, fretum illud adolescentiae, id est, secundam imperii aetatem habuit, in qua totam inter Alpes fretumque Italiam armis subegit.

L. ANNAEI FLORI
EPITOME
RERUM ROMANARUM
LIBER SECUNDUS.

CAPUT I.

1. Domita subactaque Italia, populus Romanus prope quingentesimum annum agens, quum bona fide adolevisset; si quod est robur, si qua iuventus; tum ille vere robustus et iuvenis et par orbi terrarum esse coepit. 2. Ita (mirum et incredibile dictu!) qui prope quingentis annis domi luctatus est, (adeo difficile fuerat dare Italiae caput!) his ducentis Africam, Europam, Asiam, totum denique orbem terrarum bellis victoriisque peragravit.

CAPUT II.

1. Igitur victor Italiae quum ad fretum usque venisset, more ignis, qui, obvias populatus incendio silvas, interveniente flumine abrumpitur, paulisper substitit. 2. Mox quum videret opulentissimam in proximo praedam, quodammodo Italiae suae abscissam et quasi revulsam; adeo cupiditate eius exarsit, ut, quatenus nec mole iungi nec pontibus posset, armis belloque iungenda et ad continentem suum revocanda videretur. 3. Et ecce, ultro ipsis viam

pandentibus fatis, nec occasio defuit, quum de Poenorum impotentia foederata Siciliae civitas Messana quereretur. Affectabat autem ut Romanus, ita Poenus Siciliam, et eodem tempore paribus uterque votis ac viribus imperium orbis agitabat. 4. Igitur specie quidem socios iuvandi, re autem sollicitante praeda; quanquam territaret novitas rei, tamen (tanta in virtute fiducia!) ille rudis, ille pastorius populus vereque terrester ostendit nihil interesse virtutis, equis an navibus, terra an mari dimicaretur. 5. Appio Claudio Consule, primum fretum tum ingressus est, fabulosis infame monstris aestuque violentum: sed adeo non est exterritus, ut ipsam illam ruentis aestus violentiam pro munere amplecteretur: 6. statimque ac sine mora Hieronem Syracusanum tanta celeritate vicit, ut ille ipse prius se victum, quam hostem viderit, fateretur. 7. Duillio Cornelioque Consulibus etiam mari congregi ausus est, quum quidem ipsa velocitas classis comparatae auspiciu fuit. Intra enim sexagesimum diem, quam caesa silva fuerat, centum sexaginta navium classis in ancoris stetit, ut non arte factae, sed quodam munere deorum conversae in naves atque mutatae arbores viderentur. 8. Proelii vero forma mirabilis, quum illas celeres volucresque hostium naves hae graves tardaeque comprehenderent. Longe illis nauticae artes, detergere remos et ludificari fuga rostra. 9. Iniectae enim ferreae manus machinaeque validae, ante certamen multum ab hoste derisae; coactique hostes, quasi in solido decernere. Victor ergo apud Liparas, mersa aut fugata hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum. 10. Cuius quod gaudium fuit? quum Duillius Imperator, non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a coena rediret, praelucere funalia et praecinere sibi tibias iussit, quasi quotidie triumpharet. 11. Prae

tanta huius victoria leve damnum fuit alter Consul interceptus, Asina Cornelius: qui, simulato colloquio evocatus atque ita oppressus, fuit perfidiae Punicae documentum. 12. Calatino Dictatore, fere omnia praesidia Poenorum Agrigento, Drepanis, Panormo, Eryce, Lilybaco detraxit. 13. Trepidatum est semel circa Camerinensium saltum; sed eximia virtute Calpurnii Flammae, Tribuni militum, evasimus, qui, lecta trecentorum manu, infestum tumulum occupavit, adeoque moratus hostes, dum exercitus omnis evaderet: 14. ac sic pulcherrimo exitu Thermopylarum et Leonidae famam adaequavit: hoc illustrior, quod expeditioni tantae superfuit. 15. Lucio Cornelio Scipione, quum iam Sicilia suburbana esset populi Romani provincia, serpente latius bello, Sardiniam annexamque Corsicam transit. 16. Olbiae ibi, hic Aleriae urbis excidio incolas terruit, adeoque omni terra, mari, Poenos repurgavit, ut iam victoriae nihil nisi Africa ipsa restaret. 17. Marco Atilio Regulo duce, iam in Africam navigabat bellum. Nec deerant, qui ipso Punici maris nomine ac terrore deficerent, augente insuper Nautio Tribuno metum: in quem, nisi paruisset, securi destrecta Imperator metu mortis navigandi fecit audaciam. 18. Mox deinde ventis remisque properatum est; tantusque terror hostici adventus Poenis fuit, ut apertis paene portis Carthago caperetur. 19. Prima belli praemium fuit civitas Clypea: prima enim a Punico littore, quasi arx et specula, procurrit. Et haec et trecenta amplius castella vastata sunt. 20. Nec cum hominibus, sed cum monstris quoque dimicatum est, quum, quasi in vindictam Africae nata, mirae magnitudinis serpens posita apud Bagradam castra vexaret. 21. Sed omnium victor Regulus, quum terrorem nominis sui late circumtulisset, quumque magnam vim iuventutis, ducesque ipsos aut cepisset, aut ha-

beret in vinculis, classemque, ingenti praeda onustam et triumpho gravem, in Urbem praemisisset; iam ipsam, caput belli, Carthaginem urgebat obsidio, ipsisque portis inhaerebat. 22. Hic paulum circumacta Fortuna est; tantum, ut plura essent Romanae virtutis insignia, cuius fere magnitudo calamitatibus approbatur. 23. Nam, conversis ad externa auxilia hostibus, quum Xanthippum illis ducem Lacedaemon misisset, a viro militiae peritissimo vincimur. [Tum foeda clades, Romanisque usu incognita.] Vivus in manus hostium venit fortissimus Imperator. Sed ille quidem par tantae calamitati fuit. Nam nec Punico carcere infractus est, nec legatione suscepta: 24. quippe diversa, quam hostes mandaverant, censuit; ne pax fieret, nec commutatio captivorum recipere-tur. 25. Sed nec illo voluntario ad hostes suos reditu, nec ultimo supplicio deformata maiestas; immo his omnibus admirabilior, quid aliud, quam victus de victoribus, atque etiam, quia Carthago non cesserat, de fortuna triumphavit? 26. Populus autem Romanus multo acrior intentiorque pro ultione Reguli, quam pro victoria fuit. 27. Metello igitur Consule spirantibus altius Poenis et reverso in Siciliam bello, apud Panormum sic hostes cecidit, ut nec amplius eam insulam cogitarent. 28. Argumentum ingentis victoriae, centum circiter elephantorum captivitas; sic quoque magna praeda, si gregem illum non bello, sed venatione cepisset. 29. Appio Claudio Consule, non ab hostibus, sed a diis ipsis superatus est, quorum auspicia contempserat; ibi statim classe demersa, ubi ille praecipitari pullos iusserat, quod pugnare ab his vetaretur. 30. Marco Fabio Buteone Consule, classem hostium in Africo mari apud Aegimurum, iam in Italiam ultro navigantem, cecidit. 31. Quantus o tum triumphus tempestate intercudit, quum opulenta praeda classis, adversis acta ventis,

naufragio suo Africam et Syrtis, et omnium interiorum insularum littora implevit! 32. Magna clades, sed non sine aliqua principis populi dignitate; interceptam tempestate victoriam et triumphum perisse naufragio. Et tamen, quum Punicae praedae omnibus promontoriis insulisque frustarentur, populus Romanus et sic triumphavit. 33. Lutatio Catulo Consule tandem bello finis impositus apud insulas, quibus nomen Aegates: 34. nec maior alias in mari pugna; quippe commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis gravis hostium classis, et in ea quasi tota Carthago: quod ipsum exitio fuit. 35. Romana classis prompta, levis, expedita et quodam genere castrensium; ad similitudinem pugnae equestris, sic remis, quasi habenis agebatur; et in hos vel in illos mobilia rostra speciem viventium praeferebant. 36. Itaque momento temporis laceratae hostium rates, totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio suo operuerunt. 37. Tanta denique fuit illa victoria, ut de excidendis hostium moenibus non quaereretur. Supervacuum visum est, in arcem murosque saevire, quum iam in mari esset deleta Carthago.

C A P U T III.

1. **P**eracto Punico bello, sequuta est brevis sane, et quasi ad recipiendum spiritum requies; argumentumque pacis et bona fide cessantium armorum, tum primum post Numam clausa porta Iani fuit; sed statim ac sine mora patuit. 2. Quippe iam Ligures, iam Insubres Galli, nec non et Illyrii lacescebant, [sitae sub Alpibus, id est, sub ipsis Italiae faucibus, gentes], deo quodam assidue incitante, ne rubiginem ac situm arma sentirent: 3. denique utrique quotidiani et quasi domestici hostes tirocinia militum im-

buebant, et utraque gente populus Romanus ferrum suae virtutis acuebat. 4. Ligures, imis Alpium iugis adhaerentes inter Varum et Macram flumen, implicitosque dumis silvestribus, maior aliquanto labor erat invenire, quam vincere. Tuti locis et fuga: durum atque velox genus, ex occasione latrocinia magis, quam bella faciebant. 5. Itaque quum diu multumque eluderent Sallyes, Deciates, Oxubii, Euburiates, Ingauni, tandem Fulvius latebras eorum ignibus sepsit: Baebius in plana deduxit: Postumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum, quo terra cole-retur.

C A P U T IV.

1. Gallis Insubribus et his accolis Alpium, animi ferarum, corpora plus quam humana erant: [sed, (quod experimento deprehensum est) sicut primus impetus eis maior, quam virorum est, ita sequens minor quam feminarum. 2. Alpina corpora, humenti coelo educata, habent quiddam simile nivibus suis: quia mox, ut caluere pugna, statim in sudorem eunt; et levi motu, quasi sole, laxantur]. 3. Hi saepe et alias, sed Britomaro duce, *non prius soluturos se baltea, quam Capitolium ascendissent*, iuraverant. Factum est. 4. Victos enim Aemilius in Capitolio dincinxit. Mox, Ariovisto duce, *vovere de nostrorum militum praeda Marti suo torquem*. Intercepit Iupiter votum. Nam de torquibus eorum aureum tro-paeum Iovi Flaminius erexit. 5. Viridomaro rege *Romana arma Vulcano* promiserant. 6. Aliorsum vota ceciderunt. Occiso enim rege, Marcellus tertia post Romulum patrem Feretrio Iovi arma suspendit.

CAPUT V.

1. Illyrii seu Liburni sub extremis Alpium radicibus agunt inter Arsiam Titiumque flumen, longissime per totum Hadriani maris littus effusi. 2. Hi, regnante Teuta muliere, populationibus non contenti, licentiae scelus addiderunt. 3. Legatos quippe nostros, ob ea, quae deliquerant, iure agentes, ne gladio quidem, sed ut victimas, securi percutiunt praefectos navium igne comburunt, idque, quo indignius foret, mulier imperavit. 4. Itaque, Cnaeo Fulvio Centumalo duce, late domantur. 5. Strictae in principum colla secures, legatorum manibus litavere.

CAPUT VI.

1. **P**ost primum Punicum bellum, vix quadriennii requies: ecce alterum bellum; minus quidem spatio (nec enim amplius decem et octo annos habet), sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut, si quis conferat damna utriusque populi, similior victo sit populus, qui vicit. 2. Urebat nobilem populum ablatum mare, raptae insulae, dare tributa, quae iubere consueverat. Hinc in ultionem puer Hannibal ad aram patri iuraverat: nec morabatur. 3. Igitur in causam belli Saguntos delecta est, vetus Hispaniae civitas et opulenta, fideique erga Romanos magnum quidem, sed triste monumentum; 4. quam in libertatem communi foedere exceptam Hannibal, causas novorum motuum quaerens, et suis et ipsorum manibus evertit, ut Italiâ sibi rupto foedere aperiret. 5. Summa foederum Romanis religio est: itaque ad auditum sociae civitatis obsidium, memores icti cum Poenis quoque foederis, non statim ad arma procurrunt, dum prius more legitimo queri malunt. 6. In-

terim iam novem mensibus fessi fame, machinis, ferro, versa denique in rabiem fide, immanem in foro excitant rogum: tum desuper se suosque, cum omnibus opibus suis, ferro et igni corrumpunt. 7. Huius tantae cladis auctor Hannibal poscitur. Tergiversantibus Poenis, dux legationis, *Quae, inquit, mora est? In hoc ego sinu bellum pacemque porto; utrum eligitis?* Succlamantibus, *Bellum: Bellum igitur, inquit, accipite:* et excusso in media curia togae gremio, non sine horrore [quasi plane sinu bellum ferret] effudit. 8. Similis exitus belli initiis fuit. Nam, quasi has inferias sibi Saguntinorum ultimae dirae in illo publico parricidio incendioque mandassent, ita Manibus eorum, vastatione Italiae, captivitate Africae, ducum et regum, qui id gessere bellum, exitio parentatum est. 9. Igitur ubi semel se in Hispania movit illa gravis et luctuosa Punici belli vis atque tempestas; destinatumque Romanis iam diu fulmen Saguntino igne conflavit: statim quodam impetu rapta medias perfregit Alpes; et in Italiam ab illis fabulosae altitudinis nivibus, velut coelo missa, descendit. 10. Ac primi quidem impetus turbo inter Padum atque Ticinum valido statim fragore detonuit. Tunc Scipione duce fusus exercitus. Saucius etiam ipse venisset in hostium manus Imperator, nisi protectum patrem praetextatus admodum filius ab ipsa morte rapuisset. 11. Hic erit Scipio, qui in exitium Africae crescit, nomen ex malis eius habiturus. 12. Ticino Trebia succedit. Hic secunda Punici belli procella desaevit, Sempronio Consule. Tum callidissimi hostes, frigidum et nivalem nacti diem, quum se ignibus prius oleoque fovissent, (horribile dictu!) homines a meridie et sole venientes nostra nos hieme vicerunt. 13. Trasimenus lacus tertium fulmen Hannibalis, Imperatore Flaminio. Ibi quoque ars nova Punicae fraudis. Quippe nebula

lacus palustribusque virgultis tectus eques, terga subito pugnantium invasit. 14. Nec de diis possumus queri. Imminentem temerario duci cladem praedixerant insidentia signis examina, et aquilae prodire nolentes, et commissam aciem sequutus ingens terrae tremor. 15. Quartum, id est, paene ultimum vulnus imperii Cannae, ignobilis Apuliae vicus; sed magnitudine cladis emersit, et sexaginta millium caede parta nobilitas. Ibi, in exitium infelicis exercitus, dux, terra, coelum, dies, tota rerum natura consensit. 16. Siquidem non contentus simulatis transfugis Hannibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt, insuper callidissimus Imperator, in patentibus campis, observato loci ingenio, quod et sol ibi acerrimus, et plurimus pulvis, et Eurys ab Oriente semper quasi ad constitutum, ita instruxit aciem, ut, Romanis adversus haec omnia obversis, quasi secundum coelum tenens, vento, pulvere, sole pugnaret. 17. Itaque duo maximi exercitus caesi ad hostium satietatem, donec Hannibal diceret militi suo: *Parce ferro*. Ducum effugit alter, alter occisus est: dubium, uter maiore animo. Paullum puduit: Varro non desperavit. 18. Documenta cladis cruentus aliquamdiu Aufidus, pons de cadaveribus, iussu ducis, factus in torrente Vergelli; modii duo anulorum Carthaginem missi, dignitasque equestris taxata mensura. 19. Dubium deinde non erit, quin ultimum illum diem habitura fuerit Roma, quantumque intra diem epulari Hannibal in Capitolio potuerit, si (quod Poenum illum dixisse Maharbalem Himilconis ferunt) *Hannibal, quemadmodum sciret vincere, sic uti victoria scisset*. 20. Sed tum quidem illum aut fatum Urbis imperaturae, aut ipsius mens mala, et aversi a Carthagine dii in diversum abstulerunt. 21. Quum victoria posset uti, frui maluit; relictaque Roma, Campaniam Tarentumque peragra

re; ubi mox et ipse et ipsius exercitus ardor elanguit: adeo ut verum dictum sit, *Capuam Hannibali Cannas fuisse*. 22. Siquidem invictum Alpibus, indomitum armis, Campani (quis crederet!) soles, et tepentes fontibus Baiæ subegerunt. 23. Interim respirare Romanus, et quasi ab inferis emergere. Arma non erant; detracta sunt templis. deerat iuventus; in sacramentum liberata servitia. 24. Egebat aerarium; opes suas libens senatus in medium protulit; nec, præter quod in bullis singulisque anulis erat, quidquam sibi auri reliquerunt. 25. Eques secutus exemplum, imitataeque equitem tribus. Denique vix sufficere tabulae, vix scribarum manus [Laevino Marcelloque Consulibus], quum privatae opes in publicum deferrentur. 26. Quid autem in deligendis magistratibus, quae centuriarum sapientia, quum iuniores a senioribus consilium decreandis Consulibus petierunt? Quippe adversus hostem totiens victorem, tam callidum, non virtute tantum, sed suis etiam pugnare consiliis oportebat. 27. Prima redeuntis, et, ut sic dixerim, reviviscentis imperii spes Fabius fuit: qui novam de Hannibale victoriam commentus est, non pugnare. Hinc illi cognomen novum et reipublicae salutare, *Cunctator*. Hinc illud ex populo, ut *Imperii scutum* vocaretur. 28. Itaque per Samnium totum, per Falernos, Gauranosque saltus sic maceravit Hannibalem, ut, qui frangi virtute non poterat, mora comminueretur. 29. Inde Claudio Marcello duce etiam congredi ausus est. Cominus venit, et perculit in Campania sua, et ab obsidione Nolæ urbis excussit. 30. Ausus et Sempronio Graccho duce per Lucaniam sequi, et premere terga cedentis: quamvis tunc (o pudor!) servili manu pugnaret. Nam hucusque tot mala compulerant. 31. O horribilem in tot adversis fiduciam! o singularem animum ac spiritum populi Romani!

tam arctis afflictisque rebus, quum de Italia sua dubitaret, ausus tamen est in diversa respicere: 32. quumque hostis in iugulo per Campaniam Apuliamque volitaret, mediamque de Italia Africam faceret, eodem tempore et hunc sustinebat, et in Siciliam, Sardiniam, Hispaniam, divisa per orbem terrarum arma mittebat. 33. Sicilia mandata Marcello, nec diu restitit. Tota enim insula in una urbe superata est. Grande illud et ante id tempus invictum caput, Syracusae, quamvis Archimedis ingenio defenderentur, aliquando cesserunt. 34. Longe illi triplex murus, totidemque arces, portus ille marmoreus, et fons celebratus Arethusae: nisi quod hactenus profuere, ut pulchritudini victae urbis parceretur. 35. Sardiniam Gracchus arripuit. Nihil illi gentium feritas, Insanorumque (nam sic vocantur) immanitas montium profuere. Saevitum in urbes, urbemque urbium Caralim, ut gens contumax, vilisque morti, saltem desiderio patrii soli domaretur. 36. In Hispaniam missi Cnaeus et Publius Scipiones paene totam Poenis eripuerant; [sed insidiis Punicae fraudis oppressi rursus amiserant, magnis quidem illi proeliis quum Punicas opes cecidissent] sed Punicae insidiae alterum ferro castra metantem, alterum, quum evasisset in turrem, cinctum facibus oppresserunt. 37. Igitur in ultionem patris ac patruï missus cum exercitu Scipio, 38. cui tam grande de Africa nomen fata decreverant, bellatricem illam, viris armisque nobilem Hispaniam, illam seminarium hostilis exercitus, illam Hannibalis eruditricem (incredibile dictu!) totam a Pyrenacis montibus in Herculis columnas et Oceanum recuperavit: nescias, citius an felicius. 39. Quam velociter, quatuor anni fatentur: quam feliciter, vel una civitas probat. Eodem quippe, quo obsessa est die, capta est: omenque Africanae victoriae fuit, quod tam facile victa est Hispana

Carthago. 40. Certum est tamen, ad profligandam provinciam maxime profecisse singularem ducissanctitatem: quippe qui captivos pueros puellasque praecipuae pulchritudinis barbaris restituerit, ne in conspectum quidem suum passus adduci, ne quid de virginitatis integritate delibasse saltem vel oculis videretur. 41. Haec inter diversa terrarum populus Romanus: nec ideo tamen Italiae visceribus inhaerentem summovere poterat Hannibalem. Pleraque ad hostem defecerant; et dux acerrimus contra Romanos Italicis quoque viribus utebatur. 42. Iam tamen eum plerisque oppidis et regionibus excusseramus: iam Tarentus ad nos redierat: iam et Capua, sedes et patria altera Hannibalis, tenebatur: cuius amissio tantum Poeno duci dolorem dedit, ut inde totis viribus Romam converteretur. 43. O populum dignum orbis imperio; dignum omnium favore, et admiratione hominum ac deorum! Compulsus ad ultimos metus ab incepto non destitit: et de sua Urbe sollicitus Capuam tamen non omisit; sed, parte exercitus sub Appio Consule relictâ, parte Flaccum in urbem sequuta, absens simul praesensque pugnabat. 44. Quid ergo miramur, moventi castra a tertio lapide Hannibali iterum ipsos deos, deos inquam, (nec fateri pudebit) restitisse? 45. Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa est, tanta ventorum violentia coorta, ut divinitus hostem summoveri, nec coelo, sed ab Urbis ipsius moenibus, et Capitolio ferri videretur. 46. Fugit et cessit et in ultimum se Italiae recepit sinum, quum Urbem tantum non adoratam reliquisset. 47. Parva res dictu, sed ad magnanimitatem populi Romani probandam satis efficax: quod illis ipsis, quibus obsidebatur, diebus ager, quem Hannibal castris insederat, venalis Romae fuit, hastaeque subiectus invenit emptorem. 48. Voluit Hannibal contra fiduciam imitari; subie-

citque argentarias Urbis tabernas: nec sector inventus est. 49. Nihil actum erat tanta virtute, tanto favore etiam deorum: siquidem ab Hispania Hasdrubal, Hannibalis frater, cum exercitu novo, novis viribus, nova belli mole veniebat. 50. Actum erat procul dubio, si vir ille se cum fratre iunxisset; sed hunc quoque castra metantem Claudius Nero cum Livio Salinatore debellat. 51. Nero in ultimo angulo Italiae summovebat Hannibalem. Livius in diversissimam partem, id est, in ipsas nascentis Italiae fauces signa converterat. 52. Tanto solo interiacente, quo consilio, qua celeritate Consules castra coniunxerint, inopinanterque hostem collatis signis oppresserint, difficile dictu est. 53. Certe Hannibal, re cognita, quum proiectum fratris caput ad sua castra vidisset, *Agnosco, inquit, infelicitatem Carthaginiis.* Haec fuit illius viri, non sine praesagio quodam fati imminientis, prima confessio. 54. Iam certum erat, Hannibalem etiam ipsius confessione posse vinci: sed tot rerum prosperarum fiducia plenus populus Romanus magni aestimabat, asperrimum hostem in sua Africa debellare. 55. Duce igitur Scipione in ipsam Africam tota mole conversus imitari coepit Hannibalem, et Italiae suae clades in Africam vindicare. 56. Quas ille (dii boni!) Hasdrubalis copias, quos Syphacis exercitus fudit! quae quantaque utriusque castra facibus illatis una nocte delevit! denique iam non a tertio lapide, sed ipsas Carthaginiis portas obsidione quatiebat. 57. Sic factum, ut inhaerentem atque incubantem Italiae extorqueret Hannibalem. 58. Non fuit maior sub imperio Romano dies, quam ille, quum duo omnium et ante et postea maximi duces, ille Italiae, hic Hispaniae victor, collatis cominus signis direxere aciem. Sed et colloquium fuit inter ipsos de legibus pacis. Steterunt diu mutua admiratione

defixi. 59. Ubi de pace non convenit, signa cecinere. 60. Constat utriusque confessione, *nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari*. Hoc Scipio de Hannibalis, Hannibal de Scipionis exercitu praedicaverunt. 61. Sed tamen Hannibal cessit, praemiumque victoriae Africa fuit, et sequutus Africam statim terrarum orbis.

CAPUT VII.

1. **P**ost Carthaginem vinci neminem puduit. Sequutae statim Africam gentes, Macedonia, Graecia, Syria ceteraque omnia, quodam quasi aestu et torrente fortunae: 2. sic primi omnium Macedones, affectator quondam imperii populus. Itaque quamvis tunc Philippus regno praesideret, Romani tamen dimicare sibi cum rege Alexandro videbantur. 3. Macedonicum bellum nomine amplius, quam spectatione gentis fuit. 4. Causa coepit a foedere Philippi, quo rex iam pridem dominantem in Italia Hannibalem sibi sociaverat: postea crevit, implorantibus Athenis auxilium contra regis iniurias, quum ille ultra ius victoriae in templa, aras et sepulcra ipsa saeviret. Placuit Senatui opem tantis ferre supplicibus. 5. Quippe iam gentium reges, duces, populi, nationes, praesidia sibi ab hac urbe petebant. 6. Primum igitur, Laevino Consule, populus Romanus Ionium mare ingressus, tota Graeciae littora veluti triumphanti classe peragravit: 7. spolia quippe Siciliae, Sardiniae, Hispaniae, Africae praeferebat: et manifestam victoriam nata in praetoria puppi laurus pollicebatur. 8. Aderat sponte in auxilium Attalus, rex Pergamenorum: aderant Rhodii, nauticus populus; qui obviis a mari, Consul a terris omnia equis virisque quatiebat. 9. Bis victus rex, bis fugatus; bis exutus castris: quum tamen nihil terri-

bilius Macedonibus fuit ipso vulnerum aspectu: quae non spiculis, non sagittis, nec ullo Graeculo ferro, sed ingentibus pilis, nec minoribus adacta gladiis, ultra mortem patebant. 10. Enimvero Flaminio duce invios ante Chaonum montes, Aoumque amnem per abrupta cadentem et ipsa Macedoniae claustra penetravimus. 11. Introisse victoria fuit. Nam postea nunquam ausus congredi rex. Ad tumulos, quos Cynoscephalas vocant, uno, ac ne hoc quidem iusto praelio opprimitur. 12. Et illi quidem Consul pacem dedit, regnum concessit: mox, ne quid esset hostile, et Thebas et Euboeam et grassantem sub Nabide suo Lacedaemona compescuit. 13. Graeciae vero veterem statum reddidit, ut legibus viveret suis et avita libertate frueretur. 14. Quae gaudia, quae vociferationes fuerunt, quum hoc forte Nemeae in theatro quinquennialibus ludis a praecone caneretur! Quo certavere plausu! Quid florum in Consullem profuderunt! 15. Et iterum iterumque praeconem repetere illam vocem iubebant, qua libertas Achaiae pronuntiabatur: nec aliter illa consulari sententia, quam modulatissimo aliquo tibiaram aut fidium cantu, fruebantur.

C A P U T V I I I.

1. **M**acedoniam Asia statim et regem Philippum Antiochus excepit, quasi de industria sic adgubernante Fortuna, ut, quemadmodum ab Africa in Europam, sic ab Europa in Asiam, ultro se suggerentibus causis, imperium procederet, et cum terrarum orbis situ ipse ordo victoriarum navigaret. 2. Non aliud formidolosius fama bellum fuit; quippe quum Persas et orientem, Xerxen atque Darium cogitarent: quando perfossi invii montes, quando velis opertum mare nuntiaretur. 3. Ad hoc coelestes mi-

nae territabant, quum humore continuo Cumanus Apollo sudaret. Sed hic faventis Asiae suae numinis timor erat. 4. Nec sane viris, opibus, armis quidquam copiosius Syria; sed in manus tam ignavi regis inciderat, ut nihil fuerit in Antiocho speciosius, quam quod a Romanis victus est. 5. Impulere regem in id bellum, illinc Thoas, Aetoliae princeps, inhonoratam apud Romanos querens adversus Macedonas militiae suae societatem; hinc Hannibal, qui, in Africa victus, profugus et pacis impatiens, hostem populo Romano toto orbe quaerebat. 6. Et quod illud fuisset periculum, si se consiliis eius rex tradidisset, id est, si Asiae viribus usus fuisset miser Hannibal? Sed rex, suis opibus et nomine regio fretus, satis habuit bellum movere. 7. Europa iam dubio procul iure ad Romanos pertinebat. Hic Lysimachiam urbem, in littore Thracio positam a maioribus suis, Antiochus, ut hereditario iure, repetebat. 8. Hoc velut sidere Asiatici belli mota tempestas. Et maximus regum, contentus fortiter indixisse bellum, quum ingenti strepitu ac tumultu movisset ex Asia, occupatis statim insulis Graeciaeque littoribus, otia et luxus [tanquam victor] agitabat. 9. Euboeam insulam, continenti adhaerentem, tenui freto reciprocantibus aquis, Euripus abscidit. Hic ille positis aureis sericisque tentoriis, sub ipso freti murmure, quum inter fluentia tibiis fidibusque concineret, collatis undique, quamvis per hiemem, rosis, ne non aliquo ducem genere agere videretur, virginum puerorumque dilectus habebat. 10. Talem ergo regem, iam luxuria sua debellatum, populus Romanus, Acilio Glabrione Consule, aggressus, ipso statim adventus sui nuntio coëgit ab insula fugere. 11. Tum praecipitem apud Thermopylas assequutus [locum trecentorum Laconum speciosa clade memorandum], ne ibi quidem fiducia loci resistantem, mari ac terra

cedere coëgit. 12. Statim et ex vestigio itur in Syriam. Classis regia Polyxenidae Hannibalique commissa: nam rex proelium nec spectare poterat: duce Aemilio Regillo, adremigantibus Rhodiis, tota lace-ratur. 13. Ne sibi placeant Athenae! in Antiocho vicinus Xerxen; in Aemilio Alcibiaden aequavimus; Epheso Salamina pensavimus. 14. Tum Consule Scipione, cui frater ille, modo victor Carthaginis, Africanus, voluntaria legatione aderat, debellari regem placet: et iam toto cesserat mari; sed nos imus ulterius. 15. Maeandrum ad amnem montemque Sipylum castra ponuntur. Hic rex, incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis consederat. 16. Trecenta millia peditum, equitum falcatorumque curruum non minor numerus. Elephantis ad hoc immensae magnitudinis, auro, purpura, argento et suo ebore fulgentibus, aciem utrinque vallaverat. 17. Sed haec omnia praepedita magnitudine sua; ad hoc imbre, qui, subito superfusus mira felicitate, Persicos arcus corruerat; primum trepidatio, mox fuga, dehinc triumphus fuerunt. 18. Victo et supplici pacem atque partem regni dari placuit, eo libentius, quod tam facile cessisset.

C A P U T IX.

1. Syriaco bello successit, et debebat, Aetolicum. Victo quippe Antiocho, Romanus faces Asiatici belli persequabatur. 2. Ergo Fulvio Nobiliori mandata ultio est. Hic protinus caput gentis, Ambraciam, regiam Pyrrhi, machinis quatit. 3. Secuta deditio est. Aderant Aetolorum precibus Attici, Rhodii: et memineras auxili. Sic placuit ignoscere. 4. Serpsit tamen latius in proximos bellum, omnemque late Cephalleniam, Zacynthon, et quidquid in-

sularum in eo mari inter Ceraunios montes iugumque Maleum, Aetoli belli accessio fuerunt.

C A P U T X.

1. **H**istri sequuntur Aetolos: quippe bellantes eos nuper adiuverant. 2. Et initia pugnae prospera hosti fuerant, eademque exitii causa. Nam quum Cnaei Mallii castra cepissent, opimaeque praedae incubarent, epulantes ac ludibundos plerosque, aut, ubi essent, prae poculis nescientes, Appius Pulcher invadit. 3. Sic cum sanguine et spiritu male partam revomuere victoriam. Ipse rex Aepulo, equo impositus, quum subinde crapula et capitis errore lapsaret, captum sese vix et aegre, postquam experrectus est, didicit.

C A P U T XI.

1. **G**allograeciam quoque Syriaci belli ruina involvit. 2. Fuerint inter auxilia regis Antiochi, an cupidus triumphi Mallius eos visos simulaverit, dubium. 3. Certe negatus est victori triumphus, quia causam belli non approbavit. Ceterum gens Gallograecorum [sicut ipsum nomen indicio est] mixta et adulterata est: reliquiae Gallorum, qui sub Brenno duce vastaverant Graeciam; inde Orientem secuti, in media Asiae parte sederunt. 4. Itaque, ut frugum semina mutato solo degenerant, sic illa genuina feritas eorum, Asiatica amoenitate mollita est. 5. Duobus itaque proeliis fusi fugatique sunt: quamvis sub adventu hostis, relictis sedibus, in altissimos se montes recepissent. Tolistobogi Olympum, Tectosagi Magabam insederant. Utrumque fundis sagittisque acti, in perpetuam se pacem dediderunt. 6. Sed alligati miraculo quodam fuere, quum catenas morsi-

bus et ore tentassent: quum offocandas invicem fauces praebuissent. Nam Ortiagontis regis uxor, a Centurione stuprum passa, memorabili exemplo custodiam evasit, revulsumque militis caput ad maritum retulit.

C A P U T XII.

1. **D**um aliae aliaeque gentes Syriaci belli sequuntur ruinam, Macedonia rursus erexit. 2. Fortissimum populum memoria et recordatio suae nobilitatis agitabat: et successerat Philippo filius Perses, qui, semel in perpetuum victam esse Macedoniam, non putabat ex gentis dignitate. 3. Multo vehementius sub hoc Macedones, quam sub patre consurgunt. Quippe Thracas in vires suas traxerant: atque ita industriam viribus Thracum, ferociam Thracum disciplina Macedonica temperavere. 4. Accessit his consilium ducis, qui, situm regionum suarum summo speculatus Haemo, positis per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque vallaverat, ut non reliquisse aditum, nisi a coelo venturis hostibus videretur. 5. Nam, Marcio Philippo Consule, eam provinciam ingressus populus Romanus, exploratis diligenter accessibus, praeter Ascuridem paludem, per acerbos dubiosque tumulos, illa, qua volucris quoque videbatur invia, accessit; regemque securum et nihil tale metuentem subita belli irruptione terruit. 6. Cuius tanta trepidatio fuit, ut pecuniam omnem in mare iusserit mergi, ne periret; classem cremari, ne incenderetur. 7. Paulo Consule quum maiora et crebriora essent imposita praesidia, per alias vias Macedonia deprensa est, summa quidem arte et industria ducis, quum alia esset minatus, alia irrupisset. 8. Cuius adventus ipse adeo terribilis regi fuit, ut interesse non auderet, sed ge-

renda ducibus bella mandaverit. 9. Absens ergo victus, fugit in maria insulamque Samothracen, fretus celebri religione, quasi templa et arae possent defendere, quem nec montes sui, nec arma potuissent. 10. Nemo regum diutius amissae fortunae conscientiam retinuit. Supplex quum scriberet ad Imperatorem de illo, quo confugerat, templo, nomenque [epistola] notaret suum, *Regem* addidit. 11. Sed nec reverentior captae maiestatis alius Paullo fuit. Quum in conspectum venisset hostis, in templum recepit, et conviviiis adhibuit, liberosque admonuit suos, ut Fortunam, cui tantum liceret, revererentur. 12. Inter pulcherrimos hunc quoque populus Romanus de Macedonia duxit ac vidit triumphum: quippe cuius spectaculo triduum impleverit. 13. Primus dies signa, tabulas: sequens arma, pecunias transvexit; tertius captivos, ipsumque regem, attonitum adhuc, tanquam subito malo stupentem. 14. Sed multo prius gaudium victoriae populus Romanus, quam epistolis victoris praeceperat. Quippe eodem die, quo victus est Perses in Macedonia, Romae cognitum est. 15. Duo iuvenes candidis equis apud Iuturnae lacum pulverem et cruorem abluiebant. 16. Hi nuntiavere. Castorem et Pollucem fuisse creditum vulgo, quod gemini fuissent: interfuisse bello, quod sanguine maderent: a Macedonia venire, quod adhuc anhelarent.

CAPUT XIII.

1. **M**acedonii belli contagio traxit Illyrios. Ipsi quidem, ut Romanum a tergo distringerent, a Perse rege conducti pecunia militaverunt. Sine mora ab Anicio Praetore subiguntur. 2. Scordam, caput gentis, delesse suffecit. Statim secuta deditio est. Denique hoc bellum ante finitum est, quam geri Romae nuntiaretur.

CAPUT XIV.

1. Quodam fato, quasi ita convenisset inter Poenos et Macedonas, ut tertio quoque vincerentur, eodem tempore utrique arma moverunt; 2. sed prior iugum excutit Macedo, aliquanto, quam ante, gravior, dum contemnitur. 3. Causa belli prope erubescenda. Quippe regnum pariter et bellum vir ultimae sortis Andriscus invaserat, dubium liber an servus, mercenarius certe: sed quia vulgo Philippus ex similitudine Philippi vocabatur; regiam formam, regium nomen, animo quoque regio implevit. 4. Igitur dum haec ipsa contemnit populus Romanus, Iuventio Praetore contentus, virum, non Macedonicis modo, sed Thraciae quoque auxiliis ingentibus validum, temere tentavit: invictusque a veris regibus ab illo imaginario et scenico rege superatur. 5. Sed Consule Metello amissum cum legione Praetorem plenissime ultus est. Nam et Macedoniam servitute multavit, et ducem belli deditum ab eo, ad quem confugerat, Thraciae regulo, in Urbem in catenis reduxit; hoc quoque illi in malis suis indulgente Fortuna, ut de eo populus Romanus, quasi de vero rege, triumpharet.

CAPUT XV.

1. Tertium cum Africa bellum et tempore exiguum (nam quadriennio patratum est), et, in comparatione priorum, minimum labore (non enim tam cum viris, quam cum ipsa urbe, pugnatum est), sed plane maximum eventu: quippe eo tandem Carthago finita est. 2. Atque si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum est bellum, profligatum secundo, tertio vero confectum. 3. Sed huius causa belli, quod contra foederis legem adversus Numidas quidem reparasset classem et exercitum,

frequens autem Masinissae fines territabat. 4. Sed huic, ut bono socioque regi, favebatur. Quum bellum sederet, de belli fine tractatum est. Cato in-expiabili odio delendam esse Carthaginem, et quum de alio consuleretur, pronuntiabat: 5. Scipio Nasica, servandam, ne, metu ablato aemulae, luxuriari felicitas Urbis inciperet. Medium senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur. 6. Nihil enim speciosius videbatur, quam esse Carthaginem, quae non timeretur. 7. Igitur, Manilio Censorinoque Consulibus, populus Romanus, aggressus Carthaginem, spe pacis iniecta, traditam a volentibus classem sub ipso ore urbis incendit. 8. Tum evocatis principibus, *si salvi esse vellent, ut migrarent finibus*, imperatum. Quod pro rei atrocitate adeo movit iras, ut extrema mallent. Comploratum igitur publice, et statim pari voce clamatum, ad arma; 9. seditque sententia, quoquo modo rebellandum: non quia iam spes ulla superesset, sed quia patriam suam mallent hostium, quam suis manibus everti. 10. Qui rebellantium fuerit furor, vel hinc intelligi potest, quod in usum novae classis tecta domusque resciderunt: in armorum officinas aurum et argentum pro aere ferroque conflatum est: in tormentorum vincula matronae crines suos contulerunt. 11. Manilio deinde Consule, terra marique fervebat obsidio. Portus nudatus; et primus et sequens, iam et tertius murus; quum tamen Byrsa, quod nomen arci fuit, quasi altera civitas resistebat. 12. Quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africae nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa respublica, finem belli reposcebat. Hunc, Paullo Macedonico procreatam, Africani illius magni filius in decus gentis assumpserat, hoc scilicet fato, ut, quam urbem concusserat avus, nepos eius everteret. 13. Sed quemadmodum maxime mortiferi esse morsus solent morien-

tium bestiarum; sic plus negotii fuit cum semiruta Carthagine, quam integra. 14. Compulsis in unam arcem hostibus, portum quoque Romanus obsederat. Illi autem sibi portum ab alia urbis parte foderunt; nec ut fugerent, sed qua nemo illos nec evadere posse credebat. 15. Inde quasi enata subito classis erupit: quum interim iam diebus, iam noctibus, nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus, quasi ex obruto incendio subita de cineribus flamma, prodibat. 16. Deploratis novissime rebus, quadraginta se millia virorum dediderunt, quod minus credas, duce Hasdrubale. 17. Quanto fortius femina, et uxor ducis! quae, comprehensis duobus liberis, a culmine se domus in medium misit incendium, imitata reginam, quae Carthaginem condidit. 18. Quanta urbs deleta sit, ut de ceteris taceam, vel ignium mora probari potest: quippe per continuos decem et septem dies vix potuit incendium exstingui, quod domibus ac templis suis sponte hostes immiserant: ut, quatenus urbs eripi Romanis non poterat, triumphus arderet.

C A P U T X V I.

1. Quasi saeculum illud eversionibus urbium curreret, ita Carthaginis ruinam statim Corinthos excepit, Achaiae caput, Graeciae decus, inter duo maria, Ionium et Aegaeum, quasi spectaculo exposita. Haec (o facinus indignum!) ante oppressa est, quam in numero certorum hostium referretur. 2. Critolaus causa belli, qui libertate, a Romanis data, adversus ipsos usus est, legatosque Romanos, dubium an et manu, certe oratione violavit. 3. Igitur Metello, ordinanti quum maxime Macedoniam, mandata est ultio: et hinc Achaicum bellum. Ac primum Critolai manum Metellus Consul per patentes Elidos campos.

toto cecidit Alpheo. 4. Et uno proelio peractum erat bellum: iam et urbem ipsam terrebat obsidio: sed (o fata rerum!) quum Metellus dimicasset, ad victoriam Mummius venit. 5. Hic alterius ducis Diaei late exercitum sub ipsis Isthmi faucibus fudit, geminosque portus sanguine infecit. Tum ab incolis deserta civitas, direpta primum, deinde, tuba praecinente, deleta est. 6. Quid signorum, quid vestium, quidve tabularum raptum, incensum atque proiectum est! Quantas opes et abstulerit et crema-verit, hinc scias, quod, quicquid Corinthii aeris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus. 7. Nam et aeris notam pretiosiore ipsa opulentissimae urbis fecit iniuria: quia incendio permixtis plurimis statuīs atque simulacris, aeris, auri, argenteae venae in commune fluxere.

CAPUT XVII.

1. Ut Carthaginem Corinthos, ita Corinthon Numantia secuta est. Nec deinde toto orbe quidquam intactum armis fuit. 2. Post illa duo clarissima urbium incendia, late atque passim, nec per vices, sed simul pariter quasi unum undique bellum fuit; prorsus ut illae, quasi agitantibus ventis, diffudisse quaedam belli incendia toto orbe viderentur. 3. Hispaniae nunquam animus fuit, adversum nos universae consurgere: nunquam conferre vires suas libuit, neque aut imperium experiri, aut libertatem tueri suam publice. Alioquin ita undique mari Pyrenaeoque vallata est, ut ingenio situs ne adiri quidem potuerit. 4. Sed antea a Romanis obsessa est, quam se ipsa cognosceret: et sola omnium provinciarum vires suas, postquam victa est, intellexit. 5. In hac prope ducentos per annos dimicatum est, a primis Scipionibus in primum Caesarem Augustum, non continuo, nec

cohaerenter, sed prout causae lacerassierant: nec cum Hispanis initio, sed cum Poenis in Hispania. 6. Inde contagio et series causaque bellorum. Prima per Pyrenaeum iugum signa Romana Publius et Cnaeus Scipiones intulerunt: proeliisque ingentibus Hannonem et Hasdrubalem ceciderunt: raptaque erat impetu Hispania, nisi fortissimi viri in ipsa victoria sua, oppressi Punica fraude, cecidissent, terra marique victores. 7. Igitur quasi novam integramque provinciam ultor patris et patrui Scipio ille, mox Africanus, invasit; isque, statim capta Carthagine et aliis urbibus, non contentus Poenos expulisse, stipendiariam nobis fecit: omnem citra ultraque Iberum subiecit imperio, primusque Romanorum ducum victor ad Gades et Oceani ora pervenit. Plus est provinciam retinere, quam facere. 8. Itaque per partes iam huc, iam illuc missi duces, qui ferocissimas et ad id temporis liberas gentes, ideoque impatientes iugi, multo labore, nec incruentis certaminibus servire docuerunt. 9. Cato ille Censorius Celtiberos, id est, robur Hispaniae, aliquot proeliis fregit. Gracchus, pater ille Gracchorum, eosdem centum et quinquaginta urbium eversione multavit. 10. Metellus ille, qui ex Macedonia cognomen meruit, meruerat et Celtibericus fieri, quum et Contrebiā memorabili cepisset exemplo, et Nertobrigae maiore gloria percipisset. 11. Lucullus Turdulos atque Vaccaeos, de quibus Scipio ille posterior, singulari certamine, quum rex fuisset provocator, opima retulerat. 12. Decimus Brutus aliquanto latius Celticos Lusitanosque et omnes Gallaeciae populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani littore, non prius signa convertit, quam cadentem in maria solem, obrutumque aquis ignem non sine quodam sacrilegii metu et horrore deprehendit. 13. Sed tota certaminum moles cum Lusi-

tanis fuit, et Numantinis. Nec immerito: quippe solis gentium Hispaniae duces contigerunt. Fuisset et cum omnibus Celtiberis, nisi dux illius motus initio belli oppressus esset, summus vir, astutus et audax, Olondicus, qui, hastam argenteam quatiens, velut coelo missam, vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat. 14. Sed quum pari temeritate sub nocte castra Consulis adisset, iuxta tentorium ipsum pilo vigilis exceptus est. 15. Ceterum Lusitanos Viriathus erexit, vir calliditatis acerrimae, qui ex venatore latro, ex latrone subito dux atque imperator, et, si fortuna cessisset, Hispaniae Romulus, non contentus libertatem suorum defendere, per quatuordecim annos omnia citra ultraque Hiberum et Tagum igni ferroque populatus; 16. castra etiam Praetoriorum et Praesidum aggressus, Claudium Unimanum paene ad internicionem exercitus cecidit, et insignia trabeis et fascibus nostris, quae ceperat, in montibus suis tropaea fixit. 17. Tandem eum etiam Fabius Maximus Consul oppresserat; sed a successore Caepione Servilio violata victoria est: quippe qui, conficiendae rei cupidus, fractum ducem, et extrema deditiois agitantem, per fraudem, et insidias, et domesticos percussores aggressus, hanc hosti gloriam dedit, ut videretur aliter vinci non potuisse.

C A P U T XVIII.

1. Numantia, quantum Carthaginis, Capuae, Corinthi opibus inferior, tantum virtutis nomine et honore par omnibus, summumque, si viros aestimes, Hispaniae decus. 2. Quippe quae sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen [Durium] sita, quatuor millibus Celtiberorum quadraginta millium exercitum per annos undecim sola sustinuit: nec sustinuit modo, sed saevius aliquanto

perculit, pudendisque foederibus affecit. Novissime quum invictam esse constaret, opus fuit eo, qui Carthaginem everterat. 3. Non temere, si fateri licet, ullius causa belli iniustior. Segidenses, socios et consanguineos, Romanorum manibus elapsos exceperant. 4. Habita pro eis deprecatio nihil valuit. Quum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi foederis pretium iussi *arma deponere*. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus absciderentur. Itaque statim, Megaravito fortissimo duce, ad arma conversi. Pompeium proelio aggressi, foedus tamen maluerunt, quum debellare potuissent. Hostilium deinde Mancinum. 5. Hunc quoque assiduis caedibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret. 6. Tamen cum hoc quoque foedus maluere, contenti armorum manubiis, quum ad internicionem saevire potuissent. 7. Sed non minus Numantini, quam Caudini illius foederis flagrans ignominia populus Romanus, dedecus quidem praesentis flagitii deditio Mancini expiavit: 8. ceterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad excidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. 9. Sed tum acrius in castris, quam in campo, nostro cum milite, quam cum Numantino proeliandum fuit. 10. Quippe assiduis et iniustis et servilibus maxime operibus attriti, ferre plenius vallum, qui arma nescirent; luto inquinari, qui sanguine nollent, iuebantur. Ad hoc scorta, calones, sarcinae, nisi ad usum necessariae amputantur. 11. *Tanti esse exercitum, quanti imperatorem*, vere proditum est. Sic redacto in disciplinam milite commissa acies: quodque nemo visurum se unquam speraverat, factum, ut fugientes Numantinos quisquam videret. 12. Dedere etiam se volebant, si tolleranda viris imperarentur. Sed quum Scipio veram vellet et sine exceptione victoriam, eo necessitatum

compulsi, primum, ut destinata morte in proelium ruerent, quum se prius epulis, quasi inferiis, implevissent, carnis semicrudae, et celiae (sic vocant indigenam ex frumento potionem). 13. Intellectum ab Imperatore consilium: itaque non permissa pugna morituris. Quum fossa atque lorica quatuorque castris circumdatos fames premeret: ab duce orantes proelium, ut tanquam viros occideret, ubi non impetrabant, placuit eruptio. 14. Sic conserta manu plurimi occisi; et, quum urgeret fames, aliquantis perinde vixerunt. Novissime consilium fugae sedit: sed hoc quoque, ruptis equorum cingulis, uxores ademere, summo scelere, per amorem. 15. Itaque deplorato exitu, in ultimam rabiem furoremque conversi, postremo mori Theogene duce destinarunt. Duces suos, seque, patriamque, ferro et veneno, subiectoque undique igne peremerunt. 16. Macte o fortissimam et meo iudicio beatissimam in ipsis malis civitatem! Asseruit cum fide socios; populum orbis terrarum viribus fultum tam parva manu, aetate tam longa sustinuit. Novissime maximo duce oppressa civitas, nullum de se gaudium hosti reliquit. 17. Unus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur. Praeda, ut de pauperrimis, nulla: arma ipsi cremaverant. Triumphus fuit tantum de nomine.

C A P U T XIX.

1. **H**actenus populus Romanus pulcher, egregius, pius, sanctus atque magnificus: reliqua saeculi, ut grandia aeque, ita vel magis turbida et foeda, crescentibus cum ipsa magnitudine imperii vitiis: 2. adeo ut si quis hanc tertiam eius aetatem transmari-
nam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat, centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Hispaniam domuit, *aureos* (sicut Poëtae canunt) iure

meritoque fateatur: 3. centum sequentes *ferreos* plane et cruentos, et si quid immanius; quippe qui Iugurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis, Piraticis bellis, Gallicis atque Germanicis, quibus coelum ipsum gloria ascendit, Gracchanas, Drusianasque caedes, ad hoc servilia bella miscuerit: et, ne quid turpitudini desit, gladiatoria. 4. Denique, in se ipse conversus, Marianis atque Sullanis, novissime Pompeii et Caesaris manibus, quasi per rabiem et furorem (nefas!) semet ipse laceravit. 5. Quae si iuncta inter se sunt omnia atque confusa, tamen quo melius appareant, simul et ne scelera virtutibus obstrepant, separatim proferentur: 6. priusque, ut coepimus, iusta illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus, ut magnitudo crescentis in dies imperii appareat: tum ad illa civium scelera, turpesque et impias pugnas revertemur.

C A P U T XX.

1. *Victa* ad occasum Hispania, populus Romanus ad Orientem pacem agebat; nec pacem modo, sed, inusitata et incognita quadam felicitate, relictas regiis hereditatibus opes et tota in semel regna veniebant. 2. Attalus rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, socii quondam commilitonisque nostri, testamentum reliquit: *Populus Romanus bonorum meorum heres esto.* [In bonis regiis haec fuerunt.] 3. Ad ita igitur hereditate, provinciam populus Romanus non quidem bello, nec armis, sed, quod est aequius, testamenti iure retinebat. 4. Sed hanc, difficile dictu est, utrum facilius amiserit populus Romanus, an recuperaverit. Aristonicus, regii sanguinis ferox iuvenis, urbes regibus parere consuetas partim facile sollicitat: paucas resistentes, Myndon, Samon, Colophona, vi recepit; Crassi quoque Praetoris ex-

cidit exercitum, ipsumque cepit. 5. Sed ille, memor et familiae et Romani nominis, custodem sui barbarum virgula excaecat, et in exitium sui, quod volebat, ira concitat. 6. Mox a Perpenna domitus et captus et per deditionem in vinculis habitus. 7. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis (nefas!) veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quae res, ut maturam, ita infamem fecit victoriam: quippe quum, contra fas deum moresque maiorum, medicaminibus impuris, in id tempus sacrosancta Romana arma violasset.

L. ANNAEI FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

LIBER TERTIUS.

CAPUT I.

1. **H**aec ad Orientem. Sed non ad meridianam plagam eadem quies. Qui speraret post Carthaginem aliquod in Africa bellum? 2. Atqui non leviter se Numida concussit: et fuit in Iugurtha, quod post Hannibalem timeretur. Quippe rex callidissimus populum Romanum, armis inclytum, opibus aggressus est: et citra spem omnium Fortuna cessit, ut rex, fraude praecipuus, fraude caperetur. 3. Hic, avo Masinissa et Micipsa patre per adoptionem, quum interficere fratres statuisset, agitated regni cupidi-

tate, nec illos magis, quam senatum populumque Romanum, quorum in fide et clientela regnum erat, metueret, primum scelus mandat insidiis: 4. potitusque Hiempsalis capite, quum se in Adherbalem convertisset, isque Romam profugisset, missa per legatos pecunia, traxit in sententiam suam Senatum. 5. Et haec fuit de nobis eius prima victoria. Missos deinde, qui regnum inter illum Adherbalemque dividerent, similiter aggressus, quum in Scauro ipsos Romani imperii mores expugnasset, inchoatum nefas perfecit audacia. 6. Sed non diu latent scelera. Corruptae nefas legationis erupit, placuitque bello persequi parricidam. 7. Primus in Numidiam Calpurnius Bestia Consul immittitur. Sed rex peritus, fortius adversus Romanos aurum esse, quam ferrum, pacem emit. 8. Cuius flagitii reus quum interveniente publica fide a Senatu arcesseretur, pari audacia et venit, et competitorem imperii [Masinissae] Massivam immisso percussore confecit. 9. Haec altera contra regem fuit causa bellandi. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed huius quoque (pro dedecus!) ita corrumpit exercitum, ut voluntaria nostrorum fuga vinceret Numida, castrisque potiretur; addito etiam turpi foedere in pretium salutis, quem prius emerat, dimisit exercitum. 10. Eo tandem tempore in ultionem non tam imperii Romani, quam pudoris, Metellus assurgit, qui callidissime hostem, nunc precibus, nunc minis, iam simulata, iam vera fuga eludentem, artibus suis aggressus est. 11. Agrorum atque vicorum populatione non contentus, in ipsa Numidiae capita impetum fecit. Et Zamam quidem frustra diu voluit; ceterum Thalam, gravem armis thesaurisque regis, diripuit. 12. Tunc urbibus exutum regem, et iam finium suorum regnique fugitivum, per Mauros atque Getuliam sequebatur. 13. Postremo Marius, auctis admodum copiis, quum pro

obscuritate generis sui capite censos sacramento ad-
egisset, iam fustum et saucium regem adortus, non
facilius tamen vicit, quam si integrum ac recentem.
14. Hic et urbem Herculi conditam Capsam, in me-
dia Africa sitam, anguibus arenisque vallatam, mira
quadam felicitate superavit: et saxeo inditam monti
Mulucham urbem per Ligurem aditu arduo inaccess-
soque penetravit. 15. Mox non ipsum modo, sed
Bocchum quoque Mauretaniae regem, iure sanguinis
Numidam vindicantem, apud oppidum Cirtam gravi-
ter cecidit. 16. Qui ubi, diffusus rebus suis, alienae
cladis accessio fieri timet, pretium foederis atque
amicitiae regem facit. 17. Sic fraudulentissimus re-
gum fraude soceri sui in insidias deductus, Sullae in
manum traditur; tandemque opertum catenis Iugur-
tham in triumpho populus Romanus aspexit. 18. Sed
ille quoque, quamvis victus ac vinctus, vidit Urbem,
quam venalem et quandoque perituram, si habuisset
emptorem, frustra cecinerat. Iam, ut venalis fuisset,
habuit emptorem: et, quum illum evaserit, certum
erat, non esse perituram.

C A P U T II.

1. Sic ad meridiem populus Romanus. Multo atro-
cius, et multipliciter magis a Septemtrione saevitum.
2. Nihil hac plaga infestius. Atrox coelum, perinde
ingenia. Omni igitur tractu violentus hostis, a dex-
tris atque laevis et medio Septemtrionis erupit. 3.
Prima trans Alpes arma nostra sensere Salluvii,
quum de incursionibus eorum fidissima atque ami-
cissima civitas Massilia quereretur. 4. Allobroges
deinde et Arverni, quum adversus eos similes Aedu-
orum querelae opem et auxilium nostrum flagitarent.
Varusque victoriae testis, Isara et Vindelicus amnes,
et impiger fluminum Rhodanus. 5. Maximus barba-

ris terror elephantī fuere, immanitati gentium pares. Nihil tam conspicuum in triumpho, quam rex ipse Bituitus, discoloribus in armis, argenteoque carpento, qualis pugnauerat. 6. Utriusque victoriae quod quantumque gaudium fuerit, vel hinc aestimari potest, quod et Domitius Aenobarbus et Fabius Maximus ipsis, quibus dimicauerant, locis saxneas erexere turres, et desuper exornata armis hostilibus tropaea fixerunt, quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim populus Romanus hostibus domitis victoriam exprobravit.

C A P U T III.

1. Cimbri, Teutoni, atque Tigurini, ab extremis Galliae profugi, quum terras eorum inundasset Oceanus, novas sedes toto orbe quaerebant: 2. exclusique et Gallia et Hispania, quum in Italiam demigrarent, misere legatos in castra Silani, inde ad Senatum, petentes, *ut Martius populus aliquid sibi terrae daret, quasi stipendium: ceterum, ut vellet, manibus atque armis suis uteretur.* 3. Sed quas daret terras populus Romanus, agrariis legibus inter se dimicaturus? Repulsi igitur, quod nequiverant precibus, armis petere constituunt. 4. Sed nec primum impetum barbarorum Silanus, nec secundum Mallius, nec tertium Caepio sustinere potuerunt. Omnes fugati, exuti castris. 5. Actum erat, nisi Marius illi saeculo contigisset. Ille quoque non ausus congredi statim, militem tenuit in castris, donec invicta illa rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, consensceret. 6. Recessere igitur increpantes, et (tanta erat capiendae Urbis fiducia!) consulentes, si quid ad uxores suas mandarent. Nec segnius, quam minati fuerant, tripertito agmine per Alpes, id est claustra Italiae, ferebantur. 7. Marius, mira statim ve-

locitate occupatis compendiis, praevenit hostem: prioresque Teutonos sub ipsis Alpium radicibus assequutus (locum Aquas Sextias vocant), quo (fidem numinum!) proelio oppressit! 8. Vallem fluviumque medium hostes tenebant. Nostris aquarum nulla copia. Consultone id egerit Imperator, an errorem in consilium verterit, dubium. Certe necessitate aucta virtus causa victoriae fuit. 9. Nam flagitante aquam exercitu, *Si viri, inquit, estis: en illic habetis!* Itaque tanto ardore pugnatum, eaque caedes hostium fuit, ut victor Romanus de cruento flumine non plus aquae biberit, quam sanguinis barbarorum. 10. Certe rex ipse Teutobochus, quaternos senosque equos transilire solitus, vix unum, quum fugeret, ascendit; proximoque in saltu comprehensus, insigne spectaculum triumphi fuit: quippe vir proceritatis eximiae super tropaea sua eminebat. 11. Sublatis funditus Teutonibus, in Cimbros convertitur. Hi iam (quis crederet!) per hiemem, quae altius Alpes levat, Tridentinis iugis in Italiam provoluti ruina descenderant. 12. Athenis flumen non ponte, nec navibus, sed quadam stoliditate barbarica primum corporibus aggressi, postquam retinere amnem manibus et clypeis frustra tentaverant, ingesta silva obrutum transiluere: 13. et, si statim infesto agmine Urbem petissent, grande discrimen esset: sed in Venetia, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsa soli coelique clementia robur elanguit. Ad hoc panis usu carnisque coctae et dulcedine vini mitigatos Marius in tempore aggressus est. 14. Diem pugnae a nostro Imperatore petierunt, et sic proximum dedit. In patentissimo, quem Radium vocant, campo concurrere. Inde sexaginta millia ceciderunt; hinc trecentis minus: per omnem diem conciditur barbarus. 15. Istic quoque Imperator addiderat virtuti dolum, secutus Hannibalem artemque Cannarum: primum, nebulosum nactus

diem, ut hosti inopinatus occurreret: tum ventosum quoque, ut pulvis in oculos et ora ferretur: tum acie conversa in Orientem, ut, quod ex captivis mox cognitum est, ex splendore galearum ac percussu quasi ardere coelum videretur. 16. Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quam cum ipsis fuit: quum obiectis undique plaustis atque carpentis, altae desuper, quasi e turribus, lanceis contisque pugnarent. 17. Perinde speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam quum, missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrassent (nec fas erat), suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mutuis concidere vulneribus, aut, vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus iugisque plaustorum pependerunt. 18. Boiorix rex in prima acie dimicans impigre, nec inultus occubuit. Tertia Tigurinorum manus, quae, quasi in subsidium, Noricos insederat Alpium tumulos, in diversa lapsi, fuga ignobili et latrociniis evanuit. 19. Hunc tam laetum tamque felicem liberatae Italiae assertique imperii nuntium non per homines [ut solebat] populus Romanus accepit, sed per ipsos, si credere fas est, deos. 20. Quippe eodem die, quo gesta res est, visi pro aede Pollucis et Castoris iuvenes laureatas Praetori litteras tradere: frequensque in spectaculo rumor, *victoriae Cimbricae Feliciter!* dixit. 21. Quo quid admirabilius, quid insignius fieri potest? Quippe velut elata montibus suis Roma spectaculo belli interesset, quod in gladiatorio munere fieri solet, uno eodemque momento, quum in acie Cimbri succumberent, populus in urbe plaudebat.

C A P U T I V.

1. **P**ost Macedonas, si diis placet, Thraces rebellabant. Ipsi quondam tributarii Macedonum, nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thes-

saliā atque Dalmatiam; in Adriaticum mare usque venerunt: eoque fine non contenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt. 2. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos saevientibus: litare diis sanguine humano, bibere in ossibus capitum, cuiusquemodi ludibrio foedare mortem tam igni quam fumo; parvus quoque gravidarum mulierum extorquere tormentis. 3. Saevissimi omnium Thracum Scordisci fuere; sed calliditas quoque ad robur accesserat. 4. Silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his, aut fugatus, sed (simile prodigio) omnino totus interceptus exercitus, quem duxerat Cato. 5. Didius vagos et libera populatione diffusos intra suam repulit Thraciam. Drusus ulterius egit, et vetuit transire Danubium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum per perfidum glacie flumen equitatur. 6. Piso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Dacia tenuis venit: sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit: Lucullus ad terminum gentium Tanain, lacumque Maeotin. 7. Nec aliter cruentissimi hostium, quam suis moribus, dormiti: quippe in captivos igni ferroque saevitum est. Sed nihil Barbaris atrocius visum est; quam quod abscisis manibus relictī, vivere superstites poenae suae iuebantur.

CAPUT V.

1. Ponticae gentes a Septemtrione in sinistrum iacent, a Pontico cognominatae mari. Harum gentium atque regionum rex antiquissimus Aetas: post Artabazes, a septem Persis oriundus: 2. inde Mithridates, omnium longe maximus; quippe quum quatuor Pyrrho, quatuordecim Hannibali suffecerint,

ille per quadraginta annos restitit, donec tribus ingentibus bellis subactus, felicitate Sullae, virtute Luculli, magnitudine Pompeii consumeretur. 3. Causam quidem illius belli praetenderat apud Cassium legatum, *attrectari terminos suos a Nicomede Bithynico*: ceterum elatus animis ingentibus, Asiae totius, et, si posset, Europae cupiditate flagrabat. 4. Spem ac fiduciam dabant nostra vitia: quippe quum civilibus bellis distringeremur, invitabat occasio: nudumque imperii latus ostendebant procul Marius, Sulla, Sertorius. 5. Inter haec reipublicae vulnera et hos tumultus, repente, quasi captato tempore, in lassos simul atque districtos subitus turbo Pontici belli ab ultima veluti specula Septemtrionis erupit. 6. Primus statim impetus belli Bithyniam rapuit. Asia inde pari terrore correpta est. Nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque descitum est. 7. Aderat, instabat, saevitia quasi virtute utebatur. Nam quid atrocius uno eius edicto, quum omnes, qui in Asia forent, Romanae civitatis homines interfici iussit? Tum quidem domus, templa et arae, humana omnia atque divina iura violata sunt. 8. Sed hic terror Asiae Europam quoque regi aperiebat. Itaque missis Archelao Neoptolemoque praefectis, excepta Rhodo, quae pro nobis firmiter stetit, Cyclades, Delos, Euboea, et ipsum Graeciae decus, Athenae, tenebantur. 9. Italiam iam, ipsamque urbem Romam regius terror afflabat. Itaque Lucius Sulla festinat, vir armis optimus: parique violentia ruentem ulterius hostem quasi manu repulit: 10. primumque Athenas urbem (quis crederet!) frugum parentem, obsidione ac fame ad humanos cibos compulit. Mox subruto Piraei portu sex et amplius muris, postquam domuerat ingratissimos hominum, tamen, ut ipse dixit, in honorem mortuorum, sacris suis famaeque donavit. 11. Mox quum Euboea at-

que Boeotia praesidia regis depulisset, omnes copias uno apud Chaeroniam, apud Orchomenon altero bello dissipavit: statimque in Asiam transgressus ipsum opprimit: et debellatum foret, nisi de Mithridate triumphare cito, quam vere, maluisset. 12. Actum quidem hunc Asiae statum Sulla dederat. Ictum cum Ponticis foedus: recepit Bithyniam a rege Nicomedes, Ariobarzanes Cappadociam: 13. Asia rursus nostra, ut coeperat: Mithridates tantum repulsus. Itaque non fregit ea res Ponticos, sed incendit. Quippe rex, Asia et Europa quodammodo inescatus, non iam quasi alienam, sed, quia amiserat, quasi raptam belli iure repetebat. 14. Igitur ut extincta parum fideliter incendia maiore flamma reviviscunt; ita ille de integro, auctis maiorem in modum copiis, tota denique regni sui mole, in Asiam rursus mari, terra fluminibusque veniebat. 15. Cyzicum nobilis civitas, arce, moenibus, portu turribusque marmoreis, Asiaticae plagae littora illustrat. Hanc ille, quasi alteram Romam, toto invaserat bello. 16. Sed fiduciam oppidanis resistendi nuntius fecit, docens adventare Lucullum, qui (horribile dictu!) per medias hostium naves utre suspensus, et pedibus iter adgubernans, videntibus procul quasi marina pristis evaserat. 17. Mox clade conversa, quum ex mora obsidentem regem fames, ex fame pestilentia urgeret, recedentem Lucullus assequitur, adeoque caedit, ut Granicus et Aesapus amnes cruenti redderentur. 18. Rex callidus Romanaeque avaritiae peritus spargi a fugientibus sarcinas et pecuniam iussit, qua sequentes moraretur. Nec felicius in mari, quam terra, fuga: quippe centum amplius navium classem apparatu belli gravem Pontico mari aggressa tempestas, tam foeda strage laceravit, ut navalis belli instar efficeret; 19. plane quasi Lucullus, quodam cum fluctibus procellisque commercio, debellandum tradi-

disse regem ventis videretur. 20. Attritae iam omnes validissimi regni vires erant, sed animus malis augebatur. 21. Itaque conversus ad proximas gentes, totum paene Orientem ac Septemtrionem ruina sua involvit. Hiberi, Caspii, Albani, et utraeque sollicitantur Armeniae, per quae omnia decus et nomen et titulos Pompeio suo Fortuna quaerebat. 22. Qui, ubi novis motibus ardere Asiam videt aliosque ex aliis prodire reges, nihil cunctandum ratus, priusquam inter se gentium robora coirent, statim ponte navibus facto, omnium antese primus transiit Euphraten: 23. regemque fugientem media nactus Armenia (quanta felicitas viri!) uno proelio confecit. Nocturna ea dimicatio fuit, et Luna in partibus. Quippe [quasi commilitans] quum a tergo se hostibus, a facie Romanis praeuisset, Pontici per errorem longius cadentes umbras suas, quasi hostium corpora, petebant. 24. Et Mithridates quidem nocte illa debellatus est. Nihil enim postea valuit; quanquam omnia expertus, more anguium, qui obtrito capite, postremum cauda minantur. 25. Quippe quum effugisset hostem Colchos, Siciliae quoque littora et Campaniam nostram subito adventu terrere voluit: Colchis tenus iungere Bosporon: inde per Thraciam, Macedoniam et Graeciam transilire: sic Italiam nec opinatus invadere. 26. Tantum cogitavit. Sed defectione civium Pharnacisque filii scelere praeventus, male tentatum veneno spiritum ferro expulit. 27. Cnaeus interim Magnus rebellis Asiae reliquias sequens, per diversa gentium terrarumque volitabat. Nam sub Orientem secutus Armenios, captis in ipso capite gentis Satrapis supplicem iussit regnare Tigranen. 28. At in Septemtrionem Scythicum, iter, tanquam in mari, stellis secutus, Colchos cecidit; ignovit Hiberiae, pepercit Albanis, regemque horum Oroezen, positus sub ipso Caucaso castris, iussit in

plana descendere: Arthocen, qui Hiberis imperabat, et obsides liberos dare. Oroezen etiam remuneratus est, ultro ab Albania sua lectulum aureum et alia dona mittentem. 29. Nec non et in Meridiem verso agmine, Libanum Syriae Damascumque transgressus, per nemora illa odorata, per turis et balsami silvas, Romana signa circumtulit. Arabes, si quid imperaret, praesto fuere. 30. Hierosolyma defendere tentavere Iudaei: verum haec quoque et intrauit, et vidit illud grande impiae gentis arcanum patens, sub aureo vites coelo. Dissidentibusque de regno fratribus arbiter factus, regnare iussit Hircanum. Aristobulo, quia renovabat imperium, catenas dedit. 31. Sic Pompeio duce populus Romanus totam, qua latissima est, Asiam pervagatus, quam extremam imperii habebat provinciam, mediam fecit. Exceptis quippe Parthis, qui foedus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos nec noverant; omnis Asia inter Rubrum mare et Caspium et Oceanum Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

C A P U T VI.

1. Interim dum populus Romanus per diversa terrarum distractus est, Cilices invaserant maria, sublatisque commerciis, rupto foedere generis humani, sic maria bello, quasi tempestate, praecluserant. 2. Audaciam perditis furiosisque latronibus dabat inquieta Mithridatis proeliis Asia, dum sub alieni belli tumultu, exterique regis invidia impune grassantur. 3. Ac primum duce Isidoro contenti proximo mari, Cretam inter atque Cyrenas et Achaiam sinumque Maleum, quod a spoliis *Aureum* ipsi vocavere, latrocinabantur; 4. missusque in eos Publius Servilius, quamvis leves et fugaces myoparonas gravi et Martia classe turbar t, non incruenta victoria superat.

5. Sed nec mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum et diutina praeda abundantes, Phaselin et Olympon evertit; Isauronque ipsam arcem Ciliciae: unde, conscius sibi magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. 6. Non ideo tamen tot cladibus domiti terra se continere potuerunt: sed ut quaedam animalia, quibus aquam terramque incolendi gemina natura est, sub ipso hostis recessu impatientes soli in aquas suas resiluerunt; et aliquanto latius, quam prius. 7. Sic Cilix quoque dignus victoria Pompeii visus est, et Mithridaticae provinciae factus accessio. Ille dispersam toto mari pestem semel et in perpetuum volens extinguere, divino quodam apparatu aggressus est. 8. Quippe quum classibus suis et socialibus Rhodiorum abundaret, pluribus legatis atque praefectis utraque Ponti et Oceani ora complexus est. Gellius Tusco mari impositus; Plotius Siculo. 9. Gratilius Ligusticum sinum, Pomponius Gallicum obsedit, Torquatus Balearicum, Tiberius Nero Gaditanum fretum, qua primum maris nostri limen aperitur: Lentulus Libycum; Marcellinus Aegyptium; 10. Pompeii iuvenes Hadriaticum; Varro Terentius Aegaeum et Ponticum; Pamphylium Metellus; Asiaticum Caepio; ipsas Propontidos fauces Porcius Cato sic obditis navibus, quasi portam, obserravit. 11. Sic per omnes aequoris portus, sinus, latebras, recessus, promontoria, freta, peninsulas, quidquid piratarum fuit, quadam indagine inclusum est. 12. Ipse Pompeius in originem fontemque belli Ciliciam: nec hostes detrectavere certamen; non ex fiducia, sed quia oppressi erant, ausi videbantur. 13. Sed nihil tamen amplius, quam ut ad primum ictum concurrerent. Mox ubi circumfusa undique rostra viderunt, abiectis statim telis remisque, plausu undique pari, quod supplicantium signum fuit, vitam petiverunt. 14. Non alias tam incruenta victoria usi

unquam sumus; sed nec fidelior in posterum reperta gens ulla est. Idque prospectum singulari consilio ducis, qui maritimum genus a conspectu longe removit maris, et mediterraneis agris quasi obligavit. 15. Eodemque tempore et usum maris navibus recuperavit, et terrae homines suos reddidit. Quid prius in hac mirere victoria? Velocitatem, quod quadragesimo die parta est? an felicitatem, quod ne una quidem navis amissa est? an vero perpetuitatem, quod amplius piratae non fuerunt?

C A P U T VII.

1. Creticum bellum, si vera volumus, nos fecimus, sola vincendi nobilem insulam cupiditate. Favisse Mithridati videbatur; hoc placuit armis vindicare. 2. Primus invasit insulam Marcus Antonius, cum ingenti quidem victoriae spe atque fiducia, adeo, ut plures catenas in navibus, quam arma portaret. Dedit itaque poenas recordiae. 3. Nam plerasque naves intercepere hostes, captivaeque corpora religantes velis ac funibus, pependere: ac sic velificantes triumphantium in modum Cretes portibus suis adremigaverunt. 4. Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus, intra castella et urbes redegit, et Gnoson et Erythraeam, et, ut Graeci dicere solent, *urbium matrem* Cydonaeam: 5. adeoque saeve in captivos consulebatur, ut veneno se plerique conficerent: alii deditionem suam ad Pompeium absentem mitterent. 6. Et quum ille res in Asia gerens, eo quoque praefectum misisset Antonium, in aliena provincia irritus fuit: eoque infestior Metellus in hostes ius victoris exercuit; victisque Lathene et Panare, Cydoneae ducibus, victor redit. Nec quidquam tamen amplius de tam famosa victoria, quam cognomen *Creticum* reportavit.

CAPUT VIII.

1. [Quatenus Metelli Macedonici domus bellicis nominibus assueverat, altero ex liberis eius Cretico facto, mora non fuit, quin alter quoque *Balearicus* vocaretur.] 2. *Baleares* per id tempus insulae piratica rabie maria corruperant. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. 3. Ascendere etiam inconditas rates, et praeternavigantes subinde inopinato impetu terrere. 4. Sed quum venientem ab alto Romanam classem prospexissent, praedam putantes, ausi etiam occurrere: et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. 5. Tribus quisque fundis proeliatur. Certos esse quis miretur ictus, quum haec sola genti arma sint, id unum ab infantia studium? Cibum puer a matre non accipit, nisi quem, ipsa monstrante, percussit. 6. Sed non diu lapidatione Romanos terruere. Nam postquam cominus ventum est, expertique rostra et pila venientia, pecudum in morem clamore sublato petierunt fuga littora; dilapsique in proximos tumulos, quaerendi fuerunt, ut vincerentur.

CAPUT IX.

1. Aderat fatum insularum. Igitur et *Cypros* recepta sine bello. 2. Insulam, veteribus deliciis abundantem et ob hoc *Veneri* sacram *Ptolemaeus* regabat. 3. Sed divitiarum tanta erat fama, nec falso, ut victor gentium populus, et donare regna consuetus, *Publio Clodio Tribuno* duce, socii vivique regis confiscationem mandaverit. 4. Et ille quidem ad rei famam veneno fata praecepit. 5. Ceterum *Porcius Cato* *Cyprias* opes liburnis per *Tiberinum* ostium in-

vexit: quae res latius aerarium populi Romani, quam ullus triumphus implevit.

C A P U T X.

1. Asia Pompeii manibus subacta, reliqua, quae restabant in Europa, Fortuna in Caesarem transtulit. 2. Restabant autem immanissimi gentium, Galli atque Germani: et, quamvis toto orbe divisa, tamen, qui vinceret, habuit Britannia. Primus Galliae motus ab Helvetiis coepit, qui, Rhodanum inter et Rhenum siti, non sufficientibus terris, venere sedem petitum, incensis moenibus suis. Hoc sacramentum fuit, ne redirent. 3. Sed petito tempore ad deliberandum, quum inter moras Caesar, Rhodani ponte rescisso, fugam abstulisset, statim bellicosissimam gentem sic in sedes suas, quasi greges in stabula pastor, reduxit. 4. Sequens longe longeque cruentior pugna Belgarum, quippe pro libertate pugnantium. Hic quum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis: quod, nutante in fugam exercitu, rapto fugientis e manu scuto, in primam volitans aciem, manu proelium restituit. 5. Inde cum Venetis etiam navale bellum; sed maior cum Oceano, quam cum ipsis navibus, rixa: quippe illae rudes et informes, et statim naufragae, quum rostra sensissent. Sed haerebat in vadis pugna, quum aestibus solutis in ipso certamine subductus Oceanus intercedere bello videretur. 6. Illae quoque accessere diversitates pro gentium locorumque natura. Aquitani, callidum genus, in speluncas se recipiebant: iussit includi. Morini labebantur in silvas: iussit incendi. 7. Nemo tantum feroces dixerit Gallos: fraudibus agunt. Indutiomarus Treveros, Ambiorix concitavit Eburones. Utrique, absente Caesare coniuratione facta, invasere legatos. 8. Sed ille fortiter a Tito

Labiено summotus est, relatumque regis caput; hic, insidiis in valle dispositis, dolo perculit. Itaque et castra direpta sunt, et Aurunculeium Cottam cum Titurio Sabino legatos amisimus. Nec ulla de rege mox ultio: quippe perpetua trans Rhenum fuga latuit. 9. Nec Rhenus ergo immunis: nec enim fas erat, ut liber esset receptator hostium atque defensor. 10. Et prima contra Germanos illius pugna, iustissimis quidem ex causis. Haedui de incursionibus eorum querebantur. 11. Quae Ariovisti regis superbia? Quum legati dicerent, *Veni ad Caesarem: Quis est Caesar?* et, *Si vult, veniat*, inquit; et, *Quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis?* 12. Itaque tantus gentis novae terror in castris, ut testamenta passim et in principiis scriberentur. Sed illa immania corpora, quo maiora erant, eo magis gladiis ferroque patuerunt. 13. Qui calor in proeliando militum fuerit, nullo magis exprimi potest, quam quod, elatis super caput scutis, quum se testudine barbarus tegeret, super ipsa Romani scuta salierunt, et inde in iugulos gladiis descendebant. 14. Iterum de Germano Tencteri querebantur. Hic vero iam Caesar ultro Mosellam navali ponte transgreditur, ipsumque Rhenum, et Hercyniis hostem quaerit in silvis; sed in saltus ac paludes genus omne diffugerat. Tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis. 15. Nec semel Rhenus, sed iterum quoque, et quidem ponte facto, penetratus est. Maior aliquanto trepidatio: quippe quum Rhenum suum sic ponte, quasi iugo, captum viderent, fuga rursus in silvas et paludes; et, quod acerbissimum Caesari fuit, non fuere, qui vincerentur. 16. Omnibus terra marique captis, respexit Oceanum, et quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitavit. Classe igitur comparata Britanniam transit mira celeritate: quippe qui tertia vigilia Morino solvisset a

portu, minus quam medio die insulam ingressus est. 17. Plena erant tumultu hostico littora: et trepidantia ad conspectum rei novae carpenta volitabant. Itaque trepidatio pro victoria fuit. Arma et obsides accepit a trepidis; et ulterius isset, nisi improbam classem naufragio castigasset Oceanus. 18. Reversus igitur in Galliam, classe maiore auctisque copiis in eundem rursus Oceanum eosdemque rursus Britannos Caledonias secutus in silvas, unum quoque e regibus Cassivelaunianis in vincula dedit. 19. Contentus his (non enim provinciae, sed nomini studebatur), cum maiore, quam prius, praeda revectus est; ipso quoque Oceano tranquillo magis, et propitio, quasi imparem ei se fateretur. 20. Sed maxima omnium eademque novissima coniuratio fuit Galliarum: quum omnes pariter Arvernos atque Biturigas, Carnutas simul Sequanosque contraxit, ille corpore, armis spirituque terribilis, nomine etiam quasi ad terrorem composito, Vercingetorix: 21. ille festis diebus, et conciliabulis, quum frequentissimos in lucis haberet, ferocibus dictis, ad ius pristinum libertatis crexit. 22. Aberat tunc Caesar, Ravennae dilectum agens; et hieme creverant Alpes. Sic interclusum putabant iter. Sed ille qualis erat ad nuntium rei felicissimae temeritatis, per invios ad id tempus montium tumulos, per intactas vias et nives, expedita manu emensus Galliam, ex distantibus hibernis castra contraxit, et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timetur. 23. Tum ipsa capita belli aggressus, urbes; Avaricum cum quadraginta millibus propugnantium sustulit; Alesiam ducentorum quinquaginta millium iuventute subnixam flammis adaequavit. 24. Circa Gergoviam Arvernorum tota belli moles fuit; quippe quum octoginta millia muro et arce et abruptis defenderent, maximam civitatem vallo, sudibus et fossa inductoque fossae flumine, ad hoc decem et octo

castellis ingentique lorica circumdatam primum fame domuit; mox audentem eruptiones in vallo gladiis sudibusque concidit: novissime in deditionem redegit. 25. Ipse ille rex, maximum victoriae decus, supplex quum in castra venisset, equum et phaleras et sua arma ante Caesaris genua proiecit: *Habe, inquit. Fortem virum, vir fortissime, vicisti.*

C A P U T X I.

1. **D**um Gallos per Caesarem in Septemtrione debellat, ipse interim ad Orientem grave vulnus a Parthis populus Romanus accepit. 2. Nec de Fortuna queri possumus: caret solatio clades. Adversis et diis et hominibus, cupiditas Consulis Crassi, dum Parthico inhiat auro, undecim strage legionum, et ipsius capite multata est. 3. Tribunus plebis Ateius exeuntem ducem hostilibus diris devoverat: et quum Zeugma transisset exercitus, rapta subitis signa turbinibus hausit Euphrates: 4. et quum apud Nicephorium castra posuisset, missi ab Orode rege legati denuntiavere, *percussorum cum Pompeio foederum Sullaque meminisset.* 5. Regiis inhians ille thesauris, nihil, ne imaginario quidem iure, sed *Seleuciae se responsurum esse*, respondit. 6. Itaque dii foederum ultores, nec insidiis nec virtuti hostium defuerunt. 7. Iam primum, qui solus et subvehere commeatus et munire poterat a tergo, relictus Euphrates. Tum simulato transfugae cuidam Mazarae Syro creditur, dum in mediam camporum vastitatem eodem duce ductus exercitus, ut undique hosti exponeretur. 8. Itaque vixdum venerat Carras, quum undique praefecti regis, Silaces et Surenas, ostendere signa auro sericisque vexillis vibrantia. Tunc sine mora circumfusi undique equitatus, in modum grandinis atque nimborum densa pariter tela fuderunt. Sic misc-

rabili strage deletus exercitus. 9. Ipse in colloquium sollicitatus, signo dato, vivus in hostium manus incidisset, nisi Tribunis reluctantibus fugam ducis barbari ferro occupassent. Sic quoque relatum caput ludibrio hosti fuit. 10. Filium ducis paene in conspectu patris eisdem telis operuerunt. Reliquiae infelicis exercitus, quo quemque rapuit fuga, in Armeniam, Ciliciam, Syriamque distractae, vix nuntium cladis retulerunt. 11. [Caput eius recisum cum dextera manu ad regem reportatum ludibrio fuit, neque indigno. Aurum enim liquidum in rictum oris infusum est, ut, cuius animus arserat auri cupiditate, eius etiam mortuum et exsanguē corpus auro uretur].

CAPUT XII.

1. Haec est illa tertia aetas populi Romani transmarina, qua Italia progredi ausus orbe toto arma circumtulit. 2. Cuius aetatis superiores centum anni sancti, pii, et, ut diximus, *aurei*, sine flagitio, sine scelere, dum sincera adhuc et innoxia pastoriae illius sectae integritas, dumque Poenorum hostium imminens metus disciplinam veterem continebat. 3. Posteriores centum, quos a Carthaginis, Corinthi Numantiaeque excidiis et Attali regis Asiatica hereditate deduximus in Caesarem et Pompeium, secutumque hos, de quo dicemus, Augustum, ut claritate rerum bellicarum magnifici, ita domesticis cladibus miseri et erubescendi. 4. Quippe sicut Galliam, Thraciam, Ciliciam, Cappadociam, uberrimas validissimasque provincias, Armenios etiam et Britannos, ut non in usum, ita ad imperii speciem, magna nomina acquisisse, pulchrum ac decorum: 5. ita eodem tempore dimicasse domi cum civibus, sociis, Mancipiis, gladiatoribus, totoque inter se Senatu, turpe atque mi-

serandum. 6. Ac nescio, an satius fuerit populo Romano, Sicilia et Africa contento fuisse, aut his etiam ipsis carere, dominanti in Italia sua, quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis conficeretur. 7. Quae enim res alia civiles furores peperit, quam nimia felicitas? Syria prima nos victa corrumpit: mox Asiatica Pergameni regis hereditas. Illae opes atque divitiae afflixere saeculi mores: mersamque vitiis suis, quasi sentina, rempublicam pessumdedere. 8. Unde enim populus a Tribunis agros et cibaria flagigaret, nisi per famem, quam luxu fecerat? Hinc ergo Gracchana et prima et secunda, et illa tertia Appuleiana seditio. 9. Unde iudiciariis legibus divulsus a Senatu eques, nisi ex avaritia, ut vectigalia reipublicae, atque ipsa iudicia in quaestu haberentur? Hinc rursus et promissa civitas Latio, et per hoc arma sociorum. 10. Quid autem? Bella servilia unde nobis, nisi ex abundantia familiarum? Unde gladiatorii adversum dominos suos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, dum spectaculis indulget, supplicia quondam hostium artem facit? 11. Iam ut speciosiora vitia tangamus, nonne ambitus honorum ab iisdem divitiis incitatus? Atquin inde Mariana, inde Sullana tempestas. 12. Aut magnificus apparatus conviviorum et sumptuosa largitio, non ab opulentia, paritura mox egestatem? 13. Haec Catilinam patriae suae impegit. Denique illa ipsa principatus et dominandi cupido, unde, nisi ex nimis opibus, [venit?] Atquin haec Caesarem atque Pompeium furialibus in exitium reipublicae facibus armavit. 14. Hos igitur omnes domesticos motus, separatos ab externis iustisque bellis, ex ordine persequemur.

CAPUT XIII.

1. **S**editionum omnium causas Tribunicia potestas excitavit: quae specie quidem plebis tuendae, cuius in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi acquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, iudiciariis legibus aucupabatur. 2. Inerat omnibus species aequitatis. 3. Quid enim tam iustum, quam recipere plebem suam a patribus; ne populus, gentium victor orbisque possessor, extorris aris ac focis ageret? 4. Quid tam aequum, quam inopem populum vivere ex aerario suo? 5. Quid ad ius libertatis aequandae magis efficax, quam ut, Senatu regente provincias, ordinis equestris auctoritas saltem iudiciorum regno niteretur? 6. Sed haec ipsa in perniciem redibant, et misera respublica in exitium suum sui merces erat. 7. Nam et a Senatu in equitem translata iudiciorum potestas vectigalia, id est, imperii patrimonium, supprimebat; 8. et emptio frumenti, ipsos reipublicae nervos, exhaurebat aerarium. 9. Reduci plebs in agros unde poterat sine possidentium eversione; 10. qui tamen ipsi pars populi erant, et relictas sibi a maioribus sedes aetate, quasi iure hereditario, possidebant.

CAPUT XIV.

1. **P**rimam certaminum facem Tiberius Gracchus accendit, genere, forma, eloquentia facile princeps. 2. Sed hic, sive Mancinianae deditiois, quia sponsor foederis fuerat, contagium timens, et inde popularis: 3. sive aequo et bono ductus, quia depulsam agris suis plebem miseratus est, ne populus [gentium victor, orbisque possessor,] laribus ac focis suis exsularet; quacunque mente, rem ausus ingentem. 4. Postquam rogationis dies aderat, ingenti stipatus agmine

Rostra conscendit; nec deerat obvia manus. Tota inde nobilitas: et Tribuni in partibus. 5. Sed ubi intercedentem legibus suis Caium Octavium videt Gracchus, contra fas collegii, iniecta manu, depulit Rostris, adeoque praesentis metu mortis exterruit, ut abdicare se magistratu cogeretur. 6. Sic triumvir creatus dividendis agris quum ad perpetranda coepta die comitiorum prorogari sibi vellet imperium, obvia nobilium manu eorumque, quos agris moverat, caedes a foro coepit. 7. Inde quum in Capitolium profugisset, plebemque ad defensionem salutis suae, manu caput tangens, hortaretur, praebuit speciem regnum sibi et diadema poscentis: atque ita, duce Scipione Nasica, concitato in arma populo, quasi iure oppressus est.

C A P U T X V.

1. Statim et mortis et legum fratris sui vindex non minore impetu incaluit Caius Gracchus. 2. Qui quum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret, et recentem Attali hereditatem in alimenta populo polliceretur: 3. iamque nimius et impotens altero Tribunatu, secunda plebe volitaret: 4. obrogare auso legibus suis Minucio Tribuno, fretus comitum manu fatale familiae suae Capitolium invasit. 5. Inde proximorum caede depulsus, quum se in Aventinum recepisset; inde quoque obvia Senatus manu, ab Opimio Consule oppressus est. 6. Insultatum quoque mortis reliquiis: et illud sacrosanctum caput Tribuni plebis percussoribus auro repensatum.

C A P U T X V I.

1. Nihilominus Appuleius Saturninus Gracchanas asserere leges non destitit. Qui (tantum animorum

viro Marius dabat,) nobilitati semper inimicus, Consulatu suo praeterea confisus, occiso palam comitiis A. Nonio competitore Tribunatus, subrogare conatus est in eius locum Caium Gracchum, hominem sine tribu, sine nomine; sed, subdito titulo, in familiam ipse se adoptabat. 2. Quum tot tantisque ludibriis exsultaret impune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit, ut Senatum quoque cogeret in verba iurare, quum abnudentibus aqua et igni interdicturum se minaretur. 3. Unus tamen exstitit, qui mallet exsilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate percussa, iam quum tertium annum dominaretur, eo vesaniae progressus est, ut consularia quoque comitia nova caede turbaret. 4. Quippe ut satellitem furoris sui Glauciam Consulem faceret, Caium Memmium competitorem interfici iussit: et in eo tumultu regem ex satellitibus se appellatum laetus accepit. 5. Tum vero iam conspiratione Senatus, ipso quoque iam Mario Consule, quia tueri non poterat, adverso, directae in foro acies: pulsus inde Capitolium invasit. 6. Sed quum abruptis fistulis consideretur, Senatuique per legatos poenitentiae fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus in curiam est. 7. Ibi eum, facta irruptione, populus fustibus saxisque coopertum in ipsa quoque morte laceravit.

C A P U T XVII.

1. **P**ostremo Livius Drusus non Tribunatus modo viribus, sed ipsius etiam Senatus auctoritate, totiusque Italiae consensu, easdem leges asserere conatus, dum aliud captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut ne prima illius flamma posset sustineri; 2. et subita morte correptus, hereditarium in posteros suos bellum propagaret. 3. Iudiciaria lege Gracchi

diviserant populum Romanum, et bicipitem ex una fecerant civitatem. Equites Romani tanta potestate subnixi, ut qui fata fortunasque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus, peculabantur suo iure rempublicam. Senatus, exsilio Metelli, damnatione Rutilii debilitatus, omne decus maiestatis amiserat. 4. In hoc statu rerum pares opibus, animis, dignitate (unde et natalium Druso aemulatio accesserat,) Equitem Servilius Caepio, Senatum Livius Drusus asserere: signa, aquilae et vexilla aderant. 5. Caeterum sic urbe in una, quasi in binis castris, dissidebatur. Prior Caepio in Senatum impetu facto, reos ambitus Scaurum et Philippum, principes nobilitatis elegit. 6. His ut motibus resisteret Drusus, plebem ad se Gracchanis legibus, eisdem socios ad plebem spe civitatis erexit. Exstat vox ipsius: *Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut coelum dividere vellet aut coelum.* 7. Aderat promulgandi dies, quum subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessa civitas videretur. 8. Ausus tamen obrogare legibus Consul Philippus; sed apprehensum faucibus viator non ante dimisit, quam sanguis in os et oculos redundaret. 9. Sic per vim latae iussaeque leges. Et pretium rogationis statim socii flagitare: quum imparem Drusum aegrumque rerum temere motarum matura, ut in tali discrimine, mors abstulit. Nec ideo minus socii promissa Drusi a populo Romano reposcere armis desierunt.

C A P U T XVIII.

1. Sociale bellum vocetur licet, ut extenuemus invidiam: si verum tamen volumus, illud civile bellum fuit. Quippe quum populus Romanus Etruscos, Latinos Sabinosque sibi miscuerit, et unum ex omnibus

sanguinem ducat, corpus fecit ex membris, et ex omnibus unus est. 2. Nec minore flagitio socii intra Italiam, quam intra urbem cives rebellabant. 3. Itaque, quum ius civitatis, quam viribus auxerant, iustissime postularent, ad quam spem eos cupidine dominationis Drusus erexerat; 4. postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quae illum cremavit, socios in arma et in expugnationem Urbis accendit. 5. Quid hac clade tristius? quid calamitosius? quum omne Latium atque Picenum, Etruria omnis, atque Campania, postremo Italia contra matrem suam ac parentem Urbem consurgerent: 6. quum omne robur fortissimorum fidelissimorumque sociorum sub suis quisque signis haberent municipalia illa prodigia: Poppedius Marsos et Latinos: Afranius Umbros: totos Egnatius Etruscos: 7. Sannium Lucaniamque Telesinus: quum regum et gentium arbiter populus ipsum se regere non posset, ut victrix Asiae Europaeque a Corfinio Roma peteretur. 8. Primum fuit belli in Albano monte consilium, ut festo die Latinarum Iulius Caesar et Marcius Philippus Consules inter sacra et aras immolarentur. 9. Postquam id nefas proditione discussum est, Asculo furor omnis erupit, in ipsa quidem ludorum frequentia trucidatis, qui tum aderant ab Urbe, legatis. Hoc fuit impii belli sacramentum. 10. Inde iam passim ab omni parte Italiae, duce et auctore belli discursante Poppedio diversa per populos et urbes signa cecinere. 11. Nec Hannibalis nec Pyrrhi fuit tanta vastatio. Ecce Oricolum, ecce Grumentum, ecce Faesulae, ecce Carscoli, ecce Reate, Nuceria, Picentia caedibus, ferro et igne vastantur. 12. Fusae Rutili copiae, fusae Caepionis. Nam ipse Rutilius Consul, exercitu amisso, quum in Urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam Urbem permadefecit. 13. Sed magna populi Romani fortuna, et sem-

per in malis maior, totis denuo viribus consurrexit: aggressique singuli populos: Cato discutit Etruscos; Gabinius Marsos; Carbo Lucanos; Sulla Samnites. 14. Strabo vero Pompeius, omnia flammis ferroque populatus, non prius finem caedium fecit, quam Asculi eversione, Manibus tot exercituum, Consul, direptarumque urbium diis litaretur.

C A P U T X I X.

1. Id qualitercunque. Etsi cum sociis nefas, cum liberis tamen et ingenuis dimicatum est. Quis aequo animo ferat in principe gentium populo bella servorum? 2. Primum servile bellum inter initia Urbis, Herdonio duce [Sabino], in ipsa Urbe tentatum est, quum, occupata Tribunitiis seditionibus civitate, Capitolium obsessum est et a Consule captum: sed hic tumultus magis fuit, quam bellum. Mox, imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili, quam Punico bello esse vastatam? 3. Terra frugum ferax, et quodammodo suburbana provincia, late fundis civium Romanorum tenebatur. Hic ad cultum agri frequentia ergastula, catenatique cultores materiam bello praebere. 4. Syrus quidam nomine Eunus (magnitudo cladum facit, ut meminerimus), fanatico furore simulato, dum Syriae deae comas iactat, ad libertatem et arma servos, quasi numinum imperio, concitavit; 5. idque ut divinitus fieri probaret, in ore abdita nuce, quam sulphure et igni stipaverat, leviter inspirans, flammam inter verba fundebat. 6. Hoc miraculum primo duo millia ex obviis; mox, iure belli refractis ergastulis, sexaginta amplius millium fecit exercitum; regiisque, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, vicos, oppida, miserabili direptione vastavit. 7. Quin illud quoque in ultimum

belli dedecus; capta sunt castra Praetorum: nec nominare ipsos pudebit, castra Manilii, Lentuli, Pisonis, Hypsaei. Itaque qui per fugitivarios retrahilebuisent, Praetorios duces profugos proelio ipsi sequebantur. Tandem Perpenna Imperatore supplicium de eis sumptum est. 8. Hic enim victos et apud Hennam novissime obsessos, quum fame, quasi pestilentia, consumpsisset, reliquias latronum catenis religavit crucibusque punivit. Fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi servili inscriptione violaret. 9. Vixdum respiraverat insula: quum statim servi; et a Syro reditur ad Cilicem. Athenio pastor, interfecto domino, familiam ergastulo liberatam sub signis ordinat. 10. Ipse veste purpurea argenteoque baculo, et regium in morem fronte redimita, non minorem, quam ille fanaticus prior, conflavit exercitum; acriusque multo, quasi et illum vindicaret, vicos, oppida, castella diripiens, in dominos, in servos infestius, quasi in transfugas, saeviebat. 11. Ab hoc quoque Praetorii exercitus caesi, capta Servilii castra, capta Luculli. Sed Aquilius, Perpennae usus exemplo, interclusum hostem commeatibus ad extrema compulit, comminutasque copias armis fame facile delevit: dedidissent se, nisi suppliciorum metu voluntariam mortem praetulisent. Ac ne de duce quidem supplicium exigi potuit, quamvis in manus venerit. Quippe, dum circa apprehendendum eum multitudo contendit, inter rixantium manus praeda lacerata est.

C A P U T XX.

1. Enimvero et servilium armorum dedecus feras: nam, etsi ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt, et in bona libertatis nostrae adoptantur. 2. Bellum Spar-

taco duce concitatum quo nomine appellem, nescio: quippe quum servi militaverint, gladiatores imperaverint. Illi infimae sortis homines, hi pessimae auxere ludibriis calamitatem. 3. Spartacus, Crixus, Oenomaus, effracto Lentuli ludo, cum triginta haud amplius eiusdem fortunae viris erupere Capuam; servisque ad auxilium vocatis, quum statim decem amplius millia coissent homines, non modo effugisse contenti, iam vindicari volebant. 4. Prima sedes velut belluis mons Vesuvius placuit. Ibi quum obsiderentur a Clodio Glabroque, per fauces cavi montis vitineis delapsi vinculis, ad imas eius descendere radices: et exitu invisio, nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuerunt. 5. Inde Variana castra. Deinceps oram totamque pervagantur Campaniam. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Nolam atque Nuceriam, Thurios atque Metapontum terribili strage populantur. 6. Affluentibus in diem copiis, quum iam esset iustus exercitus, e viminibus pecudumque tegumentis inconditos sibi clipeos; e ferro ergastulorum recocto gladios ac tela fecerunt. 7. Ac ne quod decus iusto deesset exercitui, domitis obviis etiam gregibus parantur equitatus, captaque de Praetoribus insignia et fasces ad ducem detulere. 8. Nec abnuitt ille de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, deinde in honorem virium gladiator; 9. quin defunctorum quoque proelio cum funera imperatoriis celebravit exsequiis, captivosque circa rogum iussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne praeteritum dedecus, si de gladiatore munerarius tum fuisset. 10. Inde iam Consulares quoque aggressus, in Appennino Lentuli exercitum percecidi: apud Mutinam Caii Cassii castra delevit. 11. Quibus elatus victoriis, de invadenda urbe Romana (quod satis est turpitudini nostrae,) deliberavit. 12. Tandem etiam totis imperii

viribus contra mirmillonem consurgitur, pudoremque Romanum Licinius Crassus asseruit: a quo pulsi fugatique (pudet dicere!) hostes in extrema Italiae refugerunt. 13. Ibi circa Bruttium angulum clusi, quum fugam in Siciliam pararent, neque navigia suppetarent, ratesque ex trabibus, et dolea connexa virgultis in rapidissimo freto frustra experirentur, tandem eruptione facta dignam viris obiere mortem: et, quod sub gladiatore duce oportuit, sine missione pugnatum est. 14. Spartacus ipse in primo agmine fortissime dimicans, quasi Imperator, occisus est.

C A P U T XXI.

1. Hoc deerat unum populi Romani malis, iam ut ipse intra se parricidale telum domi stringeret, et in urbe media ac foro, quasi arena, cives cum civibus, gladiatorio more concurrerent. 2. Aequiore animo utcunque ferrem, si plebei duces, aut, si nobiles, mali saltem, ducatum sceleri praebuissent. Tum vero (pro facinus!) qui viri! qui imperatores! decora et ornamenta saeculi sui, [Marius, et Sulla] pessimo facinori suam etiam dignitatem praebuerunt. 3. Tribus, ut sic dixerim, sideribus agitata est: primo levi, et tumultu magis, quam bello, intra ipsos duntaxat armorum duces subsistente saevitia: 4. mox atrocius et cruentius per totius viscera Senatus grassante victoria: 5. ultimum non civicam modo, sed hostilem quoque rabiem supergressum est; quum armorum furor totius Italiae viribus niteretur, eo usque odiis saevientibus, donec deessent, qui occiderentur. 6. Initium et causa belli, inexplabilis honorum Marii fames, dum decretam Sullae provinciam Sulpicia lege sollicitat. Sed impatiens iniuriae statim Sulla legiones circumegit: dilatoque Mithridate, Esquilina Collinaque porta geminum Urbi agmen infundit.

7. Inde quum Consulto Senatus Sulpicius et Albino-
vanus obiecissent catervas, sudesque et saxa undi-
que a moenibus ac tela iacerentur; ipse quoque ia-
culatus incendio viam fecit, arcemque Capitoli,
quae Poenos, quaeque Gallos etiam Senonas evase-
rat, quasi captivam victor insedit. 8. Tum ex con-
sulto Senatus adversariis hostibus iudicatis, in prae-
sentem Tribunum aliosque diversae factionis, iure
saevitum est. Marium servilis fuga eximit; immo
fortuna alteri bello reservavit. 9. Cornelio Cinna,
Cnaeo Octavio Consulibus, male obrutum resurrexit
incendium, et quidem ab ipsorum discordia, quum
de revocandis, quos Senatus hostes iudicaverat, ad
populum ferretur. 10. Cincta quidem gladiis con-
cione, sed vincentibus, quibus pax et quies potior,
profugus patria sua Cinna confugit ad partes. Redit
ab Africa Marius clade maior: siquidem carcer, ca-
tenae, fuga, exilium horrificaverant dignitatem.
11. Itaque ad nomen tanti viri late concurritur: ser-
vitia (pro nefas!) et ergastula armantur; et facile in-
venit exercitum Imperator. 12. Itaque vi patriam
repscens, unde vi fuerat expulsus, poterat videri iu-
re agere, nisi causam suam saevitia corrumpere.
Sed quum diis hominibusque infestus rediret, statim
primo impetu cliens et alumna Urbis Ostia nefanda
strage diripitur. Mox in urbem quadruplici agmine
intratur. 13. Divisere copias Cinna, Marius, Carbo,
Sertorius. Hic postquam manus omnis Octavii de-
pulsula laniculo est, statim ad principum caedem siguo
dato, aliquanto saevius, quam ut in Punica urbe, sae-
vitur. 14. Octavii Consulis caput pro Rostris expo-
nitur; Antonii Consularis in Marii ipsius mensis.
Caesares a Fimbria in penetralibus domorum suo-
rum trucidantur: Crassi, pater et filius, in mutuo al-
ter alterius aspectu. Baebium atque Numitorium
per medium forum unci traxere carnificum. 15. Ca-

tulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. 16. Merula, flamen Dialis, in Capitolio Iovis ipsius oculos venarum cruore respersit. Ancharius, ipso vidente Mario, confossus est, quia fatalem illam scilicet manum non porrexerat salutanti. 17. Haec tot Senatus funera intra Calendas et Idus Ianuarii mensis septima illa Marii purpura dedit. Quid futurum fuit, si annum Consulatus implesset? 18. Scipione Norbanoque Consulibus, tertius ille turbo civilis insaniae toto furore detonaui, quippe quum hinc octo legiones, et quingentae cohortes starent in armis, inde ab Asia cum victore exercitu Sulla properaret. 19. Et sane quum tam ferox in Sullanos Marius fuisset: quanta saevitia opus erat, ut Sulla de Mario vindicaretur? Primum apud Capuam sub anne Vulturino signa concurrunt: et statim Norbani fusus exercitus: statim omnes Scipionis copiae, ostentata spe pacis, oppressae. 20. Tum Marius iuvenis, et Carbo Consules, quasi desperata victoria, ne inulti perirent, in antecessum sanguine Senatus sibi parentabant: obsessaque curia, sic de Senatu, quasi de carcere, qui iugularentur, educti. 21. Quid funerum in foro, in circo, in patentibus templis? Nam Quintus Mucius Scaevola Pontifex, Vestales amplexus aras, tantum non eodem igne sepelitur. 22. Lamponius atque Telesinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Hannibale Campaniam Etruriamque populantur: et, sub specie partium, se vindicant. 23. Sed apud Sacriportum Collinamque portam debellatae omnes hostium copiae. Ibi Marius, hic Telesinus oppressi. Nec idem tamen caedium, qui belli finis fuit. Stricti enim et in pace gladii, animadversumque in eos, qui se sponte dediderant. 24. Minus est, quod apud Sacriportum septuaginta amplius millia Sulla concidit. Bellum erat. Quatuor millia deditorum inermium civium in villa publica interfici iussit. Isti tot in

pace, non plures sunt? 25. Quis autem illos potest computare, quos in Urbe passim, quisquis voluit, occidit? donec admonente Fufidio: *Vivere aliquos debere, ut essent, quibus imperarent*: proposita est ingens illa tabula: et ex ipso Equestris ordinis flore ac Senatu duo millia electi, qui mori iuberentur. 26. Novi generis edictum. Piget post haec referre, ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani, Plaetorios atque Venuleios: Baebium sine ferro, ritu ferarum, inter manus lancinatum; Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulcrum, oculis effossis, manibus cruribusque effractis, servatum aliquamdiu, ut per singula membra moreretur. 27. Possis singulorum ferre poenas; sed municipia Italiae splendidissima, sub hasta venierunt, Spoletium, Interamnium, Praeneste, Florentia. 28. Nam Sulmonem, vetus oppidum, socium atque amicum (facinus indignum!), non expugnatum [ut obsides iure belli, et modo morte damnati duci iubentur, sic damnatam civitatem] iussit Sulla deleri.

C A P U T XXII.

1. **B**ellum Sertorianum quid aliud, quam Sullanæ proscriptionis hereditas fuit? Hostile potius, an civile dixerim, nescio: quippe quod Lusitani Celtiberique Romano gesserint duce. 2. Exsul et profugus feralis illius tabulae, vir summae quidem, sed calamitosae virtutis, malis suis maria terrasque permiscuit: et iam Africae, iam Baliaribus insulis fortunam expertus, consiliisque in Oceanum, Fortunatasque insulas penetravit: tandem Hispaniam armavit. 3. Viro cum viris facile convenit. Nec alias magis apparuit Hispani militis vigor, quam Romano duce. 4. Quamquam ille non contentus Hispania, ad Mithridatem quoque Ponticosque perrexit. 5. Rex eum

classe iuvit. Et quid futurum fuit satis tanto hosti, cui uno Imperatore resistere res Romana non potuit? Additus Metello Cnaeus Pompeius. Hi copias viri attrivere: nec tamen prius bello, quam suorum scelerere et insidiis, exstinctus. 6. Copias eius prope tota Hispania persecuti, diu et ancipiti semper acie domaverunt. Prima per legatos habita certamina, quum hinc Domitius et Thorius, inde Hirtuleii pro luderent: 7. mox his apud Segoviam, illis apud Anam flumen, oppressis, ipsi duces cominus invicem experti, apud Lauronem atque Sucronem aequavere clades. 8. Tum illis ad populationem agrorum, his ad urbium excidia conversis, misera inter Romanos duces Hispania discordiae poenas dabat: 9. donec oppresso domestica fraude Sertorio, victo deditoque Perpenna, ipsae quoque in Romanam fidem venere urbes, Osca, Termes, Tutia, Valentia, Uxama et in fame nihil non experta Calagurris. Sic recepta in pacem Hispania. Victores duces externum id magis, quam civile bellum videri voluerunt, ut triumpharent.

CAPUT XXIII.

1. Marco Lepido, Quinto Catulo Consulibus, civile bellum paene citius oppressum est, quam inciperet. Sed quantulacunque fax illius motus ab ipso Sullae rogo exarsit! 2. Cupidus rerum novarum per insolentiam Lepidus acta tanti viri rescindere parabat. Nec immerito, si tamen posset sine magna clade reipublicae. 3. Nam quum iure belli Sulla dictator proscripsisset inimicos; qui supererant, revocante Lepido, quid aliud quam ad bellum vocabantur? quumque damnatorum civium bona, addicente Sulla, quamvis male capta, iure tamen repeterentur: repetitio eorum procul dubio labefactabat compositam

civitatem. 4. Expediebat ergo quasi aegrae sauciaeque reipublicae requiescere quomodocunque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur. 5. Ergo quum turbidis concionibus, velut classico, civitatem terruisset, profectus in Etruriam, arma inde et exercitum Urbi admovebat. 6. Sed iam Mulvium pontem collemque Ianiculum Lutatius Catulus Cnaeusque Pompeius, Sullanae dominationis duces atque signiferi, alio exercitu insederant. 7. A quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque a Senatu iudicatus, incruenta fuga in Etruriam, inde Sardiniam recessit: ibique morbo et poenitentia interiit. Victores, quod non temere alias in civilibus bellis, pace contenti fuerunt.

L. ANNAEI FLORI

EPITOME

RERUM ROMANARUM.

LIBER QUARTUS.

CAPUT I.

1. Catilinam luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendae patriae suae compulere. 2. Senatum confodere, Consules trucidare, distingere incendiis Urbem, diripere aerarium, totam denique rempublicam funditus tollere, et quidquid

ne Hannibal videretur optasse, quibus (o nefas!) sociis aggressus est! Ipse patricius; sed hoc minus est. 3. Curii, Portii, Sullae, Cethegi, Autronii, Vargunteii, Longini, quae familiae! Quae Senatus insignia! Lentulus quoque tum cum maxime Praetor. Hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. 4. Ad-ditum est pignus coniurationis sanguis humanus, quem circumlatum pateris bibere: summum nefas, ni amplius esset, propter quod biberunt. 5. Actum erat de pulcherrimo imperio, nisi illa coniuratio in Ciceronem et Antonium Consules incidisset, quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. 6. Tanti sceleris indicium per Fulviam emersit, vilissimum scortum, sed parricidii innocens. 7. Tum Consul, habito Senatu, in praesentem reum peroravit: sed non amplius profectum, quam ut hostis evaderet, seque palam ac professo *incendium suum restincturum ruina* minaretur. 8. Et ille quidem ad praeparatum a Mallio in Etruria exercitum proficiscitur, signa illaturus Urbi. Lentulus, destinatum familiae suae Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad praestitutum a Catilina diem urbe tota viros, faces, tela disponit. 9. Nec civili conspiratione contentus. Legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitatis, isset ultra Alpes furor, nisi altera proditione Volturcii Praetoris litterae tenerentur. Statim Ciceronis imperio iniecta est barbaris manus. Palam Praetor in Senatu vincitur. 10. De supplicio agentibus, Caesar parcendum dignitati: Cato animadvertendum pro scelere, censebant. 11. Quam sententiam sequutis omnibus, in carcere parricidae strangulantur. Quamvis parte coniurationis oppressa, ab incepto Catilina non destitit; sed infestis ab Etruria signis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. 12. [Nemo hostium bello superfuit. Quem quis in

pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe a suis inter hostium cada-vera repertus est; pulcherrima morte, si sic pro pa-tria concidisset].

C A P U T II.

1. Iam toto paene orbe pacato, maius erat impe-rium Romanum, quam ut ullis exteris viribus oppri-mi posset. Itaque iavidens Fortuna principi gentium populo, ipsum illum in exitium sui armavit. 2. Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies iam intra Urbem praeluserat, quasi si experiretur. Sullana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat. 3. Caesaris furor atque Pompeii Urbem, Italiam, gentes, natio-nes, totum denique, qua patebat, imperium, quodam quasi diluvio aut inflammatione corripuit; 4. adeo ut non recte tantum civile dicatur, ac ne sociale qui-dem, sed ne externum; sed potius commune quod-dam ex omnibus, et plus quam bellum. 5. Quippe si duces eius inspicias, totus Senatus in partibus: si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis: si auxilia so-ciorum; hinc Gallici Germanique dilectus: inde De-iotarus, Ariobarzanes, Tarcondimotus, Cotus, omne Thraciae, Cappadociae, Ciliciae, Macedoniae, Grae-ciae, Aetoliae totiusque robur Orientis: 6. si moram belli; quatuor anni, sed pro clade rerum breve tem-pus: si locum et spatium ubi commissum est; intra Italiam: inde se in Galliam Hispaniamque deflexit, reversumque ab Occasu, totis viribus in Epiro Thes-saliaque consedit: hinc in Aegyptum subito transi-luit: inde respexit Asiam, Africae incubuit: postre-mo in Hispaniam regyravit, et ibi aliquando defecit. Sed non et odia partium finita cum bello. 7. Non enim prius quieverunt, quam in ipsa Urbe, medio

Senatu, eorum, qui victi erant, odia victoris se cae-
de satiarent. 8. Causa tantae calamitatis eadem,
quae omnium: nimia felicitas. Siquidem Quinto
Metello, Lucio Afranio Consulibus, cum Romana
maiestas toto orbe polleret, recentesque victorias,
Ponticos et Armenios triumphos in Pompeianis thea-
tris Roma cantaret: nimia Pompeii potentia apud
otiosos, ut solet, cives movet invidiam. 9. Metellus
ob imminutum Cretae triumphum, Cato adversus po-
tentes semper obliquus, detrectare Pompeium, actis
que eius obstrepere. Hinc dolor transversum egit,
et ad praesidia dignitati paranda impulit. 10. Forte
tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat: vel-
let tamen auctiores opes. Caius Caesar eloquentia
et spiritu, ecce iam et consulatu allevabatur. Pom-
peius tamen inter utrumque eminebat. 11. Sic igitur
Caesare dignitatem comparare, Crasso augere, Pom-
peio retinere cupientibus, omnibusque pariter poten-
tiae cupidis, de invadenda Republica facile convenit.
12. Ergo quum mutuis viribus in suum quisque decus
niterentur, Galliam Caesar invadit, Crassus Asiam,
Pompeius Hispaniam: tres maximi exercitus; et in
his orbis imperium societate trium principum occu-
patur. 13. Decem annos traxit ista dominatio. Exin-
de, quia mutuo metu tenebantur, Crassi morte apud
Parthos et Iuliae, Caesaris filiae, quae nupta Pom-
peio generi socerique concordiam matrimonii foedere
continebat, statim aemulatio erupit. 14. Iam
Pompeio suspectae Caesaris opes, et Caesari Pompe-
iana dignitas gravis. Nec ille ferebat parem, nec hic
superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant,
tanquam duos tanti imperii Fortuna non caperet.
15. Ergo Lentulo Marcelloque Consulibus, rupta
prima coniurationis fide, de successione Caesaris Se-
natus, id est Pompeius, agitabat; nec ille abnuebat,
si ratio sui proximis comitiis haberetur. 16. Consu-

latus absenti, quem decem Tribuni, favente Pompeio, nuper decreverant, tum, dissimulante eodem, negabatur. *Veniret et peteret more maiorum.* 17. Ille contra flagitare decreta: ac, *nisi in fide permanerent, non se remittere exercitum.* Ergo ut in hostem discernitur. His Caesar agitatus, statuit praemia armorum armis defendere. 18. Prima civilis belli arena Italia fuit, cuius arces levibus praesidiis Pompeius insederat; sed omnia subito Caesaris impetu oppressa sunt. 19. Prima Arimino signa cecinerunt. Tum pulsus Etruria Libo, Umbria Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat sine sanguine, si Pompeium Brundisii opprimere potuisset. 20. Et ceperat. Sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu! modo princeps Patrum, pacis bellicae moderator, per triumphatum a se mare lacera et paene inermi nave fugiebat. 21. Nec Pompeii ab Italia, quam Senatus ab Urbe, fuga turpior: quam paene vacuum metu Caesar ingressus Consulem se ipse fecit. Aerarium quoque sanctum, quia tardius aperiebant Tribuni, iussit effringi, censusque et patrimonium Populi Romani ante rapuit, quam imperium. 22. Pulso fugatoque Pompeio, maluit prius ordinare provincias, quam ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam, annonae pignora, per legatos habet. 23. Nihil hostile erat in Gallia: pacem ipse fecerat. Sed ad Hispanienses Pompeii exercitus transeunti per eam duci portas claudere ausa Massilia est. Misera dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit: sed quia tuta muris erat, vinci eam sibi iussit absenti. 24. Graecula civitas, non pro molli-tia nominis, et vallum rumpere et incendere machinas ausa et congregi navibus; 25. sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terra marique perdomuit. Mox dedentibus se omnia ablata, praeter, quam potior omnibus habebant, libertatem. 26. Anceps

variumque, sed incruentum in Hispania bellum cum legatis Cnaei Pompeii, Petreio et Afranio: quos Ilerdae castra habentes, apud Sicorin amnem obsidere, et ab oppido intercludere aggreditur. 27. Interim abundatio verni fluminis commeatibus prohibebat. Sic fame castra tentata sunt, obsessorque ipse quasi obsidebatur. 28. Sed ubi pax fluminis redit, et populationibus et pugnae campos aperuit: iterum ferox instat: et cedentes ad Celtiberiam consequutus, aggere et vallo, et per haec siti ad deditionem compulit. 29. Sic citerior Hispania recepta est; nec ulterior moram fecit. Quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone, Gades, fretum, Oceanus, omnia felicitatem Caesaris sequebantur. 30. Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa Fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industria prospera eius adversis radiaret. 31. Quippe quum fauces Hadriani maris iussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Curictico littore castra possissent; iam maria late tenente Pompeio, repente legatus eius Octavius ingentibus copiis classicorum utrumque circumvenit. 32. Deditionem fames extorsit Antonio. Missae quoque a Basilo in auxilium eius rates, quales inopia navium fecerant, nova Pompeianorum arte Cilicum, actis sub mari funibus, captae quasi per indaginem. 33. Duas tamen aestus explicuit; una, quae Opiterginos ferebat, in vadis haesit, memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille iuvenum manus, circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit, et, quum exitum virtus non haberet, tamen ne in deditionem veniret, hortante Tribuno Vulteio, mutuis ictibus in se concucurrit. 34. In Africa quoque par et virtus et calamitas Curionis fuit, qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo superbus, subitum Iubae regis adventum equitatumque Maurorum susti-

nere non potuit. Patebat victo fuga; sed pudor suavit, ut amissum sua temeritate exercitum morte sequeretur. 35. Sed iam debitum par Fortuna flagitante, sedem bello Pompeius Epiron elegerat. 36. Nec Caesar morabatur. Quippe ordinatis a tergo omnibus, quamvis hiems media præhiberet, tempestate ad bellum navigavit; 37. positisque ad Oricum castris, quum pars exercitus, ob inopiam navium cum Antonio relictæ, Brundisii moram faceret, adeo impatiens erat, ut ad arcessendos eos ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio, solus ire tentaverit. Exstat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius: *Caesarem vehis!* 38. Contractis in unum undique copiis, positisque cominus castris, diversa erant ducum consilia. Caesar pro natura ferox, et conficiendæ rei cupidus, ostentare aciem, provocare, lacescere: 39. nunc obsidione castrorum, quæ sedecim millium vallo obduxerat; (sed quid his obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?) 40. nunc expugnatione Dyrhachii irrita; (quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret) ad hoc assiduis in eruptione hostium proeliis; (quo tempore egregia virtus Scaevæ Centurionis emicuit, cuius in scuto centum atque viginti tela sederunt,) 41. iam vero urbium direptione sociarum, quum Oricum et Gomphos et alia castella Thessaliae vastaret. 42. Pompeius adversus hæc neectere moras, tergiversari, sic simul ut hostem interclusum undique inopia commeatum tereret, usque dum ardentissimi ducis consenesceret impetus. 43. Nec diutius profuit duci salutare consilium. Miles otium, socii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic præcipitantibus fati proelio sumpta Thessalia est: et Philippicis campis Urbis, imperii, generis humani fata commissa sunt. 44. Nunquam ullo loco tantum virium populi Romani, tantum dignitatis

Fortuna vidit. Trecenta amplius millia bellatorum hinc vel illinc, praeter auxilia regum et Senatum. 45. Nunquam imminens ruinae manifestiora prodigia, fuga victimarum, examina in signis, interdiu tenebrae. Dux ipse, in nocturna imagine theatri sui audiens plausum in modum planctus circumsonare, mane cum pullo (nefas!) apud principia conspectus est. 46. Nunquam acrior neque alacrior exercitus Caesaris fuit. Inde classica prius, inde tela. Annotatum quoque committentis aciem Crastini pilum: qui mox adacto in os gladio, sic inter cadavera repertus, libidinem ac rabiem, qua pugnauerat, ipsa novitate vulneris praeferebat. 47. Sed nec minus admirabilior illius exitus belli. Quippe quum Pompeius adeo equitum copia abundaret, ut facile circumventurus sibi Caesarem videretur, circumventus ipse est. 48. Nam quum diu aequo Marte contenderent, iussuque Pompeii effusus a cornu erupisset equitatus, repente hinc signo dato, Germanorum cohortes tantum in effusos equites fecere impetum, ut hi esse pedites, illi venire in equis viderentur. 49. Hanc stragem levis armaturae ruina comitata est. Tunc terrore latius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua strages quasi una manu facta est. Nec ulla res magis exitio fuit, quam ipsa exercitus magnitudo. 50. Multus in eo proelio Caesar fuit, mediusque inter Imperatorem et militem. Voces quoque obequantis exceptae, altera cruenta, sed docta, et ad victoriam efficax, *Miles, faciem feri*: altera ad iactationem composita: *Parce civibus*: quum ipse sequeretur. 51. Felicem utcunque in malis Pompeium, si eadem ipsum, quae exercitum eius, Fortuna traxisset! Superstes dignitatis suae vixit, ut cum maiore dedecore per Thessalica Tempe equo fugeret et una navicula Lesbos applicaret: ut pulsus Syedris in deserto Ciliciae scopulo, fugam in Parthos, Africam, vel Ae-

gypton agitare: 52. ut denique in Pelusio littore, imperio vilissimi regis, consiliis spadonum, et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suae liberorumque moretur. 53. Quis non peractum esse cum Pompeio crederet bellum? Atquin acrius multo atque vehementius Thessalici incendii cineres recaluerunt. 54. Et in Aegypto quidem adversus Caesarem sine partibus bellum. 55. Quippe quum Ptolemaeus, rex Alexandriae, summum civilis belli scelus peregisset, et foedus amicitiae cum Caesare, medio Pompeii capite sanxisset: ultionem clarissimi viri Manibus quae-rente fortuna, causa non defuit. 56. Cleopatra regis soror, affusa Caesaris genibus, partem regni reposcebat. 57. Aderat puellae forma, quae duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur iniuriam, et odium ipsius regis, qui Pompeii caedem partium fato, non Caesari, dederat; haud dubie idem in ipsum ausurus, si occasio tulisset. 58. Quam ubi Caesar restitui iussit in regnum, statim ab eisdem percussoribus Pompeii obsessus in regia, quamvis exigua manu ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. 59. Ac primum proximorum aedificiorum atque navalium incendio infestorum hostium tela submovit, mox in peninsulam Pharon subitus evasit: inde depulsus in maria mira felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem in fluctibus paludamento, seu fato, seu consilio, ut illud ingruentibus hostium telis saxisque peteretur. 60. Tum receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus, de imbelli ac perfida gente iusta generi Manibus dedit. Quippe et Theodotus, magister auctorque totius belli, et ne virilia quidem portenta, Pothinus atque Ganymedes, diversa per mare et terras fuga et morte consumpti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureae loricae honore. 61. In Asia quoque novus rerum

motus a Ponto, quasi de industria captante Fortuna hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Caesare filius vinceretur. 62. Rex Pharnaces magis discordiae nostrae fiducia, quam suae virtutis, infesto in Cappadociam agmine ruebat. 63. Sed hunc Caesar aggressus, uno et, ut sic dixerim, non toto proelio obtrivit; more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se praedicatio est Caesaris, *ante victum hostem esse, quam visum*. 64. Sic cum exteris. At in Africa cum civibus multo atrocius. Huc reliquias partium naufragarum quidam furoris aestus expulerat; nec reliquias diceres, sed integrum bellum. 65. Sparsae magis, quam oppressae vires erant. Auxerat sacramentum ipsa clades Imperatoris: nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabant in Pompeiani nominis locum Cato et Scipio. Accessit copiis Mauretaniae rex Iuba, videlicet ut latius vinceret Caesar. 66. Nihil ergo inter Pharsaliam et Thapson, nisi quod amplior eoque acrior Caesarianorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum. Denique, quod alias nunquam ante imperium ducis, sua sponte signa cecinerunt. 67. Strages a Iuba coepit, cuius elephanti bellorum rudes, et nuper a silva, consternati subito clangore lituorum in suos sese circumegere. Statim et exercitus in fugam; nec duces fortius, quam ut effugerent. Non inconspicua tamen mors omnium. 68. Iam Scipio nave fugiebat: sed, assequutis eum hostibus, gladium per viscera exegit: et, *ubi esset*, quodam requirente, respondit hoc ipsum: *Bene se habet Imperator*. 69. Iuba, quum se recepisset in regiam, magnifice epulatus postero die cum Petreio fugae comite, superque mensas et pocula interficiendum se ei prae-buit. Ille et regi sufficit et sibi: quum interim semesi in medio cibi, et parentalia fercula regio simul

Romanoque sanguine madebant. 70. Cato non interfuit bello: positisque apud Bagradam castris, Uticam, velut altera Africae claustra, servabat. Sed accepta partium clade, nihil cunctatus, ut sapiente dignum erat, mortem sibi etiam laetus accivit. 71. Nam postquam filium comitesque ab amplexu dimisit, in noctem lecto ad lucernam Platonis libro, qui immortalitatem animae docet, paulum quieti dedit: tunc circa primam vigiliam stricto gladio revelatum pectus semel iterumque percussit. 72. Ausi post hoc virum medici violare fomentis. Ille passus, dum abscederent, rescidit plagas: secutaque vi sanguinis moribundas manus in ipso vulnere reliquit. 73. Quasi non esset usquam dimicatum, sic arma rursus et partes; quantoque Africa supra Thessaliam fuit, tanto Africam superabat Hispania. 74. Plurimum quantum favoris partibus dabat fraternitas ducum, et pro uno duo stare Pompeios. Itaque nusquam atrocius, nec tam ancipiti Marte concursus est. 75. Primum in ipso ostio Oceani Varus Didiusque legati conflixe: sed acrius fuit cum ipso mari, quam inter se navibus bellum: siquidem [velut furorem civicum castigaret] Oceanus utramque classem naufragio cecidit. 76. Quinam ille horror, quum eodem tempore fluctus, procellae, viri, naves, armamenta confligerent! Adde situs ipsius formidinem, vergentia in unum, hinc Hispaniae, inde Mauretaniae littora, mare et intestinum et externum, imminentesque Herculis speculas, quum omnia undique simul proelio et tempestate saevirent. 77. Mox circa obsidiones urbium utrimque discursus est; quae miserae inter hos atque illos duces societatis Romanae poenas dabant. 78. Omnium postrema certaminum Munda. Hic non pro cetera felicitate, sed anceps diu et triste proelium, ut plane videretur nescio quid deliberare Fortuna. 79. Sane et ipse ante aciem moestior non ex

more Caesar, sive respectu fragilitatis humanae, si-
ve nimiam prosperorum suspectam habens continua-
tionem: vel eadem timens, postquam idem esse coe-
perat, quod Pompeius. 80. Sed in ipso prælio, quod
nemo unquam meminerat, quum diu pari Marte acies
nihil aliud quam occiderent, in medio ardore pugnan-
tium subito ingens inter utrosque silentium, quasi
convenisset. 81. Novissime illud inusitatum Caesa-
ris oculis nefas: post quatuordecim annos probata
veteranorum manus gradum retro dedit: quos, etsi
nondum fugerant, apparebat tamen, pudore magis,
quam virtute resistere. 82. Itaque ille, ablegato
equo, similis furenti, primam in aciem procurrit. Ibi
prensare fugientes, confirmare, increpare; per totum
denique agmen oculis, manibus, clamore volitare.
83. Dicitur in illa perturbatione et de extremis agi-
tasse secum, et ita manifesto vultu fuisse, quasi oc-
cupare mortem manu vellet; nisi cohortes hostium
quinque per transversam aciem actae, quas Labienus
periclitantibus castris praesidio miserat, speciem fu-
gae praebuissent. 84. Hoc aut et ipse credidit, aut
dux callidus arripuit in occasionem: et quasi in fu-
gientes invectus, simul et suorum erexit animos, et
hostis perculit. Nam hi, dum se putant vincere, for-
tius sequi: Pompeiani, dum fugere credunt suos, fu-
gere coeperunt. 85. Quanta fuerit hostium caedes,
ira rabiesque victoribus, hinc aestimari potest, quod
a proelio profugi quum se Mundam recepissent, et
Caesar obsideri statim victos imperasset, congestis
cadaveribus agger effectus est, quae, pilis iaculisque
confixa, inter se tenebantur. Foedum etiam in bar-
baris! 86. Sed videlicet victoriam desperantibus
Pompeii liberis, Cnaeum proelio profugum, crure
saucium, deserta et avia petentem, Caesonius apud
Lauronem oppidum consecutus pugnantem interfecit.
87. Sextum Fortuna in Celtiberiam interim abscon-

dit: aliisque post Caesarem bellis servavit. 88. Caesar in patriam victor invehitur, primum de Gallia triumphum trahens. Hic erat Rhenus et Rhodanus et ex auro captivus Oceanus. Altera laurus Aegyptia: tunc in ferculis Nilus, Arsinoë; et ad simulacrum ignium ardens Pharos. 89. Tertius de Pharnace currus et Ponto. Quartus Iubam et Mauros et bis subactam ostendebat Hispaniam. Pharsalia et Thapsos et Munda nusquam. Et quanto maiora erant, de quibus non triumphabat! 90. Hic aliquando finis armis fuit. Reliqua, pax incruenta: pensatumque clementia bellum. Nemo caesus imperio praeter Afranium (satis ignoverat semel) et Faustum Sullam (didicerat generos timere,) filiamque Pompeii cum parvulis ex Sulla. Hic posteris cavebatur. 91. Itaque non ingratis civibus omnes unum in principem congesti honores: circa templa imagines; in theatro distincta radiis corona; suggestus in curia; fastigium in domo: mensis in coelo; ad hoc Pater ipse patriae, perpetuusque Dictator: novissime, dubium an ipso volente, oblata pro Rostris ab Antonio Consule regni insignia. 92. Quae omnia, velut infulae, in destinatam morti victimam congerebantur. Quippe clementiam principis vicit invidia: gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia. 93. Nec diutius dilatio donata est; sed Brutus et Cassius aliique patres consensere in caedem principis. 94. Quanta vis fati! Manaverat late coniuratio. Libellus etiam Caesari datus eodem die: nec perlitare centum victimis potuerat. Venit in curiam tamen, expeditionem Parthicam meditans. 95. Ibi in curuli sedentem eum Senatus invasit: tribusque et viginti vulneribus ad terram datus est. Sic ille, qui terrarum orbem civili sanguine impleverat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit.

CAPUT III.

1. **P**opulus Romanus, Caesare et Pompeio trucidatis, redisse in statum pristinum libertatis videbatur: 2. et redierat, nisi aut Pompeius liberos aut Caesar heredem reliquisset: vel, quod utroque perniciosius fuit, si non, collega quondam, mox aemulus Caesarianae potentiae, fax et turbo sequentis saeculi, superfuisset Antonius. 3. Quippe dum Sextus paternam repetit, trepidatum toto mari; dum Octavius mortem patris ulciscitur, iterum fuit movenda Thessalia: 4. dum Antonius, varius ingenio, aut successorem Caesaris indignatur Octavium, aut amore Cleopatrae desciscit in regem, iam aliter salvus esse non potuit, nisi confugisset ad servitutem. 5. Gratulandum tamen in tanta perturbatione est, quod potissimum ad Octavium Caesarem Augustum summa rerum rediit, qui sapientia sua atque sollertia perculsum undique ac perturbatum ordinavit imperii corpus. 6. Quod ita haud dubie nunquam coire et consentire potuisset, nisi unius praesidis nutu, quasi anima et mente rege-retur. 7. Marco Antonio, Publio Dolabella Consulibus, imperium Romanum iam ad Caesares transfere-nte Fortuna, varius et multiplex motus civitatis fuit; 8. quodque in annua coeli conversione fieri solet, ut mota sidera tonent ac suos flexus tempestate significant: sic tum Romanae dominationis, id est, humani generis, conversione penitus intremuit, omni-que genere discriminum, civilibus, exteris, terrestribus ac navalibus bellis, omne imperii corpus agita-tum est.

CAPUT IV.

1. **P**rima civilium motuum causa testamentum Caesaris fuit, cuius secundus heres Antonius, praelatum sibi Octavium furens, inexpiabile contra adoptionem acerrimi iuvenis susceperat bellum. 2. Quippe quum intra decem et octo annos tenerum et obnoxium et opportunum iniuriae iuvenem videret, se plenae ex commilitio Caesaris dignitatis, lacerare furtis hereditatem, ipsum insectari probris, et cunctis artibus adoptionem Iuliae gentis inhibere; denique ad deprimendum iuvenem palam arma moliri. 3. Et iam parato exercitu in Cisalpina Gallia resistantem motibus suis Decimum Brutum obsederat. 4. Octavius Caesar, et aetate et iniuria favorabilis et nominis maiestate, quod sibi induerat, revocatis ad arma veteranis, privatus (quis crederet?) Consulem aggreditur. Obsidio Mutinae liberat Brutum: Antonium exuit castris. 5. Tum quidem etiam manu pulcher apparuit: nam cruentus et saucius aquilam, a moriente signifero traditam, suis humeris in castra referebat.

CAPUT V.

1. **A**lterum bellum concitavit agrorum divisio, quos Caesar veteranis patris pretium militiae persolverat. 2. Semper alias Antonii pessimum ingenium Fulvia [ut gladio cincta virilis militiae] uxor agitata. Ergo depulsos agris colonos incitando iterum in arma vocaverat. 3. Hic vero iam non privatis, sed totius Senatus suffragiis iudicatum hostem Caesar aggressus, intra Perusiae muros redegit, compulsiue ad extrema deditionis turpi et nihil non experta fame.

CAPUT VI.

1. Quum solus etiam gravis paci, gravis reipublicae esset Antonius, quasi ignis incendio Lepidus accessit, cui contra duos exercitus necesse fuit venire in cruentissimi foederis societatem. 2. Diversa omnium vota, ut ingenia. Lepidum divitiarum cupidus, quarum spes ex turbatione reipublicae: Antonium ultionis de eis, qui se hostem iudicassent: Caesarem inultus pater et Manibus eius graves Cassius et Brutus agitabant. 3. In hoc velut foedus pax inter tres duces componitur. Apud Confluentes inter Rheni insulam et Bononiam iungunt manus; exercitus consalutant. Nullo bono more Triumviratus invaditur: oppressaque armis republica, redit Sullana proscriptio, cuius atrocitas nihil in se minus habet, quam numerum centum quadraginta senatorum. 4. Exitus foedi, truces, miserabiles toto terrarum orbe fugientium. Quis pro indignitate rei non ingemiscat, quum Antonius Lucium Caesarem avunculum suum, Lepidus Lucium Paullum fratrem proscripserint? 5. Romae capita caesorum proponere in Rostris iam usitatum erat: verum sic quoque civitas lacrimas tenere non potuit, quum recisum Ciceronis caput in illis suis Rostris videret; nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum concurreretur. 6. Haec scelera in Antonii Lepidique tabulis. Caesar percussoribus patris contentus fuit. Haec quoque, nisi multa fuisset, etiam iusta caedes haberetur.

CAPUT VII.

1. Brutus et Cassius sic C. Caesarem, quasi Tarquinium, depulisse regno videbantur; sed libertatem, quam maxime restitutam voluerunt, illo ipso parricidio perdiderunt. 2. Igitur, caede perfecta, quum ve-

teranos Caesaris, nec immerito, timerent, statim e Curia in Capitolium confugerant. Nec illis ad ultionem deerat animus; sed ducem nondum habebant. 3. Igitur quum appareret, quae strages reipublicae immineret, displicuit ultio, Ciceronis consiliis abolitione decreta. 4. Ne tamen publici doloris oculos ferirent, in provincias ab illo ipso, quem occiderant, Caesare datas, Syriam et Macedoniam, concesserant. Sic vindicta Caesaris dilata potius, quam oppressa est. 5. Igitur ordinata, magis ut poterat, quam debebat, inter Triumviros reipublica, relicto ad Urbis praesidium Lepido, Caesar cum Antonio in Cassium Brutumque succingitur. 6. Illi comparatis ingentibus copiis, eandem illam, quae fatalis Cnaeo Pompeio fuit, arenam insederant. Sed nec tum cladis destinatae signa latuerunt. 7. Nam et assuetae cadaverum pabulo volucres castra, quasi iam sua, circumvolabant; et in aciem prodeuntibus obvius Aethiops nimis aperte ferele signum fuit. 8. Ipsique Bruto per noctem, quum illato lumine ex more aliqua secum agitare, atra quaedam imago se obtulit, et, *quae esset*, interrogata: *Tuus*, inquit, *malus genius*. Hoc: et sub oculis mirantis evanuit. 9. Pari in meliora praesagio in Caesaris castris omnia aves victimaeque promiserant; sed nihil illo praesentius, quod Caesaris medicus somnio admonitus est, *ut Caesar castris excederet, quibus capi imminebat*: ut factum est. 10. Acie namque commissa, quum pari ardore aliquamdiu dimicatum foret, (quamvis duces non praesentes essent, quum hunc corporis aegritudo, illum metus et ignavia subduxissent), stabat tamen pro partibus invicta fortuna et ultoris et qui vindicabatur. Primum adeo anceps fuit et par utrimque discrimen, ut exitus proelii docuit. Capta sunt hinc Caesaris castra, inde Cassii. 11. Sed quanto efficacior est fortuna, quam virtus! Et quam verum est,

quod moriens efflavit, *non in re, sed in verbo tantum, esse virtutem!* Victoriam illi proelio error dedit. 12. Cassius, inclinato cornu suo, quum, captis Caesaris castris, rapido impetu recipientes se equites videret, fugere arbitratus, evadit in tumulum: 13. inde pulvere et strepitu, et iam nocte vicina, eximentibus gestae rei sensum, quum speculator quoque, in id missus, tardius renuntiaret; transactum de partibus ratus, uni ex proximis auferendum praebuit caput. 14. Brutus quum in Cassio etiam suum animum perdidisset, ne quid ex constituti fide resignaret, (ita enim, ne superessent bello, convenerat) ipse quoque uni comitum suorum confodiendum praebuit latus. 15. Qui sapientissimos viros non miretur ad ultimum non suis manibus usos? Nisi si hoc quoque ex persuasione sectae fuit, ne violarent manus, sed in abolitione sanctissimarum piissimarumque animarum iudicio suo, scelere alieno uterentur.

CAPUT VIII.

1. Sublatis percussoribus Caesaris, supererat Pompeii domus. Alter iuvenum in Hispania occiderat, alter fuga evaserat: contractisque infelicitis belli reliquiis, quum insuper ergastula armasset, Siciliam Sardiniamque habebat. Iam et classe medium mare insederat. 2. O quam diversus a patre! Ille Cilicas exstinxerat. Hicce pirat. . . — — — belli navalis agitare. 3. Tanta mole belli petitus in Siculo freto iuvenis oppressus est: magnique famam ducis ad inferos secum tulisset, si tentasset ulterius nihil: nisi quod magnae indolis signum est, *sperare semper*. 4. Perditis enim rebus profugit Asiamque velis petit, venturus ibi in manus hostium et catenas, et, quod miserrimum fortibus viris, ad hostium arbitrium sub

percussore moriturus. 5. Non alia post Xerxen miserabilior fuga. Quippe modo trecentarum quinquaginta navium dominus cum sex septemve fugiebat, extincto praetoriae navis lumine, anulis in mare abiectis, pavens atque respectans, et tamen non timens, ne periret.

CAPUT IX.

1. Quamvis in Cassio et Bruto partes sustulisset, in Pompeio totum partium nomen abolevisset: nondum tamen ad pacis stabilitatem profecerat Caesar, quum scopulus et nodus et mora publicae securitatis superesset Antonius. 2. Nec ille defuit vitiis, quin periret; immo omnia expertus ambitu et luxuria, primum hostes, deinde cives, tandem etiam terrore sui saeculum liberavit. 3. Parthi clade Crassiana altius animos erexerant, civilesque [populi Romani] discordias laeti acceperant. Itaque, ut prima affulsit occasio, non dubitaverunt erumpere, ultro quidem invitante Labieno, qui missus a Cassio Brutoque (qui furor scelerum!) sollicitaverat hostes in auxilium. 4. Et illi, Pacoro duce, regio iuvene, dispulerant Antoniana praesidia. 5. Saxa legatus, ne veniret in potestatem, a gladio impetravit. Denique, ablata Syria, emanabat latius malum, hostibus sub auxilii specie sibi vincentibus, nisi Ventidius, et hic legatus Antonii, incredibili felicitate et Labieni copias ipsumque Pacorum, et omnem Parthicum equitatum, toto inter Orontem et Euphraten sinu, late cecidisset. 6. Viginti amplius millium fuit. Nec sine consilio ducis, qui simulato metu adeo passus est hostem castris succedere, donec, absumpto iactus spatio, adimeret usum sagittarum. 7. Rex fortissime dimicans cecidit. Mox, circumlato eius per urbes, quae descive-

rant, capite, Syria sine bello recepta. Sic Crassianam cladem Pacori caede pensavimus.

C A P U T X.

1. Expertis invicem Parthis atque Romanis, quum Crassus et Pacorus utrimque virium mutuarum documenta fuissent, pari rursus reverentia integrata amicitia; et quidem ab ipso foedus Antonio cum rege percussum. 2. Sed (immensa vanitas hominis!) dum titulorum cupidine Araxen et Euphraten sub imaginibus suis legi concupiscit: neque causa, neque consilio, ac ne imaginaria quidem belli indictione, quasi hoc quoque ex arte ducis esset, obrepere, relicta repente Syria in Parthos impetum facit. 3. Gens praeter armorum fiduciam callida, simulat trepidationem et in campos fugam. Hic statim quasi victor sequebatur, quum subito nec magna hostium manus ex improviso et iam in fessos via sub vespere, velut nimbus, erupit. Missis undique sagittis duas legiones operuerunt. 4. Nihil acciderat in comparisonem cladis, quae in posterum diem imminebat, nisi intervenisset deum miseratio. Unus ex clade Crassiana Parthico habitu castris adequitat, et, salute Latine data, quum fidem ipso sermone fecisset, quid immineret, edocuit; 5. *iam affuturum cum omnibus copiis regem: irent retro peterentque montes: sic quoque hostem fortasse non defore.* Atque ita secuta est minor vis hostium, quam imminebat. 6. Affuit tamen: deletaeque reliquae copiae forent, nisi urgentibus telis in modum grandinis, quadam forte, quasi docti, procubuissent in genua milites, et, elatis supra capita scutis, caesorum speciem praebuissent. 7. Tum Parthus arcus inhibuit. Dein rursus quum se Romani extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex barbaris miserit vocem: *Ite et bene valete, Romani: me-*

rito vos victores gentium fama loquitur, qui Parthorum tela fugistis. 8. Non minor ex via postea, quam ab hostibus clades. Infesta primum siti regio; tum quibusdam salinacidis fluviis infestior: novissime, quae iam ab invalidis et avide hauriebantur, noxiae etiam dulces fuere. 9. Mox et ardores per Armeniam et nives per Cappadociam et utriusque coeli subita mutatio pro pestilentia fuit. 10. Sic vix tertia parte de sedecim legionibus reliqua, quum argentum eius passim dolabris concideretur: et subinde inter moras mortem a gladiatore suo flagitasset egregius imperator; tandem perfugit in Syriam. Ibi incredibili quadam mentis vecordia ferocior aliquanto factus est: quasi vicisset, quia evaserat.

C A P U T X I.

1. **F**uror Antonii, quatenus per ambitum non interierat, luxu et libidine exstinctus est. Quippe post Parthos quum exosus arma in otio ageret, captus amore Cleopatrae, quasi bene gestis rebus, in regio se sinu reficiebat. 2. Haec mulier Aegyptia ab ebrio Imperatore pretium libidinum Romanum imperium petit. Et promisit Antonius, quasi facilius esset Partho Romanus. 3. Igitur dominationem parare, nec tacite; sed patriae, nominis, togae, fascium oblitus, totus in monstrum illud ut mente, ita animo cultuque desciverat. Aureum in manu baculum; ad latus acinaces; purpurea vestis ingentibus obstricta gemmis: diadema deerat, ut regina rex et ipse frueretur. 4. Ad primam novorum motuum famam Caesar a Brundisio traiecerat, ut venienti bello occurreret: positisque castris in Epiro, Leucadem insulam montemque Leucaten et Ambracii sinus cornua, infesta classe succinxerat. 5. Nobis quadringentae

amplius naves, ducentae non minus hostium; sed numerum magnitudo pensabat. Quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hoc turribus atque tabulatis allevatae, castellorum vel urbium specie, non sine gemitu maris et labore ventorum ferebantur: quae quidem ipsa moles exitio fuit. 6. Caesaris naves a triremibus in senos, nec amplius, ordines creverant. Itaque habiles in omnia, quae usus posceret: ad impetus et recursus, flexusque capiendos, illas graves et ad omnia praepeditas, singulas plures adortae, missilibus, simul rostris, ad hoc ignibus iactis [ad arbitrium] dissipavere. 7. Nec ulla re magis hostilium copiarum apparuit magnitudo, quam post victoriam. Quippe immensa classis, naufragio belli facto, toto mari fluitabat: Arabumque et Sabaeorum et mille aliarum Asiae gentium spolia, purpuram aurumque in ripam assidue mota ventis maria revomebant. 8. Prima dux fugae regina, cum aurea puppe veloque purpureo in altum se dedit. Mox sequutus Antonius; sed instare vestigiis Caesar. 9. Itaque nec praeparata in Oceanum fuga, nec munita praesidiis utraque Aegypti cornua, Paraetonium atque Pelusium, profuere. Prope manu tenebantur. Prior ferrum occupavit Antonius. Regina ad pedes Caesaris provoluta tentavit oculos ducis. Frustra. Nam pulchritudo intra pudicitiam principis fuit. 10. Nec illa de vita, quae offerebatur, sed de parte regni, laborabat. Quod ubi desperavit a principe, servarique se triumpho vidit, incautiorem nanta custodiam, in Mausoleum se recipit. 11. Ibi maximos, ut solebat, induta cultus, in differto odoribus solio, iuxta suum se collocavit Antonium; admotisque ad venas serpentibus, sic morte, quasi somno, soluta est.

CAPUT XII.

1. **H**ic finis armorum civilium: reliqua adversus exterarum gentes, quae, districto circa mala sua imperio, diversis orbis oris emicabant. 2. Nova quippe pax: necdum assuetarum frenis servitutis tumidae gentium inflatarumque cervicibus ab imposito nuper iugo resiliabant. 3. Ad Septemtrionem conversa ferme plaga ferocius agebat: Norici, Illyrii, Pannonii, Delmatae, Moesi, Thraces et Daci, Sarmatae atque Germani. 4. Noricis animos Alpes dabant, quasi in nives bellum non posset ascendere: sed omnes illius cardinis populos, Breunos, Cennos atque Vindelicos, per privignum suum Claudium Drusum perpacavit. 5. Quae fuerit Alpinarum gentium feritas, facile vel mulieres ostendere, quae, deficientibus telis, infantes ipsos afflictos humo in ora militum adversa miserunt. 6. Illyrii quoque sub Alpibus agunt, imasque valles earum, ac quaedam quasi claustra, custodiunt, abruptis torrentibus implicati. In hos expeditionem ipse sumisit, fierique pontes imperavit. 7. Hic et aquis et hoste turbantibus, cunctanti ad adscensum militi scutum de manu rapuit: et in via primus, tunc agmine sequuto, quum subrutus multitudine pons succidisset, saucius manibus et cruribus, speciosior sanguine, et ipso periculo augustior, terga hostium percecudit. 8. Pannonii duobus satis acerbis fluviiis, Dravo, Savoque, vallabantur. Populati proximos, intra ripas se recipiebant. In hos domandos Tiberium misit. Caesi sunt in utrisque fluminibus. 9. Arma victorum non ex more belli cremata, sed fracta sunt, et in profluentes data, ut ceteris, qui resistebant, victoria sic nuntiaretur. 10. Delmatae plerumque sub silvis agebant: inde in latrocinia promptissimi. 11. Hos iam quidem Marcius incensa urbe Delminio quasi detruncaverat; postea Asinius Pollio

gregibus, agris, armis, multaverat; 12. sed Augustus perdomandos Vibio mandat, qui efferum genus fodere terras coëgit aurumque venis repurgare: quod alioquin gens omnium cupidissima eo studio, ea diligentia anquirat, ut illud in usus suos servare videatur. 13. Moesi quam feri, quam truces fuerint, quam ipsorum etiam barbari barbarorum, horribile dictu est. 14. Unus ducum, ante aciem postulato silentio, *Qui vos estis?* inquit. Responsum invicem: *Romani, gentium domini.* Et ille, *Ita, inquit, fiet, si nos viceritis.* 15. Accepit omen Marcus Crassus. Illi statim ante aciem immolato equo concepere votum, *ut caesorum extis ducum et litarent et vescerentur.* 16. Deos audisse crediderim. Nec tubas sustinere potuerunt. Non minimum terroris incussit barbaris Cn. Ovidius Centurio, satis barbarae, efficacis tamen apud pares homines stoliditatis, qui, foculum gerens super cassidem, suscitata motu corporis flammam, velut ardenti capite, fundebat. 17. Antea saepe Thraces, tum maxime Coto rege desciverant. Ille barbaros et signis militaribus et disciplina armis etiam Romanis assueverat; sed a Pisone perdomiti, in ipsa captivitate rabiem ostendere: quippe quum catenas morsibus tentarent, feritatem suam ipsi puniebant. 18. Daci montibus inhaerent. Inde Cotisonis regis imperio, quotiens concretus gelu Danubius iunxerat ripas, decurrere solebant et vicina populari. 19. Visum est Caesari Augusto gentem aditu difficillimam submovere. Misso igitur Lentulo, ultra ulteriorem repulit ripam: citra praesidia constituit. Sic tunc Dacia non victa, sed summoti atque dilata est. 20. Sarmatae patentibus campis inequitant: et hos per eundem Lentulum prohibere Danubio satis fuit. Nihil praeter nives pruinasque et silvas habent: tanta barbaria, ut pacem nec intelligant. 21. Germaniam quoque utinam vincere tanti non putasset! Magis

turpiter amissa est, quam gloriose acquisita. 22. Sed quatenus sciebat, patrem suum Caesarem, bis transvectum ponte Rheno, quaesisse bellum, in illius honorem concupiit facere provinciam: et factum erat, si barbari tam vitia nostra, quam imperia ferre potuissent. 23. Missus in eam provinciam Drusus, primos domuit Usipetes: inde Tencteros percucurrit et Cattos. Nam Marcomanorum spoliis insignibus quendam editum tumulum in tropaei modum excoluit. 24. Inde validissimas nationes, Cheruscos Suevosque et Sygambros, pariter aggressus est, qui, viginti centurionibus in crucem actis, hoc velut sacramento sumserant bellum, adeo certa victoriae spe, ut praedam in antecessum pactione diviserint. 25. Cherusci equos, Suevi aurum et argentum, Sygambri captivos elegerant; sed omnia retrorsum. Victor namque Drusus equos, pecora, torques eorum ipsosque praedam divisit et vendidit. 26. Praeterea in tutelam provinciae praesidia atque custodias ubique disposuit, per Mosam flumen, per Albim, per Visurgim; per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit. Bonnam et Novesium pontibus iunxit classibusque firmavit. 27. Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit. Ea denique in Germania paxerat, ut mutati homines, alia terra, coelum ipsum mitius molliusque solito videretur. 28. Denique non per adulationem, sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo iuvene, ipse, quod nunquam alias, Senatus cognomen ex provincia dedit. 29. Sed difficilius est provincias obtinere, quam facere. Viribus parantur, iure retinentur. 30. Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis, quam domiti erant: moresque nostros magis, quam arma, sub imperatore Druso suspiciebant: postquam vero ille defunctus est, Vari Quinctilii libidinem ac superbiam haud secus, quam saevitiam odisse coepe-

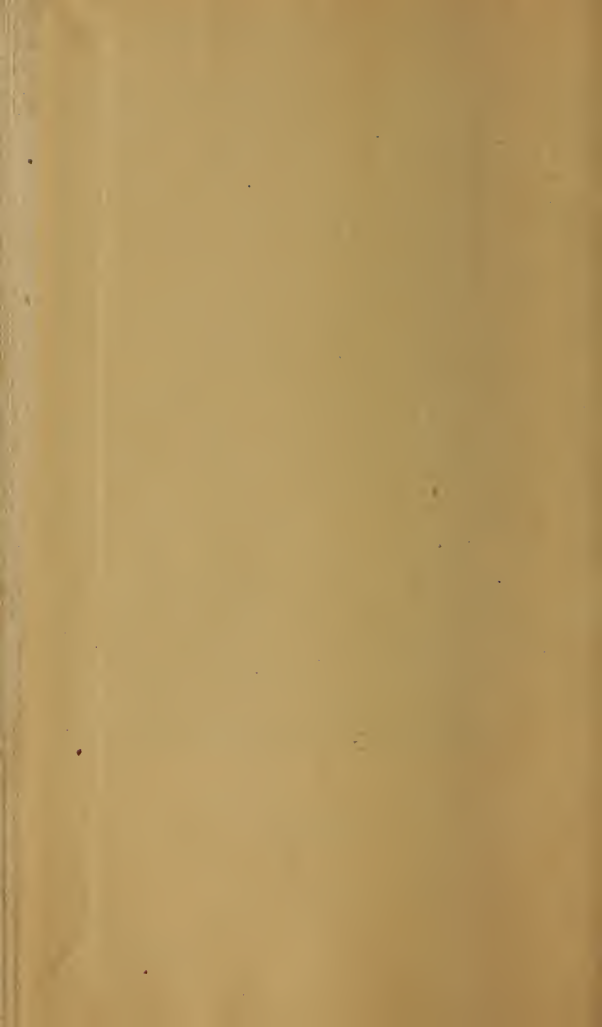
runt. Ausus ille agere conventum: et incaute ius exercuerat, quasi violentiam barbarorum lictoris virgis et praeconis voce posset inhibere. 32. At illi, qui iam pridem rubigine obsitos enses inertesque quaerent equos, ut primum togas, et saeviora armis iura viderunt, duce Armenio arma corripiunt: 33. quum interim tanta erat Varo pacis fiducia, ut ne praedicta quidem, et prodita per Segesten, unum principum, coniuratione commoveretur. 34. Itaque improvidum, et nihil tale metuentem, improvise adorti, quum ille (o securitas) ad tribunal citaret, undique invadunt. Castra rapiuntur; tres legiones opprimuntur. 35. Varus perditas res eodem, quo Cannensem diem Paullus, et fato est et animo sequutus. 36. Nihil illa caede per paludes perque silvas cruentius, nihil insultatione barbarorum intolerantius, praecipue tamen in causarum patronos. 37. Aliis oculos, aliis manus amputabant: unius os sutum, rescisa prius lingua; quam in manu tenens barbarus, *Tandem, inquit, vipera, sibilare desisti.* 38. Ipsius quoque Consulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effossum. Signa et aquilas duas adhuc barbari possident: tertiam signifer prius, quam in manus hostium veniret, evulsit; mersamque intra baltei sui latebras gerens, in cruenta palude sic latuit. 39. Hac clade factum, ut imperium, quod in littore Oceani non steterat, in ripa Rheni fluminis staret. Haec ad Septemtrionem. 40. Sub Meridiano tumultuatum magis, quam bellatum est. Musulanos atque Gaetulos, accolae Syrtium, Cosso duce, comescuit. Unde illi *Gaetulici* nomen. 41. Latius victoria patet. Marmaritas atque Garamantas Quirino subigendos dedit. Potuit et ille redire *Marmaricus*; sed modestior in una aestimanda victoria fuit. 42. Ad Orientem plus negotii cum Armeniis. Huc alterum ex Caesaribus, nepotibus suis, misit. Ambo

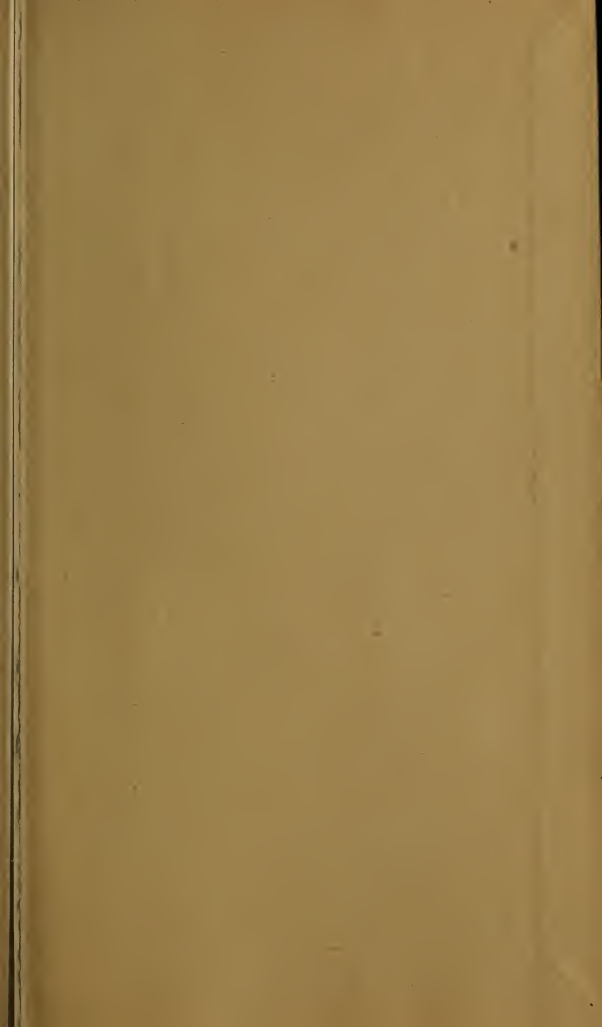
fato breves: sed alter inglorius. Massiliae quippe Lucius morbo solvitur: in Syria Caius ex vulnere, quum Armeniam ad Parthos se subtrahentem recipit. 43. Armenios, victo rege Tigrane, in hoc unum servitutis genus Pompeius assueverat, ut rectores a nobis acciperent. Intermissum ergo ius per hunc recuperatum, non incruento, nec inulto tamen certamine. 44. Quippe Domnes, quem rex Artaxates praefecerat simulata proditione, adortus est virum intentum libello, quem, ut thesaurorum rationes continentem, ipse porrexerat, stricto repente ferro. At recreatus ex vulnere in tempus. 45. Ceterum barbarus, undique infesto exercitu oppressus, gladio et pyra, in quam se percussus immisit, superstiti etiamnum Caesari satisfacit. 46. Sub Occasu pacata fere omnis Hispania, nisi quam Pyrenaei desinentis scopulis inhaerentem citerior alluebat Oceanus. Hic duae validissimae gentes, Cantabri et Astures, immunes imperii agitabant. 47. Cantabrorum et prior et altior et magis pertinax in rebellando animus fuit; qui non contenti libertatem suam defendere, proximis etiam imperitare tentabant, Vaccaeosque et Turmodigos et Autrigonas crebris incursionibus fatigabant. 48. In hos igitur, quia vehementius agere nuntiabantur, non mandata expeditio, sed sumpta est. Ipse venit Segisamam: castra posuit: et tripertito exercitu totam Cantabriam amplexus, efferam gentem, ritu ferarum, quasi indagine, debellabat. 49. Nec ab Oceano quies, quum infesta classe ipsa quoque terga hostium caderentur. Primum adversus Cantabros sub moenibus Vellicae proeliatu est. Hinc fuga in eminentissimum Vinnium montem, quo maria prius Oceani, quam arma Romana ascensura esse crediderant. Tertio Aracillum oppidum magna vi repugnat. 50. Captum tamen postremo fuit. Medulli montis obsidio, quem perpetua quindecim millium fossa com-

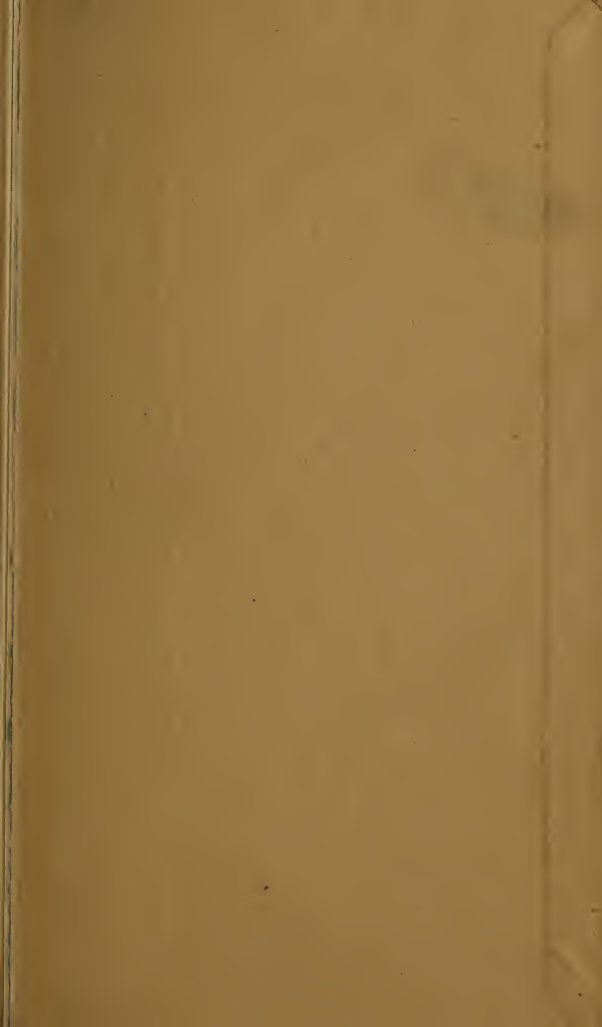
prehensum cinxit, undique simul adeunte Romano, postquam extrema barbari vident, certatim igne, ferro [inter epulas] venenoque, quod ibi vulgo ex arboribus taxeis exprimitur, praecipere mortem: seque pars maior a captivitate, quae morte gravior videbatur, vindicaverunt. 51. Haec per Antistium, Furnium, Agrippam, hibernans in Tarraconis maritimiis Caesar accepit. 52. Ipse praesens hos deduxit montibus, hos obsidibus adstrinxit, hos sub corona iure belli venundedit. 53. Digna res lauro, digna curru Senatui visa est; sed iam tantus Caesar erat, ut posset triumphos contemnere. 54. Astures per id tempus ingenti agmine a montibus suis descendebant. Nec temere sumptus, ut barbaris, impetus; sed positis castris apud Asturam flumen, trifariam diviso agmine, tria simul Romanorum castra aggredi parant. 55. Fuisset et anceps et cruentum et ultimum mutua clade certamen cum tam fortibus, tam subito, tam cum consilio venientibus, nisi Brigaecini prodissent: 56. a quibus praemonitus Carisius, cum exercitu advenit oppressitque consilia. Sic tamen quoque non incruento certamine. Reliquias fusi exercitus validissima civitas Lancia excepit: 57. ubi tamen loci adeo certatum est, ut, quum in captam urbem facies poscerentur, aegre dux impetraverit veniam, *ut victoriae Romanae stans potius esset, quam incensa, monumentum.* 58. Hic finis Augusto bellicorum certaminum fuit: idem rebellandi finis Hispaniae. 59. Certa mox fides et aeterna pax; quum ipsorum ingenio in pacis artes promptiore: tum consilio Caesaris, qui fiduciam montium timens, in quos se recipiebant, castra sua, sed quae in plano erant, habitare et incolere iussit. 60. Vigentis esse consilii illud observari coepit. Favebat consilio natura regionis circa omnis aurifera, minique et chrysocollae et aliorum colorum ferax. Itaque exerceri solum iussit. Sic Astu-

res latitantes in profundo opes suas atque divitias, dum aliis quaerunt, nosse coeperunt. 61. Omnibus ad Occasum et Meridiem pacatis gentibus, ad Septentrionem quoque dumtaxat intra Rhenum atque Danubium, item ad Orientem intra Cyrum et Euphraten; illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem, et victorem gentium populum Romanum reverebantur. 62. Nam et Scythae misere legatos et Sarmatae, amicitiam petentes. Seres etiam, habitantesque sub ipso sole Indi, cum gemmis et margaritis, elephantos quoque inter munera trahentes, nihil magis, quam longinquitatem viae imputabant, quam quadriennio impleverant: et tamen ipse hominum color ab alio venire coelo fatebatur. 63. Parthi quoque, quasi victoriae poeniteret, rapta clade Crassiana signa ultro retulerunt. 64. Sic ubique cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit aut pactic. Aususque tandem Caesar, septingentesimo ab Urbe condita anno, Ianum Geminum cludere, bis ante se clusum; sub Numa rege, et victa primum Carthagine. 65. Hinc conversus ad pacem, pronum in omnia mala et in luxuriam fluens saeculum gravibus severisque legibus multis coërcuit. 66. Ob haec tot facta ingentia *Dictator perpetuus* et *Pater patriae*: tractatum etiam in Senatu, an, quia condidisset imperium, *Romulus* vocaretur; sed sanctius et reverentius visum est nomen *Augusti*, ut scilicet iam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

[illegible]

LIBRARY OF CONGRESS

0 003 094 936 5

